

KARINTHY FRIGYES MUNKÁI
V.

**KRISZTUS
VAGY BARABBÁS**

(HÁBORÚ ÉS BÉKE)

GYŰJTEMÉNYES KIADÁS

BUDAPEST, AZ ATHENAEUM KIADÁSA

KARINTHY FRIGYES

**KRISZTUS
VAGY BARABBÁS**

(HÁBORÚ ÉS BÉKE)

BUDAPEST, DICK MANÓ KIADÁSA

13129.— Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

A zsarnok és a költő.

1916. december.

A zsarnok: Nem így képzeltelek barátom. Azt hittem szőke fürtök verik homlokodat és fedet vedrőzsakoszorú díszíti. Palástot vártam és a kezembe valami hangszert. És hogy versben mondasz jónapot.

A költő: Nem szoktam muzsikálni. Nyáron kopaszra nyíratom a fejem, mert így egészségesebb. A rímeléstartól mostanában elszoktam; egy nagyobb, tudományos művön dolgozom, sokat vagyok a laboratóriumban is — a fénytörésnek új törvényeit keresem éppen. Innen van, hogy szemüveget hordok. De hagyjuk ezt. Hivattál, itt vagyok, mit kívánsz? Kérlek, röviden szólj, mert sok a dolgom.

A zsarnok: Most már nem is tudom, mit mondjak s elmondjam-e egyáltalán, miért hívatlak. Lásd, én borokkal és gyümölcsökkel vártalak és a mellékszobában szép nők hevernek illatos szőnyegen — mert verseidből úgy láttam, ezeket épp úgy szereted, mint én. Igaz, hogy te mindezen kívül még a szabadságot is szereted — amit én is szeretek, de míg én a szabadságot csak a magam személyére értem és élvezem és keresem, addig te ennek a szónak, ha jól értettem, valami el-

vont, eszmei, általános értelmet adsz. Éppen ezért akartam találkozni veled, négyszemközt. Bevalom, meg akartalak vesztegetni, el akartalak kábítani, lerészegíteni borral és szerelemmel, hogy ittas fővel ódát írj hozzám, amelyben úgy dicsőítesz, mint a nép jóltevőjét. De most zavarban vagyok, mert erre nem számítottam. Hiszen te tudós vagy, aki már ott tartasz, hogy az igazságot keresed — hiszen te az igazság törvényeit keresed, szóval fel akarod világosítani a népet — hiszen te forradalmár vagy, a legrosszabb fajtából. Ódaírás helyett, azt hiszem, legjobb volna, ha egyszerűen leütném a fejed.

A költő: Amint parancsolod, de mondom, gyorsan, mert nem érek rá. Ami azonban rólam szóló szavaidat illeti, tévedsz. Én valóban az igazságot keresem, de nem vagyok forradalmár. Nem felvilágosítani akarok, csak világosságot. Tudni akarom, mi az igazság, mi az élet értelme, célja — mi az, amiért élni érdemes. De tévedsz, ha azt hiszed — mert ettől remegtek, oktalanul, ti néhányan kevesen — hogy a megtalált igazság feltétlenül marasztaló, lesújtó Ítélet lesz számotokra. Én magam, ki a világosság és megértés felé küszködve vergődöm, máris úgy kezdem hinni, hogy nem. A forradalom a népek boldogságát hirdeti és akarja, ti a magatokét — mindannyian, egyetértve, a boldogságot keresitek: úgy látszik hát, az élet célja a boldogság. De a Föld, e szűk és korlátolt hitelező, úgy látszik, csak meghatározott mennyiségű boldogságot adhat nekünk — arról van hát szó, hogyan osszuk el ezt a boldogságot — úgyhogy mindenkinek jusson belőle kevés, vagy úgyhogy néhánynak sok jusson belőle, másoknak semmi. Eddig minden moralista habozás nélkül az első megoldásra szavazott, mint az egyetlen el-

képzeltetőre — de én nem látom be, milyen abszolút igazság lehet az, ami a felfogás helyességét nyilvánvalóvá tenné. A rajongók nem veszik észre, hogy a boldogság egyenletes elosztása azon a tételen alapszik, hogy az egyén a társadalomért él csak: — már pedig ez a gondolat számomra, aki csak az »én«-t, magamat, az egyént tartom valamire, a legnagyobb zsarnokságot jelenti. Mert én úgy érzem és akarom inkább, hogy a társadalom éljen az egyénért — az emberi társadalom, az én szememben, arra való csak, hogy minden szenvedéseken és poklon és halálon keresztül végre mégis kitermeljen magából néhány olyan egyént, akiknek nem kell már szenvedniök. Szerintem az egész emberiség, egyéenként, a mai halandó és szenvedő formájában, az élet óriási kísérleti laboratóriuma csak, mely egyéenként újra meg újra azért pusztít el mindnyájunkat, hogy a millió és millió kísérlet után végre olyan nemzedéket, néhány olyan egyént alkosson, akiknek nem kell már nyomorultan elveszni, hogy szebb és tökéletesebb jöhessen utánuk — mert már nem lehet szebb és tökéletesebb.

A zsarnok: Költőm! Hiszen akkor rendben vagyunk — hiszen akkor egy a véleményünk. Most már beszélhetek — hiszen te az én pártomon vagy! Hiszen te is megveted a boldogságra méltatlan bárgyú tömeget s rajongva hirdeted, hogy csak az egyén legyen boldog — még pedig határtalanul és tökéletesen: s ha ez úgy lehet csak, hogy a tömeg elpusztul, ám pusztuljon — mert nem az a cél, hogy mindenki éljen, de az, hogy aki él, tökéletes legyen az élet örömeiben. No látod, ezt akarom, ezt hiszem én is. Jer koccints velem, részegedj meg az örömtől, ittasulj meg az élet határtalan mámorától, attól a mámortól, ami

annál nagyobb, minél kevesebb szívben osztod el — annál több, minél kisebb edénybe öntöd. Jer, koccints velem, maradj nálam, énekeld az én dicsőségemet, a magad dicsőségére! Aranyba öltöztetlek és virággal halmozlak el — énekeld a szépséget és boldogságot, hiszen költő vagy! Mikor idehívtalak, csak el akartalak kábítani, be akartalak csapni — de most már látom, hogy egyenrangú vagy velem. A testvérem vagy!

A költő: De miért akarod, hogy ódámban a nép jóltevőjének hirdesselek?

A zsarnok (a fejét vakarja): Tudod kérlek, ez nem megy máskép. Ostobaság, mert hiszen nem az vagyok — de nem megy máskép. Az régen volt, mikor a zsarnok nyíltan bevallotta, hogy az. Ma már ez nem megy. Abban a percben, mihelyt bevallom, hogy zsarnok vagyok s csak a magam boldogságáért áldozom fel a népet — zsarnokságom, hogy így fejezzem ki magam, tárgyatlanná válnék. Csak úgy lehetek zsarnok, ha azt hiszik rólam, hogy a nép jóltevője vagyok.

A költő: De hiszen akkor hazudnom kell.

A zsarnok: Hazudnod kell — de az igazság kedvéért. Hiszen magad vallottad be, hogy a zsarnokság a legmagasabb igazságot fejezi ki.

A költő: De én nem tudok hazudni.

A zsarnok (nagy szemeket mereszt): Nem tudsz hazudni?

A költő: Hát persze, hogy nem. Hiszen azon kezdtem, hogy az élet céljának és értelmének az igazságot tekintem.

A zsarnok: Hát nem a szépséget? Nem a boldogságot? Hiszen az imént azt mondtad . . .

A költő: Dehogy nem. Csakhogy a hazugság nem szép. És ha nem szép, nem lehet jó.

A zsarnok: A hazugság! Ó, hiszen te ismered az igazságot — nem elég ez neked?

A költő: Ismerni az igazságot — és ki nem mondani? Elfelejtetted, hogy költő vagyok. A ki nem mondott, ki nem fejezett igazság némává tenne, mert nem tudok hazudni — és a némaság boldogtalanná.

A zsarnok (rémülten): De ha ezt az igazságot kimondod, elveszted a boldogságot, amit a legnagyobb igazságnak hirdettél!

A költő: Várni fogok, míg eljön a kor, mikor a zsarnok nem lesz hazug és gonosz és a forradalmár nem lesz ostoba.

A zsarnok (aggódva): És addig? Addig?!

A költő (vállat von, az ajtó felé néz): Mehetek már?

Barabbás.

1917 január

A harmadik nap alkonyán pedig kilépett a bolt keskeny kapuján és csendesen megindult az úton. Kétoldalt feketén füstölögtek a romok. Lent a kiszáradt árok fenekén találta az elsőt azok közül, akik Pilátus háza előtt kiáltozták Barabbás nevét. Elfeketült nyelvvel vonított a vörös felhők felé.

Megállt előtte és csendesen így szólt:

— Itt vagyok.

Az pedig felnézett rá és zokogni kezdett.

— Rabbi! Rabbi! — zokogott.

És a mester szelíden folytatta:

— Ne sírj. Állj fel és jöjj velem. Mert visszamegyek Jeruzsálembe, Pilátus háza elé és új törvényt kérek magamra és reátok, akik Barabbást választottátok s akikkel ezt mívelte Barabbás.

A nyomorult pedig feltápaszkodott és az ő öltönyét megragadta.

— Mester! — kiáltott elfulladva és könnyek között, — ó mester, jövök! Mondd meg, hogy mentsem meg magam! Mondd meg, mit tegyek! Mondd meg, mit mondjak!

— Semmit, — mondta ő szelíden, — csak azt, amit három nap előtt kellett volna monda-

nod, mikor Pilátus megállt a tornácon és megkérdezett titeket: »Kit engedjek hát el közülök, Barabbást, a gyilkost, vagy a názáretit?

— Ó én bolond! — kiáltott a nyomorult fejét öklével verve, — ó én bolond, aki Barabbást kiáltottam! Barabbást, aki ide juttatott!

— Jól van, — folytatta szelíden a mester, — most hát jöjj velem Pilátus háza elé, ne törődj semmivel, ne figyelj semmire, csak rám és amikor én intek neked, kiáltsd egész szívedből és egész tüdődből: »a názáretit!« mintha azt kiáltanád: »az életemet!«

Az pedig követte őt.

És találának útközben másik nyavalyást, akinek Barabbás elvette házát és feleségét és gyermekét és szemeit kiszúratta. És ő homlokát érinté csendesesen kezével és így szólt:

— Én vagyok az. Jöjj velem Jeruzsálembe és amikor én kezemmel érintelek, kiáltsd: »a názáretit!« mintha azt kiáltanád: »a házamat! a gyermekemet! a szemem világát!«

Az pedig felzokogott és követte őt.

És találtak még másikat is, kinek kezei és lábai kötéllel voltak összekötve és nyakára hurkolva, őt magát pedig arccal lefelé bűzhödt mozsárba nyomta le Barabbás, tetvek és csúszómászók közé. És odament hozzá és megoldotta kötelékeit és így szólt:

— Isterlek téged. Te költő voltál, aki a lélek rajongó repülését hirdetted. Jöjj velem és amikor intek, kiáltsd: »a názáretit!« mintha ezt kiáltanád: »a szabadságot! a léleknek és gondolatnak szabadságát!«

Az pedig megcsókolta az ő saruját és csak a szemével könyörgött, mert a szája még tele volt sárral.

És így mentek tovább és egyre több béna és sánta és nyomorult bélpoklos csatlakozott hozzájuk, akiket Barabbás tönkretett. És mindegyik, külön-külön, zokogva verte mellét és könnyörgött neki, hogy intsen majd, ha kiáltani kell: »a názáretit!« mintha azt kiáltanák: békeség! békesség! békesség e földön!«

Estére pedig megérkeztek Jeruzsálembe, Pilátus háza elé.

Pilátus a tornácon ült és estebédjét költötte Barabbással, a gyilkossal. Kövéren és fénylő arccal ültek ott, nehéz borokat ittak és drága ételeket ettek arany edények fenekéről: skarlátpiros palástjuk messze világított.

A názáreti pedig, élén a sokaságnak, mely követte őt, a tornác elé járult és felemelvén át-szegezett kezeit, szelíden szólni kezdett:

— A pászkák ünnepe nem múlt még el, Pilátus. Törvény és szokás, hogy húsvétkor egyikét az elítélteknek elbocsássad, úgy, ahogy a nép kívánja. A nép Barabbást kívánta s engem megfeszítettek — de vissza kellett térnem halotaimból, mert láttam, hogy a nép nem tudta, mit cselekszik. E sokaság mögöttem megismerte Barabbást és most új törvényt akar, — kérdezd meg őket újból, amint az törvénykönyveinkben meg vagyon írva.

Pilátus pedig gondolkodott, aztán vállat vont s kiállván a tornác szélére, csodálkozva nézett végig a sokaságon és szólt:

— Hát kit bocsássak el már most, Barabbást vagy a názáretit?

És ekkor ő intett nekik.

És ekkor zúgás támadt s mint a mennydörgés zengett fel a sokaság. És a sokaság ezt kiáltotta: »Barabbást!«

És rémulten néztek egymásra, mert külön-külön mindegyik azt kiáltotta: »a názáretit!«

A mester pedig halovány lett és megfordulván, végignézett rajtuk. És külön-külön megismeré mindegyiknek az ő arcát, de e sok arcból egyetlen arc lett az esti homályban, óriási fej, mely ostobán és gonoszul és szemtelenül vigyorgott az ő arcába, véres szemei hunyorogtak és szájából búzós lé szivárgott és torkából úgy bömbölt rekedten: »Barabbás!« mintha azt hörögné: »halál! halál! halál!«

Pilátus pedig zavartan lesütötte az ő szemeit és monda neki: »Te látod . . .!«

Ő pedig bólintott fejével és csendesen felmenvén a lépcsőn, kinyújtotta kezeit a hóhér felé, hogy kötözze meg.

A nyugodt és megfontolt ember.

1916 február

Az arca belső összhangnak és bölcseségnek komoly derűjében hangolja össze a vonásokat: szelíd és nyugodt szemei, ha beszél veled, mindig a szemedbe néznek: nem tolakodóan, vagy fűrkészve, hanem jóságosan és megértően. Akinek rossz a lelkiismerete, nem tud így szembenézni — az ő lelkiismerete tiszta.

Egyszerű ősz szakállt visel, mint Szókratész. Egyszerűen öltözködik, de egyszerűsége nem keserű: természetesen fejezi ki lényének nyugodt harmóniáját. Türelmesen és figyelve hallgatja végig, ha beszélsz s mielőtt felelne, gondolkodik. Ahogy gondolkodik, ahogy aztán lassan és nyugodtan beszélni kezd, látnivaló, hogy semmiféle elfogultság, előítélet, ösztönszerű szimpátia vagy antipátia nem vezeti veled szemben és nem befolyásolja — azon gondolkodik, amit mondtál neki s igyekszik megérteni, mit jelent az — önmagáról, minden zavaró érzelmi vonatkozásról megfeledkezve, magát a szóbanforgó kérdést vizsgálja és mérlegeli az elképzelhető szempontok minden elképzelhető egybevetésével, valamennyi képességet arra összpontosítva, hogy ítélete tárgyilagos és igazságos legyen, mintegy mértani középarányos a lehetséges szélső ítéletek között.

Mint a mértani középarányos, valamely dologról való véleménye a dologra vonatkozó minden elképzelhető véleményhez közelebb áll, mint e vélemények egymáshoz. Az *audiatur et altera pars* elvét mintha neki találták volna ki — soha nem mond véleményt az ellenkező felfogás meghallgatása előtt. Ha aztán válaszol, az ellenkező felfogások képviselőinek mindegyike azt hiszi, hogy tulajdonképpen neki adott igazat. Szenvedélyes kitörés, indulatok vad összecsapása, erőszakos elintézése valamely vitának, elképzelhetetlen az ő jelenlétében — mindkét féllel meg tudja értetni, hogy neki nincs teljesen igaza és hogy abban, amit a másik mond, nagyon sok megfontolásra érdemes igazság lappang.

Fölüláll minden párton, mert minden párt-programmban azt látja és vizsgálja csak, ami benne lényeg és abszolút eszme és gondolat. Ideális elnök, vezető férfi, reprezentáns. Lecsendesíti a heveskedőt, biztatja és bátorítja a félénket. Ha mint ilyent, egyhangú lelkesedéssel felkérlik, fogadja el a vezető állást, a tömegek képviselőtét, gondolkodási időt kér, megfontolja a dolgot és többnyire elfogadja.

Ő az, aki kirántja a kátyúba került szekeret és ő az, aki megfékezi, ha rohanni kezd a lejtőn. Fölfelé óvatosan és megfontoltan bár, de határozottan követeli a tömegek jogát — ám ő az, aki csendre és mérsékletre inti a forrongó és zajongó tömeget és figyelmezteti, hogy gondoljon a következményekre. A gazdaggal megérteti, hogy gondolnia kell a nyomorra is és jótékonnak kell lennie — a szegénynek megmagyarázza, hogy a gazdagot nem szabad gyűlölnie, mert gazdagságra szükség van.

A beszédben kedvenc fordulatai ezek: »meg-

gondolás tárgyává tesszük»; — »*ma még korai volna*«! — »*ha azonban ezzel szemben tekintetbe vesszük*»; — »*nem szabad megfélelkezni azonban*«; — »*be kell várni míg a dolgok természetes alakulását*«; — »*nem szabad elhamarkodni*« — és más ilyenek. Mert ő mindig a jövőre gondol és a jövő érdekében kitartásra és nélkülözésre inti a már-már kétségbeesőt.

Ha valahol szerencsétlenség történt, ő az, aki hangosan mindenkit arra int, hogy nyugodtan viselkedjék, nehogy kitörjön a pánik. A vérében heverő szerencsétlent nyugodtan és komoly részvétellel nézi, kitörés nélkül, szomorúan, de bele-nyugodva a változhatatlanba. A fájdalmában őrző anyát szelíden visszatartja, szavába vág, ha bosszúért üvölt — megérteti vele, hogy senkit nem szabad okolnia, csak a végzetet. Úgy véli, hogy bizonyos körülmények között csak egy kisebb szerencsétlenséggel lehet *egy* nagyobbat megakadályozni: ennek a kisebb szerencsétlenségnek lefolyását aztán komolyan, megadással, meglepően jó idegekkel nézi végig, képes még elősegíteni is, még akkor is, ha ez a kisebb szerencsétlenség véletlenül nem is olyan kicsi — ilyenkor meggyőződéssel hirdeti, hogy a másik szerencsétlenség nagyobb lett volna.

Ebben rendületlenül hisz. Ebben a hitben inti csendre, nyugalomra az őrző kiáltozókat, ha ég a ház és az egyik szobában bennrekedtek néhányan. Szelíd, okos szóval magyarázza ilyenkor, hogy nyugodtan és megfontoltan be kell várni, míg az a szoba, a bentlevőkkel együtt, teljesen leég, mert csak így lehet megmenteni a ház többi részét és azokat, akik benne vannak.

Mert ő a tiszta szem, a nyugodt megfontolás, az előrelátó tudat. Ő az, aki lecsendesíti a vizeket

és elsimítja a kitöréseket, — ő az, aki megakadályozza a világ összeomlását.

Neki köszönhetjük, hogy a világ nem omlik össze.

Nem omlik össze, hanem marad olyan komisz és elviselhetetlen, mint amilyen.

Mert ő a Nyugalom és a Megfontolás és a Minden Szempont Mérlegelése.

Ő a legundokabb puhány minden puhányok között.

Értjük egymást.

1915 június.

Descartes a »Discours sur la méthode« című értekezésében csinált egy furcsa és érdekes kísérletet. Megértvén, hogy az emberi elme célja az igazság keresése: ezt a munkáját pedig csak úgy végezheti el, ha teljesen szabadon és minden külső hatástól és belénevelt szokásoktól megtisztítják: a világprobléma megoldásához úgy fogott hozzá, hogy leült és szépen hagyta az eszét működni, ahogy az eszének jólesik, mindenféle tekintet, módszer, felfogás, világnézet, előfeltétel kikapcsolásával; el sem határozva, hogy gondolkodni fog. Az elmének különös állapota ez: nem szabad meghatározni, hogy mi, mert feltétlenül rossz a meghatározás. Kicsit hasonlít az álomhoz, az autóhipnózishoz, mert az elme működése nem függ akaratunktól. Descartes így fogott hozzá, annyi biztos: szabadjára eresztette a naiv Gondolatot s kíváncsian várta, mi lesz belőle? Az eleresztett Gondolat az első pillanatban csodálkozva, torpanva állt meg, mint az oroszlán, akinek ketrecét kinyitották. Körülnézett — sehol biztonság, sehol egy pont, amibe megkapaszkodhatnék. A kezek, melyek vezették, eltűntek. Tapogatózva, bizonytalan léptekkel indult meg. Álomszerű körvonalak

imbolyognak körülötte, elmúlt gondolatok árnyékai. Utánuk kap: a semmibe nyúl. Fények villannak — régi igazságok emléke, amikben hitt. Odafordul — eltűnnek. Rémület fogja el és szédülés — szorongva kapkod a hideg ürességben és úgy érzi, azonnal elájul. Ekkor reszkető keze valódi tárgyat érint — odanéz és megkönyebbülve sóhajt fel: önmagát fogta meg, az egyetlen valóságot.

És megszületik az első, abszolút gondolat: cogito, ergo sum. Es megindulva e piciny archimedesi pontról — megszületik az első abszolút tudomány, az analitika: a világszemléletnek az a módja, ahogy az ember meg tudná szerkeszteni, ha harmincéves értelemmel jöhetne a világra.

Harmincéves csecsemő, szegény fejem, kit százféle háborús elmélettel pácoltak és savanyítottak — mi lenne, ha egyszer megpróbálnád ezt a descartesi módszert, a háborúról, mint jelenségről töprengve?

Furcsa számárságok jönnének ki, annyi biztos: rövid, csodálkozó mondatok. Ilyenfélék.

*

Lássuk csak, miről is van szó? Azt mondták: érdekellentétek merültek fel a nemzetek között. A nemzetek ragaszkodtak a maguk igazához és érdekeihez. Következett az ultima ráció: döntsön az erőszak.

Jó. Az igaz, hogyha ketten nem értik meg egymást és érdekeik ellenkeznek, akkor nem élhetnek egymás mellett békében — még a házastársakat is elválasztják, ha nem értik egymást. No de hát, hogy is van csak azzal a megértéssel, kit értek én és kit nem értek? Kivel vannak közös érdekeim?

Múltkor olvastam Romain Rollandtól, egy francia írótól, egy cikket, amit a háború alatt írt. Én azt nagyon jól megértettem, sőt egyetértettem vele és teljesen igazat adtam neki, mert ugyanazokat mondta, amiket én is gondoltam mindig: hogy sokkal jobb volna, ha nem volna háború és hogy minek veszekednek az emberek, mikor a veszekedés egyiknek se használ, mindkettőnek csak árt. Romain Rolland különben egy francia államférfival is vitatkozik, nem ad igazat a francia államférfinak: az egészből az derül ki, hogy Romáin Rolland és a *francia államférfi* nem értik és nem szeretik egymást — érdekeik teljesen különböznek, a francia államférfinak jó, hogy háború van, Romain Rollandnak pedig rossz. A francia államférfi szerint szükség van a háborúra, Romáin Rolland szerint nincs rá szükség.

Na már most. Szerintem sincs szükség a háborúra, ezzel szemben néhány vezető politikusunk szerint szükség van rá. Mi tehát nem értjük meg egymást. Ellenben Romain Rollanddal megértjük egymást, mert ugyanazt gondoljuk mind a ketten, hogy tudniillik nincsen rá szükség: és ebben megegyezünk. Ezzel szemben a mi politikusaink is azt mondják, hogy szükség van a háborúra és az ellenséges politikusok is azt mondják — tehát ők is megegyeznek ebben és e pontban meg is értik egymást.

De hiszen akkor. . .

Hol itt a zavar? Íme, a megfelelő foglalkozásbeliek, különböző nemzetek fiai, egészen jól megértik egymást. A német suszter nagyszerűen tud beszélgetni a francia suszterrel, mivelhogy sokkal több képzet- és érdekközössége van vele, mint például ugyanannak a francia

suszternek egy francia őrnaggyal. Mondjuk, hogy egy francia őrnagynak a csapatában szolgál egy francia suszter — ha már most ez a francia őrnagy szeretné magát kibeszélgetni egyszer mindenféle dologról, ami őt érdekli, katonai ügyekről, stratégiáról, közös emlékekről — hát bizonyos, hogy inkább beszélget azzal a német őrnaggyal, aki fogságban van náluk, mint a francia suszterrel. És a francia suszter is szívesebben diskurál a német suszterrel, mint a francia őrnaggyal: mindenképpen közelebb állanak egymáshoz.

Sőt tovább megyek: minél magasabb a társadalmi vagy szellemi osztály, az osztályhoz tartozók annál jobban értik és becsülik egymást. A francia paraszt-közkatona még körmével és öklével megy neki a lövészárokból előugró német parasztnak — már a káplár, őrmester legfeljebb fegyverét használja. Tisztek *egymással* alig is verekesznek — ha egy ellenséges tisztet elfog a mi tisztünk, udvariasan bánik vele, különválasztja, tiszteli benne a maga foglalkozását, társadalmi osztályát. A diplomaták, akik háborúért és békéért felelősek, szóbeli és írásbeli érintkezésükben a legnagyobb személyes tisztelet és becsülés választékos kifejezéseit használják. Végtelen sajnálattal közlik egymással, hogy kénytelenek hadat üzeni, ezzel szemben biztosítják nagyméltóságodat legmélyebb nagyrabecsülésük kifejezéséről. Még sohasem hallottam, hogy két nemzet nagykövete, nem egyezvén meg egyik a másikkal, összepofozkodtak volna egymással. Egészen bizonyos, hogy a mi nagykövetünk soha sem fog velem olyan udvariasan beszélni, mint egy ellenséges nagykövettel.

Ezekután tehát: ha a különféle társadalmi osztályok egyedei külön-külön egészen jól meg-

értik egymást, vagy legalább is jobban, mint ugyanazon nemzet két különböző társadalmi osztályának egyedei — felvetődik a naiv kérdés: vájjon igaz-e, hogy itt *nemzetek* harcolnak egymással?

A nemzetek vezetőikre *bízzák*, hogy állapodjanak meg egymással: háború legyen-e, vagy béke. Ezek a vezetők egy társadalmi osztályból valók, egymást jobban megértik, mint mi őket — hogy van az, hogy mégse tudnak megegyezni?

Talán az Atyaúrstenre kellene bízni a dolgot, akiben az angolok is hisznek, meg a németek is, akit mindkét fél legmagasabb urának ismer el és mindkét fél hozzá emeli ájtatos szívének könyörgő szavát, hogy verje meg a másikat.

Együgyű monológ

az államról,
a rendről,
a kártyáról és
a háborúról.

1917 július

Például:

Bizony, beszél Pál, a tönkrement ember gyermekesen derült és könnyű kedvével, bizony barátom, hitted volna, ma végrehajtok jártak nálam, de nem volt mit foglalni, hehe, a Guzmics szaladhat a pénze után — miből fizessem? Hát te nem tudtad, hogy én százötvenezerrel tartoztam a Guzmicsnak váltóra, na ja, két héttel ezelőtt még meg tudtam volna fizetni — de pechje van a Guzmicsnak, beszédültem a kaszinóba és két nap alatt leadtam mindent makaón, amim még volt.

Ebben a történetben az a hallatlanul jellemző és érdekes, hogy ön nem érti, mi van ebben jellemző és érdekes és egyelőre azt se sejti még, mi a csodának mondtam el önnek ezt a mindennapi esetet, nemhogy elcsodálkoznék és megdermedve, mint a szélütött, meredne maga elé: mint ahogy Rousseau állt meg ama bizonyos fa alatt, mikor a Contrat social alapötlete először kólintotta fejbe, hogy aztán tudatossá tisztulva egy naiv és grandiózus teóriában, királyok és nemzedékek fejét üsse le könnyedén, vidám és pogány forradalomban. Pedig esküszöm önnek, hogy ama példa, amiből a forradalom kiskátéja született, nem volt

különösebb vagy megdöbbenőbb, mint ez itt, amit fentebb vázolni szerencsém lehetett — csodálatos és megdöbbenő az a naiv és tiszta szem volt csak, mely először csodálkozott és döbönt meg e példán.

Mert gondolkozzunk az eseten, csak három percig, de olyan naivan és együgyűen, mintha életünkben először gondolkodnánk — és elemezzük egy percig, minden segédeszköz nélkül, amit tudomány és szociológia nyújt, bontsuk fel csak úgy kapásból, tíz körmünkkel, mint ahogy a gyermek bontja fel a kócbelű mackót. Pál pénzzel tartozott Guzmicsnak, váltóra, ami azt jelenti, hogy törvényesen tartozott, hogy Guzmicsot a törvény védte, a törvény, aminek megalkotására és védelmére az államszervezet létrejött: Guzmicsot tehát az állam védte Pállal szemben, védte mindazzal a biztosítékkal, amivel az állam az önnön jogosultságát és szükségességét igazolja, védte jogi elméletekkel és társadalmi morállal — és védte mindazzal, amivel az állam az ő törvényének végrehajtó erejét biztosítja, védte végrehajtóhatalommal, fegyveres rendőri erővel, fegyveres hadsereggel, ágyúparkokkal, gépfegyverekkel, kézigránáttal és hadiflottával, így védte az Állam és a Rend Guzmicsot és az ő pénzét, de nem tehetett semmit, mert ahol nincs, ott ne keress, Pálnak nem volt miből fizetni és ha az adósok börtöne még állana, legfeljebb becsukták volna Pált, de akkor se tudott volna fizetni és ha felakasztják Pált és ágyúkkal agyonlövik és kézigránáttal felrobbantják és U-naszádokkal elsüllyesztenek, akkor se tudott volna fizetni. És az Állam és Rend legfeljebb azt mondta volna Guzmicsnak, Pált megbüntettük, amiért nem fizetett, de a pénzedet nem kaptuk meg tőle.

Eddig rendben van a dolog, hiszen lehetlent senki se vár az államtól, csak annyit, hogy a lehetőt elkövesse, amit az emberek csordája érdekében el lehet követni.

De menjünk tovább. Miért nem tudott fizetni Pál, hiszen Guzmics nem lett volna bolond kölcsönözni neki, ha nem tudja, hogy módjában lesz megfizetni. Pálnak volt is pénze, de valaki elnyerte tőle kártyán, mondjuk Guzmics. Guzmicsnak nem volt váltója, amivel igazolhatta volna, hogy Pál tartozik neki, Guzmicsnak egy káró kilencese volt csak és ezt a káró kilencest nem vitte, nem is vihette az Államhoz bizonyítani, hogy Pál tartozik neki — ő csak Pálnak mutatta meg ezt a kilencest, négy fal között, szemtől-szembe és Pál meglátva ezt a kilencest, szó nélkül kifizette Guzmicsnak az összeget, amiben négy-szem közt megállapodtak, kifizette Guzmicsnak, akinek követelését nem védte se Állam, se Rend, se hadsereg, annyira nem védte, hogy még inkább megbüntette volna Guzmicsot, ha házardjátékon nyert pénzét követelni merészeli — és Pál mégis inkább Guzmicsot fizette ki és az ő jogát respektálta és inkább vállalta, hogy az Állam és a Rend megnyúzza és felakassza és pellengérré állítsa és kiközösítse, semhogy valaki elmondhassa róla, hogy megszegett egy minden végrehajtóhatalom és közjogi morál fedezete nélkül létrejött légbőlkapott megállapodást, mely szerint a káró, a kilences birtokosa, elveheti az ő pénzét.

Hogy ez a törvényen és renden és államon kívüli megállapodás erősebben köti az embereket és nagyobb rendet tart köztük, mint ama másik, amit ágyúk védenek: ezt a vakmerő állítást legalább is vitathatóvá tenné valami statisztika, mely kimutatná, hogy aránylag mennyivel több

kártyaadósságot fizetnek ki az emberek, mint törvényeset. És hogy itt nem egyszerűen holmi titkos, közmegegyezésen alapuló megvetéstől és kiközösítéstől való félelelről van szó, hanem szó van igenis az emberi társadalomban a rendhez és az abszolút törvényhez való egy minden állami szervezetnél erősebb és igazibb ösztönről és hajlamról: azt a sikkasztó tudja legjobban, aki lop és csal, hogy a kártyaadósságot kifizethesse. Ki ne emlékeznék Molnár Ferenc »Liliom«-jának egyik nagyszerű jelenetére, ahol két útonálló, míg az áldozatot várja, kártyázik abban a pénzben, amit majd el fognak rabolni tőle — s az egyik elveszti előre a pénzt, ami miatt néhány perc múlva gyilkolni hajlandó.

De ha meggondoljuk, hogy ennek a törvényen és renden kívüli rendnek, ami az emberi társadalomban önmagától és minden erőszak nélkül fennáll, a kártya csak egyik példája és hogy ilyen nagyon sok van, legalább annyi, mint állami és nemzetközi törvény — csodálkozva bukkan elő egy naiv kérdés: az állam és rend, úgy, ahogy ma ismerjük, valóban az egyetlen elképzelhető formája az emberek együttélésének? Én még gyerek voltam, mikor nálunk ex-lex volt egy évig, törvényen kívüli állapot — nem emlékszem rá, hogy akkor valami különös történt volna. Az emberek jártak-keltek, kereskedtek, fizettek és dolgoztak, nem ütötték le egymást az uccán, nem harapták át egymás torkát.

Dehát akkor? . . . Hiszen az állam abban a feltevésben alakult és szerzett tőlünk hatalmat és bizalmat, hogy nélküle az emberek megennék és felfalnák egymást. Ebben a feltevésben és meggyőződésben adtunk az államnak hatalmat, hogy próbáljon rendet csinálni, mert úgy hittük,

hegy mi magunk képtelenek vagyunk erre. És az állam, vállalva e megbízatást, büszkén mutat ránk: íme, látjátok, nem eszitek és faljátok fel egymást, mióta én vagyok: igaz, hogy ezt az eredményt úgy tudtam csak elérni, hogy ágyúkat és fegyvereket csináltam. A többit bízzátok rám.

És mi rá is bíztuk és várjuk kíváncsian, mikor lesz már rend. És a rend egyre nagyobb lesz, egyre erősebb a rend biztosítóka, a fegyveres erő . . . egyre nagyobb háborúk lesznek és egyre több ember öli és eszi és falja föl egymást, de mindegy, fő, hogy rend legyen és hogy ne öljük és együk és faljuk . . . na, hogy is van csak ez a dolog? Itt valami zavar van ok és okozat között.

No, de a három perc, amit ennek a témának szenteltünk, letelt, egyelőre ne elemezzük tovább. Majd . . . majd legközelebb tűnődhetünk azon, vajjon állam és rend nélkül igazán többen ölnék-e meg egymást, mint így. És hogy ahhoz a lehetőhöz, amit (mint fentebb láttuk) az emberi csorda érdekében el lehet követni, nem elég-e az az erő, ami ezt a csordát minden állam és rend és törvény nélkül is összetartaná valahogy.

Hazám és „hazám“.

1915 április.

A dolog tudniillik így áll.

Van nekem egy könyvem otthon, az ötvenes évek derekán jelent meg. Címe: »Díszemlény« — halványkék pakkolópapírra nyomva van kétszáz vers, körülbelül ugyanannyi költőtől: annak a kornak lírája, egész lírai ideológia — nevezzük egy kis túlzással korszellemnek, szóval az akkori irodalom, egy kornak és egy fajtának a lelki ismerete, egy nemzedék hitvallása.

Ha jellemzés okáért citálni akarnék ebből a könyvből, tulajdonképpen fel kellene olvasnom az egészet: minden sora egy és ugyanazt az érzést, ugyanazt a szándékot fejezi ki, körülbelül ugyanabban a formában. Inkább elmondom, mondjuk, az egyiknek a tartalmát.

Lírai vers, a hazaszeretetről szól, mint a többi. Édes »hazám!« Így szól a költő, én szeretlek téged, olthatatlanul és halálosan. Én tudom, hogy te nem szeretsz engem, édes hazám és talán nem is hiszed el nekem, hogy én téged hogy szeretlek. De majd elhiszed egyszer, ha haldokolva érted a csatatéren, vértajtékos ajkam utolsó, hörgő sóhaja ott vész majd a porba lábaid előtt és te nyakamra teszed lábadat s én, mielőtt meghalok, még egyszer megcsókolhatom.

A másik vers szintén arról szól, hogy a költő már igazán nem tudja, mit tegyen, majd megőrül a »hazám!«-ért, semmihez nem tud fogni, mert reggeltől estig a »hazá!«-ra gondol, amit a bolondulásig szeret és nem tudja megértetni vele, hogy mennyire szereti — meghalni nem lehet érte pillanatnyilag, tehát semmivel se bizonyíthatja halálos szerelmét — úgy látszik kénytelen lesz az ivásnak adni magát, hogy kínzó hon-szerelmét elzsibbassza.

A harmadik verset még nem olvastam, de felteszem, hogy arról szól, hogy a költő nem tud aludni, mindig a hazára gondol, arra a bársonybarna hajára és szívesen meghal, csak előbb egyszer a »hazám!«-nak a mögé a forró kis fehér fülcimpája mögé puszilhasson.

Az ember elszörnyed, úgy-e, és mentőkért kiabál — aztán elneveti magát, bólint és Freudre gondol, hát persze, nagyon egyszerű az eset: a szerelmi költészet nem volt divatban, nem élhette ki magát — a költő vette a legközelebbi fogalmat, amivel foglalkozhatott és belevetítette a babája bájai iránt érzett olthatatlan rokonszenvét. Elnyomott és a tudat alá szorított libidó projicciálása a hazaszeretethez.

Ilyen egyszerű volna a dolog, ha a »Díszemlény« világnézlete, mint irodalmi tünet, önmagában zárt, eredeti egység volna, irodalmi értelemben semmi másból, hanem a korszellemből fakadó megnyilvánulás. Csakhogy tudjuk, hogy ez nem így van: a »Díszemlény« költői egytől-egyig hatása alatt állottak egy igazi költőnek, aki ezt a hangot és ezt az érzelmi ideológiát megteremtette, egyszerűen lemajmolják, erkölcsi szemléletet csinálnak belőle és végső konzekvenciájáig kifejtik azt az érzésprogramot, amit ez a költő teremtett.

Az irodalomtörténet petőfieskedőknek nevezi őket — ami bennük morális imperativus, azért Petőfi felelős, ők csak folytatták és végiggondolták, amit Petőfi elkezdett gondolni a »hazá!«-ról — és a nyugodt szemlélő minden indulat nélkül így szól: íme, idevezet a »hazá«-nak az a fogalmazása, ahogy egy fiatal, rajongó, szláv nemzeti-ségű költő-zseni, egyébként szabadgondolkodó és világpolgár, megcsinálta nekünk, magyaroknak. Da ahhoz már nem lehet eléggé nyugodt és eléggé szemlélő az ember, hogy ezt a »Díszemlény«-féle hazafiságot — elképedve látom — itt valaki fel akarja főzni megint a régi fazekak fenekéről, abból az alkalomból, hogy katonai akcióban állunk egy másik nemzettel szemben; — fel akarja főzni, konzerv-kockákat akar csinálni belőle és felkínálja, en gros, a hadseregnek. Mi, tisztességes és becsületes munkásai céhünknek, az irodalomnak, tisztelettel figyelmeztetjük az osztrák-magyar hadsereget, óvakodjék ezektől a hazafiságban utazó irodalmi posztócsalóktól: — elnyútt, elhordott, hasznavehetetlen és a mostani háborúnak meg nem felelő szövetet akarnak rá-sózni a nyakára. Arról nem is beszélek, hogy abba a szemérmetlen kotyvalékba, amit ezek az urak szellemi táplálékul gyártanak a szövetséges államok katonájának: negyvennyolcas honvédek feldarabolt csizmatalpát, kandírozott talpramagyart és kuruc népdal-törmeléket aprítanak bele, hogy zamatosabb legyen — higyjük el nekik, hogy ezt nem gonoszságból, csak butaságból teszik, s hogy a „haza« szó nem politikai értelemben használják, hanem egy változatlan és politikai áramlatoktól független eszmét értenek alatta, melynek mindegy, ki ellen s ki mellett harcolok. De az ezerkilencszáztizennégyes világháború katonája

nem gimnazista, akinek elég, ha egy ilyen szóról »hazám!« annyit tud, hogy *vocativusban* van — nem hisztériás holdvilágnyaló, akinek elég, ha erre a kérdésre »mi az én hazám?« egy szép, szomorú arcú nőt festenek le, pajzsra támaszkodva, akinek olyan szép kék a szeme, hogy az ember három hétig juhászkutya lenne a kedvéért.

A világháború katonájának nem is kell szó: mert ő megérett már arra, hogy megértse a fogalmat, amit ez a szó jelent. A szó csak kép és szimbólum — complex valami, elvont fogalom; a világháború katonájának nincs szüksége a komplexumra, hiszen a komplexumot alkotó elemeket külön-külön is apercipiálni tudja. Neki senki se mondja, hogy a haza egy törrel átszúrt szív, vagy egy oltár, amit a szívben emeltem: — mert ő tudja, hogy a haza barna föld és kék víz — a haza sok ház és sok legelő és sok ember — és köztük ő, ő maga — ő maga is egy kis darab haza. őt ne kényszerítsék, hogy verset szavaljon a hazáról — sajátmagáról nem szavalhat az ember szerelmes verset, úgy-e? — a haza sohase hencegett és soha nem dicsekedett.

Megmondatott a régieknek: »Bárhová visz szerencsétek, ezt a hazát szeressétek«. Én pedig azt mondom nektek: szeressétek a világot, a kék eget és a messzeséget — magatok és hazátok szeretetét pedig bízzátok az ösztönre: *az jobban tudja, hogyan kell szeretni önmagunkat*. Ezer hazafias vers meg nem magyarázta nekem soha, mi a haza — de egyszer külföldön voltam, Berlinben, járkáltam az uccákon, épületek szédítő tengerében. Járkáltam és valami különös érzésem volt — mintha ez mind csak álom és játék lenne — mintha ezek a házak itt nem volnának igaziak, hanem csak tréfából, ideiglenesen építették volna fel

őket a kedvemért, hogy megréfáljanak — aztán megint nem lesz itt semmi, mint ahogy nem is volt, játék-házak, játék-terek, — játék-város az egész, tudja Isten, miből épült. Ez az érzés nem múlt el félév múlva sem, hogy ott éltem — nem tudtam őszintén elhinni, hogy mindez megvolt azelőtt is, és hogy mindez igazán *van*. Mindig póznak tűnt, hogy idegen nyelven beszélnek — és minden idegen ember affektált és keresett volt a szememben, — és amit ettem, az ő kocsmáikban, mintha főzőcske-játék lett volna, nem igazi ételek, — és játék-pénzzel kellett fizetni érte. Hazatérve, az első magyar városban szünt csak meg ez az érzésem — mint a Liliputból hazatérő Gulliver, úgy ültem be a nyomorult vasúti étterembe, hogy különös kalandom után mohón nyúljak megint az igazi tányér után, amin igazi ételt nyújtott egy felnőtt és igazi ember. Bizony mondom néktek: ez a haza.

Megmondatott a régieknek: művészetet a te fajtád és nemzeted érzéseiből csinálj — és az ifjú hazafiak az események hatása alatt, mostanában teleszájjal kiáltják megint: minden igazi művészet nemzeti. Én pedig, aki nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem, hanem hogy azt betöltssem, azt mondom nektek: igaz, a művészethez való erőt abból a földből kaptad, amelyik kidobott magából — de a művészet nem az erő, hanem a mű, amit az erő létrehoz. A *nemzeti elem* eszköz lehet csak, — a mű mindig abszolút valami és aki igazibb, jobb erővel indul, legföljebb több esélye lehet, hogy megközelíti ezt az abszolútumot, mert nem azért adta neked a fekete föld a te szemed, hegy visszaforgatva lesüsd a földre, hanem hogy a kék és tiszta eget nézd veled, aminek nincsen hátára, mint az országoknak. Örülj az erőknek, ami-

ket útravalóul adott fajtád, — de ne felejtse el, hogy mire adta; a nemzeti földből felszívott nedveket nem muszáj okvetlenül piros-fehér-zöld pántlika alakjában kihúzni a szájadon, két perc múlva, mint a csepűrágó teszi. Más útja van az erőnek — és egyet soha nem szabadna művésznak elfelejtenie: hogy szemedet, szádat és orrod szülődtől örökölted, de van valami, amit nem örököltél senkitől; — ezt a valamit, ezt a mindent, amit így mondasz: én. A világ, művésznak, akkor kezdődött, mikor ő született, ez a szó — nincs apja, nincs anyja, nincsen fajtája és nemzetisége. *A többit bízd a természetre*, majd elvégzi helyetted — keresd emberben az embert, művészetben pedig a művészetet — s annak megállapítását, hogy *magyarul, magyarán* kerested, bízd te csak rám s az utókorra — te akár ne is tudj róla. Ha szónok vagy s állasz a dobogón: adjon neked lelkét és erőt a gondolat, amit közölni akarsz — s hegy kezéd lendülete hogy segített közben s hangoz ereje és szemed tüze milyen volt, míg beszéltél, mennyire benne volt a fajtád, a fajta összegyűjtött energiája — arról te ne tudj. Mert ha tudsz róla s akarsz tudni róla: bizony mondom neked, elvész a gondolat s marad a puszta gesztus, üres hang, hazug frázis. Éppen ezért, úgy tűnik nekem az olyan művész, aki dicsekszik vele, hogy ő alkotás közben sohase felejtse el magyar mivoltát — mint az együgyű és ostoba ember, aki tenyerére ülve akarja megmérni magát, súlyos-e — vagy mint a hazug és szemérmetlen, aki azt mondja: most alszom, nem hallom, mit beszélsz. Ti nem akarjátok elfelejteni, hogy magyarok vagytok — és mégis azt hazudjátok, hogy az Abszolút Szépet és Abszolút Igazat keresitek, az Ezmét, amiért meg lehet halni? Én meg szeretném elfelejteni

tökéletlen szememet, amivel látom, tökéletlen fületem, amivel hallom a szépet — és szeretném elefelejteni a szájamat és a szavakat, e tökéletlenséget, amikkel dadogva és erőlködve leírni próbálom nektek azt, aminek nincsen fajtája, nincsen nemzetisége, amit úgy hívnak, hogy ember.

Világháború katonája: ezekre ne hallgass. Olcsó maszlaggal kötik be a sebedet és haldokló szemedre obulusnak hamis pénzt tesznek, amit visszadobnak odaát, mikor felmutatod: ezért haltam meg. Haldokló katonája a világháborúnak ott a lövészárók fenekén, — a távolból kiáltom feléd: ne tórd, hogy komoly és emberi sebedre cukrosvizet öntsön a kancsal, fisztulahangú Frázis. Ne tórd, hogy borbély-cégért akasszon a fejed fölé, csókolózó galambokat és képecskét, mikor te búcsúzol. Ne tórd, hogy szemedet szenteskedve kifordítsa s elhaló hangon azt rebegtesse veled »hazám!«s a porba asszonyi kezét rajzolja, mely áldólag terjeszt fejed fölé egy mirtuszágat — haldokló katona, te tudod úgy-e, hogy a haza nem egy hisztérikus női vámpír a rémregényekből, akiért meg kell halni, hogy az ember megéljen belőle, — hanem föld, ház, ég, víz, kerítés, kis csibe, öreg paraszt, városi ucca — és hogy te vagy a haza, haldokló katona, te vagy az, senki más, a te életed — amit nem honfibúból, nem talpra-magyarból kockáztattál, hanem hogy halálos veszélyben volt, csak azért — világháború katonája, édes hazám, szegény, szegény hazám.

Mars és vidéke.

Naiv és lelkes barátom, a marsbeli újságíró, aki minden száz évben meg-meglátogat, hogy informáljam őt a Föld dolgairól, amikről aztán a Mars és Vidékének beszámol, két nap óta megint vendégem és nem győzök váratlan és gyermekes kérdéseire válaszolgatni.

Először az érdekelte, hogy hát mostan hogy állanak a dolgok, aszongya összképet szeretne kapni. Látja, hogy az emberek nagyon vitatkoznak valamin mostanában, szeretné tudni, mi a nézeteltérések összefoglaló kérdése.

Elmondtam neki, hogy most két fő kérdésben folyik a vita. Az egyik felfogás szerint ki kell tartani a győzelmes befejezésig, a másik szerint gyors és tartós békét kell kötni. Megmagyaráztam neki, hogy mindkét felfogás mellett nagyon érdekes és sok tekintetben meggyőző érveket vetettek már fel. Néhányat az érvek közül példaképpen el is mondtam neki.

Bólintott és azt mondta, érti. Már most az érdekelte, kik ragaszkodnak az egyik és kik a másik felfogáshoz.

Részint emlékezetből, részint a lapok áttekintése után feljegyzésekből, hevenyészve néhány intézményt és néhány nevet vettem oda, leg-

jobb tudomásom szerint. Elmondtam, hogy a »gyors és tartós béke« hívei ezek és ezek, az orosz forradalmi párt, aztán a német szocialisták egy része, na igen, aztán a magyar szocialisták közül is, azt hiszem, Kunfi, meg Garami — figyelmeztettem, hogy én nem értek a kérdéshez, csak úgy és azt mondom el, ahogy és amit a lapokból tudok. Szóval ezek, meg egy csomó angol és néhány francia szocialista.

Kérdésére, hogy ezek a gyors és tartós béke ügyében egyetértenek-e, megjegyeztem, hogy valószínű, mert nézeteik mellett való tüntetés szempontjából össze is gyűltek Stockholmban konferenciára.

Szóval tömörülnek az ellenkező felfogás ellen, kérdezte érdeklődve. Hát persze, mondtam én csodálkozva, akkor nyilván tömörültek, úgy-e, ha egybegyűltek — és ha tömörültek, hát nyilván valami ellen tömörültek, nem igaz?

Aha, mondta ő, szóval akkor nyilván a másik felfogás ellen tömörültek, mely szerint kitartás a győzelmes befejezésig. Kis gondolkodás után — mert mondom, nem nagyon értek a dologhoz, csak amennyit a lapokból kivesz az ember — szóval kis gondolkodás után türelmetlenül bólintottam, hogy hát nyilván az ellen tömörültek, ha egyszer tömörültek. De már akkor gondolkodtam, hogy pofonvágom, ha még egyszer kimondja, hogy tömörültek.

Most már arra volt kíváncsi, kik azok, akik a győzelmes befejezés hívei. Utánanéztem a lapokban és hevenyében a győzelmes befejezés néhány jelentékenyebb szószólóját diktáltam be neki (mindig jegyzeteket csinál, unalmas fráter), hogy aszongya, Ribot, a francia kormány képviselője, aztán általában az angol kormány,

nagyrészen az orosz kormány, — nemkülönben a német kormány és a mienk is, mely nagyon helyesen szintén hangoztatja, hogy a háborút győzelmesen keli befejezni.

Ezeket mind feljegyezte, míg én unatkozva nézegettem ki az ablakon és szerettem volna már egyebekről beszélni, irodalomról, művészetről, nőkről, amikhez értek.

De ő, mihelyt befejezte a jegyzeteket, újabb rébuszokkal jött. Na és kérdezte, a gyors béke híveinek tüntető egyesülése kecsegtet-e valami eredménnyel? Már hogyan kecsegtetne, mondtam, egy ásitást nyomva el, ha egyszer ilyen lelkesen tömörültek, ahogy te már huszadszor mondod. Nagy erő az, együttvéve, ennyi elvtárs.

Erre a legtermészetesebb hangon azt kérdezte, hogy hát hogy áll a dolog a győzelmes befejezés híveivel? Tekintve, hogy a stockholmi tömörülés ilyenformán veszélyezteti az ő felfogásuk érvényesülését — tömörültek-e ezek is, a stockholmiak ellen? Úgy-e, ez csak természetes feltevés.

Hát persze, mondtam, most már mulatva a fiú makacsságán, képzelheted, hogy ezek is tömörülnek. Parlamentjeikben pártot szerveznek, propagandát csinálnak, agitálnak, összetartanak, dolgoznak.

Jegyzeteibe pillantott és azt kérdezte, hogy persze támogatják is egymást, úgy-e, hihetőleg. Milyen formában jár például a francia kormány a német kormány kezére, hogy a győzelmes befejezés melletti politikáját elősegítse.

Ekkora butaságra már méregbe jöttem.

— Te marha, — ordítottam — itt egy órája kérdezősködsz és kiderül, hogy azt se tudod, miről van szó. Hogy támogatná a francia kormány a

német kormányt, hiszen ezek ellenséges kormányok, amik háborúban állnak egymással. Tágra meresztett szemmel nézett rám.

— De hiszen azt mondtad, hogy szemben a stockholmi internacionális tömörüléssel, ezek meg-egyeznek abban, hogy győzelmesen kell befejezni.

Jót nevettem.

— Hát persze, te szerencsétlen. De mindkettő úgy érti, hogy a másikat kell győzelmesen befejezni. Nem érted, hogy a német kormány és a francia kormány két ellenséges ország kormányai?

— De hiszen a stockholmi konferencia szocialistái is ellenséges országokból valók.

— Hát persze. Azokat csak a közös felfogás hozta össze.

Gondolkodott, aztán vállat vont.

— Nem értem még se. Ha az ellenséges országok szocialistái összejöhetnek és tömörülhetnek a gyors béke melletti felfogás érvényesítésére Stockholmban — miért ne jöhetnének össze az ellenséges kormányok is valahol, hogy tömören és testületileg tüntessenek a háború folytatása mellett?

Láttam, hogy reménytelenül nehéz feje van, abbahagytam a beszélgetést.

Szemléletek.

1915 augusztus.

Én nagyon jól tudom, hogy van az, én teljesen megértelek benneteket. Nem vagyok különbségű, se több, se kevesebb, éppen ezért félek tőletek. Egyszer egész délután kártyáztam: utána kimentem az uccára. Percek múlva vettem észre, hogy öntudatlanul folytatom a játékot: egy vörös kalapú nőismerősömnek nem köszöntem, mert az én kalapom zöld volt, vöröset pedig csak vörössel üthetek, villant át rajtam, ha az én kalapom nem adu. Nem szálltam fel a hetes villamosra, mert utána kilences jött, sláger. Máskor sakkoztam néhány órát: mikor végre felkeltem az asztal mellől, idegesen tettem félre egy szemben levő széket, amelyik lóugrásnyira állt a szekrénytől, nehogy a szekrény leüsse — mohón és vadul, ugrásra készen pillantottam legjobb barátomra, egy finom lírikusra, aki mögött más valaki ült: nekimegyek, gondoltam, leütöm és sakkot adok az ajtónak. Fáradtan jöttem le egyszer a Dunaparra, néhány heves billiárd-parti után: az ihlet teremtő eksztázisában rögtön észrevettem, ami eddig elkerülte figyelmem, hogy a Bazilikával, ha vékonyan el tudom találni a budai várat, *keresztduplával* megcsinálom a karambolt, úgy,

hogy éppen telibe találja a parlamentet; — hogy azt a kövér képviselőt, ha gyengén fogom, alul, *siberre* hozzáütöm a mögötte álló kereskedőhöz, onnan elpattan és találja a Petőfi-szobrot; — hogy a Göncöl szekérének három elülső csillagát *tisztára* is meg lehet csinálni, ha egy kicsit *meghúzom* és így tovább.

Hosszú utazás után ágyadban ha behunyod a szemed, zakatolva futni kezdenek előtted hegyek és völgyek. Úszkáltál délután a Balatonban: párnád és derékaljad hullámszik alattad. Első repülés után arra riadtam fel álmomból, hogy görcsösen kapaszkodom az ágy két szélébe: az ágy nagyon erősen *bedőlt*, oldalt fordult, recsegték a szárnyak, a lélekzetem kihagyott, mint a motor-dugattyú.

Idegek játéka, mondd, de nem veszed észre, hogy egész életünk valami módon e furcsa kábulatban telik el: hiszen mindnyájan *foglalkozunk* valamivel, valami állandó dologgal, azonkívül, hogy élünk. A sebész, mikor jó étvággyal szeleteli a pecsenyét, nem veszi észre, hogy öntudatlanul figyel a szövetek rétegeit, mint délelőtt, mikor élő húst metélt. A suszter először a lábat látja meg belőled, a kalapos a fejet, a manikűr a körmöket, a hóhér a nyakat. Egyszer értesítettek, hogy jó barátom, akit szerettem, összeesett az uccán, mentők vitték kórházba. Tele részvéttel és aggodalommal futottam ki az Üllői-úti a: már a kapuban voltam, mikor észrevettem, hogy útközben egészen öntudatlanul, de precíz és tagozott formában, négy vagy öt formás mondatot csináltam már, amivel a barátomról (művész volt) szóló nekrológot elkezdem majd — a nekrológot, amit természetesen én írok majd róla valamelyik szemlébe.

Mit várhatok hát embertársaimtól, akik mind a maguk részéről, a maguk más és más foglalatosságának kábulatában élnek? A szegény embernek úgy rémlik, csupa nyomor és küszködés minden, amit maga körül lát: nem járnak az emberek, csak ácsorognak boltok előtt, szemükből rémület és nyomasztó vágy lobog. A politikus, a miniszter mikor kijön a parlamentből, ellenzéket lát maga előtt és kormánypártot: a szembejövők csatlakoznak álláspontjához» vagy »nem veszik tudomásuk aszerint, amilyen társadalmi osztályhoz tartoznak, külső után ítélve. A katona, ki a front-ról érkezett, reflexmozdulattal fedezéket keres, mikor ismeretlen arcot lát — és a Stockholmból érkező szocialista ugyanabból az arcból forró békevágyat olvas ki. A szerelmes ámulva veszi észre, milyen epedően és megértve néznek egymás szemébe az emberek, a hegyek hogy fürdenek a levegő mámorában — hogy nyújtják ki duzzadóan és lihegve karjaikat a fák. Az öngyilkos hallani véli szinte, hogy nyögnek rettentő terhüktől a házak, hogy vonszolják tagjaikat az emberek — a haldokló levegő után kapkodó görcsöt lát a fölébe hajló vonásai közt.

Napfényben fürdő mező, a kék hegyek alatt, te tudod, mit mormogtak, akik megálltak előtted. A tábornok terepnek nézett, a paraszt kaszálónak, a festő tájképnek. Én, látod, néhány jelzöt mondtam rólad, azt mondtam, »fürdő«, holott nem is fürdesz.

Mit várhatok hát tőlük, akikről azt hittem, segítenek egymáson, magukon, rajtam? A katona azt mondta, alkalmas vagyok, az állam azt mondta, polgár vagyok, a kereskedő azt mondta, fogyasztó vagyok, a nő azt mondta, férj vagyok, a gyermek azt mondta, apa vagyok, a kormány

azt mondta, elégedett vagyok, az ellenzék azt mondta, elégedetlen vagyok. Az egyik azt állítja, választó vagyok, a másik azt, nem vagyok választó. Mikor állapotodnak meg ezek, mikor egyeznek ki, mikor döntenek sorsom fölött? Ó ti agyrémeitekkel játszó hatalmak, hiába kapálódom és ordítok: ember vagyok, élő ember, mit csináltok velem? nem vagyok sakkfigura, se billiárdgolyó, se adufelső — álljatok meg már az istenért! az vagyok csak, ami ti, nem több, de még kevésbé kevesebb.

Agyrémek.

Kitűnő barátom, a politikus, finom és elnéző mosollyal hallgatta végig kitörésemet. Aztán szelíden, néhány szóval tért napirendre fölöttem. Ezek a tájékozatlan, világpolitikában, értékelméletekben műveletlen, vagy félművelt fantasztá költői agyrémei, mondta, naiv, gyermekes szemléletek, kísértetlátás a sötét szobában. A háború nem azért van, mert az emberek ilyenek vagy olyanok, — a béke nem attól függ, hogy ezt vagy azt belássák az emberek, megjavuljanak, vagy fellázadjanak. Mindez éretlen, zagyva, lírai hangulat, — a valóság, azok számára, akik tájékozottak, néhány egyszerű tételre vezethető vissza. Kérésemre, hogy beszéljen ezekről, röviden és szárazan egy kis vázlatot adott Európa mai helyzetéről, Amerikához és Ázsiához való viszonyáról, citálva néhány nagy államférfi nyilatkozatát, amik, legnagyobb meglepetésemre, sohasem azt jelentették, amit az illető államférfi tényleg mondott, hanem valami egészen mást, amit igazán csak a tájékozott politikus tudhat. Ámulva értettem meg, hogy Lloyd Georgenak az a kijelentése, hogy Anglia mindig szívén viselte a Balkán kis államainak békés fejlődését, azt jelenti, hogy Olaszország ne számítson afrikai gyarmatokra. Meglepetéssel tudtam meg, hogy Róbert Cecil

beszéde, melyben könnyekig meghatva utalt a Belgiumba visszatért rokkantak leírhatatlan nyomorára, egyszerűen annak a bejelentése volt, hogy Franciaország hajlandó lenne a háború után kereskedelmi szövetségbe lépni a monarkiával, hogy ezzel megfenyegesse Wilson, aki az emberiség eszményeiről tartott pohárköszöntőjében két hónappal ezelőtt célzást tett egy Japánnal kötendő zsírszerződésre, ami Kanadát úgy megbénítaná katonailag, hogy a Panama-csatornát kénytelen lenne átadni az amerikai hajók használtára. Bűnbánó szívvel értesültem róla, hogy Balfour nem azért akarja, hogy még két évig tartson a háború, mintha holmi vérszomjas, perverz öreg ember volna, aminek én gondoltam, hanem egyszerűen azért, mert Anglia nagyon jól tudja, hogy reális kereskedelmi blokkot csak akkor csinálhat Közép-Európával, egy későbbi német-angol szövetségben, ha Oroszország eléggé kimerült már gazdaságilag ahhoz, hogy érvényesülni engedje Olaszország ázsiai érdekeltségeit, amit csak egy nagy, önálló vámterülettel körülzárt szláv politikai állam tesz lehetővé. Megnyugvással vettem tudomásul, hogy nekünk például éppenséggel nem lett volna érdekünk az a két hónappal ezelőtt tervbevett és állítólag már nyélbeütött, az utolsó pillanatban meghiúsult békekötés, mint ahogy én, meg a zeneszerző barátom, aki a múlt héten esett el a harctéren, gondoltuk; — mi mindketten nagyon tévedtünk, mert ha két hónappal ezelőtt megcsináljuk a békét, akkor Németország nem kapja meg Kelet-Oroszország elfoglalt részeit, kénytelen tőlünk szerezni be a gabonát, ezzel felveri az iparcikkek árát, lenyomja agyáripárt, megerősíti a kereskedőosztályt, meghiúsítja a vámuniót és Szerbiából egy fia disznó nem kerül többé az országba.

Kitűnő és tisztelt barátom, engedje meg, hogy ezúton is köszönetet mondjak fejtegetéseiért — sőt csakis ezúton, mert múltkori vitánkban egyszerűen elnémultam. Ha valaki bizonyos kérdésben való műveletlenségemre és tájékozatlanságomra utal, azzal én már nem disputálhatok tovább, mert annak teljesen igaza van. Így hát most válaszolok csak magamban és papíron, kihasználva a helyzetet, hogy nem szólhat közbe és nem torkolhat le és nem befolyásolhat műveltségével. Én csak egy szegény, naiv költő vagyok, aki a valóság ismerete híján hóbortos agyrémekkel társalkodom — én ezeket az agyrémeket kifejtteni vagy megmagyarázni nem tudom, így hát minden kommentár nélkül, a nélkül, hogy állításomat ki-merítően kifejezhetném, csak úgy kapásból, előzetes megfontolás nélkül állítom önnek, hogy mindaz, amit ön elmondott nekem, mindaz, amit Lloyd George gondol és tud, mindaz, amiben Róbert Cecil lángész, mindaz, amit Wilson elhatározott és Ribot keresztül akar vinni, mindaz, aminek tekintetbevételével Kerenszki nem akar békét kötni és Sonnino várni akar, mindaz, aminek érdekében Scheidemann nem tárgyal a francia szocialistákkal és Tisza István ellenzi Károlyi politikáját — mindaz együttvéve jóhiszeműen és lelkesen kiszámítva, összeegyeztetve, áttekintve, megfontolva és alkalmazva: mindez a leghóbortosabb agyrém, a legbetegebb képzelődés, a legködösebb kabbalisztika ahhoz az egyszerű valósághoz képest, amit én mondtam önnek, hogy az embereket nem szabad megölni. Ködösebb és zagyvább és zavarosabb agyrém, mint a középkori alkimia és szillogisztika és ókabbalisztika volt, amivel vastag, nehéz köteteket töltöttek meg zseniális emberek, nagy gondolkodók, alkímiában és kabbalisztiká-

ban műveltebbek és tájékozottabbak, mint amilyen műveltek és tájékozottak és zseniálisak a politikában ön és Lloyd George és Balfour és Róbert Cecil és Wilson és Tisza István. Amit ön nekem előadott nemzetekről és érdekekről és szövetségekről — azon valamikor éppen úgy mosolyogni fognak, mintahogy ön mosolyogna, ha Szi-lezius művét olvasná az aranycsinálásról, a raagisztériumról, a csillagok együttállásáról, a Merkúr és Vénusz titkos viszonyáról — valamikor, amikor tudomány és valóság lesz az, amit a naiv költő csak énekelni mer ma: hogy emberek vannak csak, hogy a nemzetekről és államokról, e holt, fiktív keretekről nem lehet úgy beszélni, mintha élő lények volnának, erkölcsi tulajdonságokkal, érdekekkel, szándékokkal: holott élő tulajdonságai, érdekei és szándékai csak egyes embereknek lehetnek, élő embereknek, külön-külön — valamikor, amikor ez a szó, hogy Németország és Angolország, nem jelent majd valami megfoghatatlan egységet, olyant, mint az élő élet — hanem tudni fogják, hogy állam és ország alatt egyszerűen csak egy keretet, azok összességét kell érteni, azokét, akik külön-külön mind fontosabbak, mint az egész együttvéve. Valamikor, amikor az ország ügyeit végző hivatalnokoknak, akiket ma államférfiaknak nevezünk, nem kell lángeszű zseniknek lenniök, csak tisztességes, becsületes hivatalnokoknak, akik tisztességesen végrehajtják a törvényeket.

Valamikor, a teremtés hatodik napján, amitől még sokkal messzebb vagyunk, mint ahogy hittük — mikor országok és nemzetek és államok és érdekek megteremtése után a világ megteremti majd az első embert, hogy végre megpihenjen.

Szavak.

. . . S ekkor, az átvirrasztott éjszaka után, mikor derengeni kezdett ablakom, hatalmas, meztelen férfi jelent meg ágyam szélén. Izmok duzzadtak karján, ökle nehéz kalapácsot szorongatott.

A naptárra néztem és nehéz kiáltás szakadt ki belőlem.

— Május elseje! Te vagy az?!

Nyugodtan, önérzetesen biccentett.

— Doktor Május Elseje vagyok, valóban, a Nemzetközi Szociáldemokratapárt Svéd és Németalföldi Frakciójának Ügyvivő Elnöke. Eljöttem, hogy. . .

— Tudom! — kiáltottam rekedten — hogy megvidd üzenetemet, hogy kiálts helyettem, hogy a torkom légy és az öklöm, hogy ordítsd a nevemben, végre, végre . . .

— Valóban, — biccentett helyeslően — innen egyenesen az Internacionális Szociálpolitikai Egyesület Demokratikus Újjászervezést Megállapító Konferencia Előkészítő Alosztályának az ülésére megyek, hogy ott. . .

— Hogy ott elmondd, milyen állapotban találtál, mit dadogtam, mit lihegtem. . .

— Nagyon helyes, — biccentett harmadszor is — azért jöttem, hogy megvigyem az ülésnek az

ön politikai meggyőződésének üzenetét. Kérem, foglalja össze rövidesen felfogását a háború és béke kérdésében, hogy megbeszélés tárgyává tehessek.

* * *

Tekintetes Elnök úr . . . Tisztelt Közgyűlés . . .
A semleges országok szociáldemokrata... izé,
hol is van csak a telefonkönyv . . . egyesületi tit-
kársága . . . Stockholm... A felfogásom ... a
felfogásom ... a meggyőződésem . . .

Kétségtelen, hogy . . . kétségtelen, hogy a
hadviselő felek . . . hogy a hadviselő felek közti
megegyezés kívánatos . . . kívánatos Európa de-
mokratizálódása szempontjából is . . . De tekin-
tetbe kell venni, hogy egy erős és demokratikus
Közép-Európa lehet csak létfeltétele egy olyan
egyensúlynak, mely egyfelől biztosítaná a nyu-
gati imperialisztikus törekvések . . . másfelől egy
erős, nemzetközi szervezet keretein belül fel-
vehesse a harcot az amerikai kapitalizmus ellen,
míg másrészt gondolni kell rá, hogy ez csak úgy
és akkor, ahogy és amikor. . . tehát nyilvánvaló,
hogy nem szabad ma még tekinteten kívül
hagyni. . . mert hiszen az ideális demokrácia meg-
valósítása . . . éppen azért inkább várjuk be eze-
ket az eseményeket . . . minek következtében nem
gyors, de tartós . . . mert csak így érhetjük el
tulajdonképpen célunkat, ha most ragaszkodunk
bizonyos nationális törekvések . . .

Tisztelt Közgyűlés! Nagyméltóságú Konfe-
rencia! Nagyrabecsült Alosztály! Tisztelt Frak-
ció! Nekem nincs felfogásom. Én nem tudom a
felfogásomat szavakba foglalni. De miért — az

isten szerelmére, alázatosan és szomorúan és kétségbeesetten kérdelek benneteket — miért, milyen alapon hiszitek olyan szilárdan és halálosan komolyan, hogy nektek *van*? Miért beszéltek Nemzetközi Egyesületről, Hegemóniáról, Nemzetiségi Elvről, — mindig csak nagy intézményekről, elméletekről, nagy keretekről, emberek céltudatos szervezkedéséről, állásfoglalásáról — miért nem beszéltek egyszerűen és szerényen arról, amit egy kicsit, valahogyan mégis csak ismerünk ez ismeretlen világ ismeretlen összetevői között: az *emberről*? Miért hiszitek, hogy ki tudjátok számítani a nagy Egész mozgási görbáját s így hozzá is tudtok járulni, — holott nem ismeritek még a részecskék természetét se? Mely utoljára foglalkozott az *emberrel* magával: a tizennyolcadik század szellemóriásai, az enciklopédisták, akikről elismeritek, hogy a törvény megismerésében és megérlelésében legmesszebb jutottak eddig: boldogok voltak, ha fel tudták fedezni az ember legkisebb mozdulatának, egy mosolyának, egy hangjának, egy vágyának okát és értelmét — miért akarjátok ti az Emberiség és Társadalom akaratát eltalálni, útját megjelölni, helyét kimutatni? Miért nem elégedtek meg vele, miért nem vagytok büszkék rá, hogy egyszerűen szószólói lehettek az ő fájdmánának és panaszának?

Közgyűlés! Konferencia! Alosztály! Íme, ezt üzenem, íme, ezt üzenjük, mi némák és süketek és vakok, a mélységből, íme, ezt üzenjük Neki, akivel közölni akarjátok: nekünk nincs felfogásunk, nekünk nincsenek szemünk. Nekünk csak érzéseink vannak és formátlan hangok törnek elő szorongatott torkunkból. Mi nem tudjuk, mi lesz harminc év múlva, mi nem számítunk rá, hogy így és így végleg rendbe lehet hozni a világot — mi

nem tudjuk, hogy a nemzeti demokrácia, vagy az internacionális szocializmus fejlődése mutat-e az örök világbéke irányába — de ne állítsátok, hogy ti biztosan tudjátok. Mi csak azt tudjuk, azt érezzük, hogy így rosszul van, hogy ennél rosszabbul nem lehet, hogy ezen sürgősen segíteni kell, hogy előbb partra kell úszni, csak aztán vehetünk fel száraz ruhát, hogy ég a ház, előbb el kell oltani, csak aztán kereshetjük, ki gyújtotta fel.

Minekünk nincsenek szavaink és nincsenek elméleteink. Mi csak arról vagyunk meggyőződve, hogy élni hívtak minket e földre és nem meghalni, íme, a háború se szavakban beszélt hozzátok: dőrejekben, bömbölő robbanásban, sivításban, füttyülésben, kattogásban beszélt és ti mégis megértettétek őt,« — ne keressetek hát szavakat, amik »felfogást« fejeznek ki — adjatok hangot a fájdalomnak és legyen bár a kiáltás értelem nélkül való, de legyen félreismerhetetlen, mint a sebesült párdúcé, ki párját hívja a vadonba, mint a sebesült katonáé, ki szavak nélkül kiált segítségért — mint a szélviharé és recsegő fatörzseké, amik vésszesen recsegnek és kiáltoznak a szélviharban.

* * *

Hangokat — hangokat akarunk hallani — nem szavakat! Gyalázatos hazugok, akik hamisan játszottak velők, megrontották a szavak becsületét és hitelét — a fülünk elvászott és megcsömörödött a megrontott szavak hüvelyétől, melyeknek magvát, az igazságot, kilopta valaki — törjön ki torkunkból ránktukmált szavak helyett az ősnyelv dadogása, örömben rikoltozó, fájdalomban jajongó — hogy új szavak szülessenek, amikben hinni lehet megint.

Jelszavak.

Jól értsük meg, nem arról van szó, békepárti vagyok-e, vagy háborúpárti: és ha az ő hitüket hinném és vallásukat vallanám, nem tehetek róla, akkor is fogfájást kapnék és émelygést, mintha enyves papírgombócot nyeltem volna, mikor megszólalnak. Az új kancellár táviratot küld, melyben a »háború győzelmes befejezéséig való kitartás «-ról beszél. Jól értsük meg: nem attól, amit mond, hiszen lehet, hogy igaza van. Lehet, hogy csak-ugyan ki kell tartani, lehet, hogy én tévedek, mikor azt hiszem, hogy nem kell kitartani: de az Isten szerelméért, találjanak ki egy szót legalább, amivel meggyőzhetik a kételkedőket, gondolkodóba ejthetik a habozókat. Új pallért hívtak, mert a másik munkájával nem voltak megelégedve, nem tudta befejezni a házat — nem bánom, elhiszem neki, hogy ő se tudja befejezni: de az Istenért, legalább annyit tegyen, hogy bontsa le a régit, a hibásat, kezdje előlről, ha reménytelenül és kilátástalanul is, de próbálja meg legalább, új szemmel, új erővel, új hittel és — szerelmes Isten — új szavakkal, a maga új szavaival, ha hazugság is, ne ugyanaz a hazugság legyen, ne ugyanúgy kongjon elzsibbadt, elvászott szívkünkben.

Mert így csak nézem a sürgönyt és Lionardo da Vinci egy mélységes értelmű mondása jut eszembe. A mester, aki repülőgépet szerkesztett évekig, egy napon megállt a szerkezet előtt, eltűnődött és így szólt tanítványához: *Ez a gép nem lehet jó, mert nem szép.* Tegyük fel, hogy nem vagyok se háborúpárti, se békepárti, nem is értek semmit e kérdéshez, járatlan vagyok külpolitikában és nem ismerem a helyzetet: a kancellár sürgönye előtt ugyanígy állnék meg akkor is, tűnődve és azt mondanám: ez a program nem lehet helyes, mert rosszul van megírva, bosszantó útszéli banalitásokból, új szavakra, új megvilágításokra képtelen, lehetetlen sablonokra húzva, tehetségtelenül.

Értsük meg: az új szavakra és jelszavakra nem azért van szükség, mert a régiék nem fedik jól a fogalmat. A szó szemem és fülöm keresztül jut el az értelembe — és ha a szem és fül ezerszer és ezerszer veszi fel újra, meg újra a szót, elájul és beteggé lesz tőle, megutálja, nem adja tovább, nem viszi be, az agyba. Az új szóra azért van szükség, hogy újra gondolkodóba ejtsen, újra rákényszerítse értelmünket, hogy foglalkozzék vele és keresse, mit jelent a szó. Mikor először mondd ki: »Győzelem! Kitartani!« az ember esetleg megáll, lelkébe néz, a vérén átszalad valami: — de ha elismételted ezerszer egymásután, egyre csak ismétled és közben nem csinálsz semmit — a végén már csak annyit hallasz, *tani* és *tani* és a győzelem szó úgy dobol fáradt dobhártyádon, mintha azt hadarnák, mákosrétes. A szónok figurája bosszantó, komikus, automatává lesz, olyanná, mint az a gyalázatosan rossz szobor, lent a Dunaparton, amelyiken szegény, nagy Petőfink harminc év óta napjában kilencvenezerszer kénytelen el-

mondani, feltartott ujjakkal, hogy esküszünk, eszküszünk, esküszünk, esküszünk, esküszünk. Jó, elhiszem, az abszolút igazságot nem lehet megtalálni, emberek vagyunk mi is, akiket kormányoznak és ők is, akik kormányoznak minket. De lehet új utakon keresni, lehet új érvekkel támogatni, új irányból indulni feléje. S vájjon kinek kötelessége volna az erőfeszítés, ha nem azoké, akiket éppen erre jelöltünk ki, akikre rábíztuk ezt a munkát, akikre sorsunkat bíztuk s akiknek cserébe ezért, hatalmat és erőt adtunk? De milyen mérlegen mérjük meg, képesek-e erre? Hol a mérték, a zálog, a biztosíték, hogy meg tudják csinálni, amire vállalkoztak? Volt itt egy politikai iskola nálunk, mely az »angol példák«-ra hivatkozva, fölényes mosollyal legyintett, olcsó demagógiát emlegetett, ha valaki véletlenül olyan mondatokban beszélt, melyekbe az igazság megismerésén támadt termékeny öröm és tűz néhány szép, találó jelzöt dobált, néhány hangsúlyt kiemelt, néhány új kifejezést teremtett. Ez iskola felfogása szerint okos és bölcs dolog csak az lehet, amit egyhangú és rekedt orgánummal, lehetőleg hosszú és rossz mondatokban fejeznek ki. Minden tisztelet és becsülés megilletné ezt az iskolát, ha be tudta volna bizonyítani, eredményekkel, hogy módszere helyes volt. De amit csináltak, csupa negatívum volt, a hosszú mondatokból nem lett semmi — a forradalmat, az új világot pedig mégis csak ők, a rendetlenek, kócosak, ordítózkodók csinálták, Danton és Desmoulin, akik római szónokoktól tanultak beszélni, rettenetes, kétségbeesett vágyában az ismeretlen igazságnak beszéltek addig, míg érvekből futotta, aztán pedig ordítottak, mint az álmodó, aki akárhogyan, de ébredni akar.

Nincs annyi tehetségük, hogy egy új szót találjanak ki, egy új mondatot, egy új fogalmazást — és elég lenne a tehetségük ahhoz, hogy országokat kormányozzanak jobban, mint elődeik? Krisztus a hegyi beszéd elején tiltakozott az ellen, hogy új törvényeket hoz: »nem azért jöttem, hogy a törvényeket eltöröljem«, — monda — ő csak néhány szerény módosítást ajánlott, néhány újabb értelmezést: e néhány újabb értelmezés, precízebb, jobb fogalmazás pedig nem lön más, mint a keresztyénség, kétezer év szellemi tápláléka, a világ megváltása. Mert e szerény módosítás, például így hangzott: »megmondatott nektek — szeressétek felebarátotok — én pedig kérlek titeket: szeressétek ellenségeitek is«. Ők azonban, a mi Krisztusaink, nem ilyen szerények: ők új törvényeket ígérnek. »Megmondatott nektek: győzelem és kitartás! — én azonban, a Krisztus, az Új, a Megváltó, ezzel szemben éppen ellenkezőleg azt mondom nektek: győzelem és kitartás!«

Események logikája.

Valamikor, a háború után — ma már talán nem illetlenség és hazaárulás számítani arra az esetlegességre, hogy én, aki nem vagyok se intézmény, se pótkeret, se bankjegy, se tenyészmen, se nagykövet, csak egy úgynevezett egyén vagyok, hogy én életben leszek még a háború után — valamikor, mondom, meg fogom csinálni a háborús ideológia enciklopédikus nagy szótárát és a háborús fogalmak revízióját. Szorgalmasan gyűjtöm ezeket a fogalmakat: ma, újságolvasás közben feljegyeztem noteszembe ezt a két szót: események logikája.

»Események logikája«, ezt a kifejezést nem fizikusok, vagy kémikusok, vagy geológusok szótárában találod, akik tudományos módszerrel dolgoznak — ó nem, vezető és felelős politikusok és államférfiak használják nagy élvezettel. Legutóbb Sonnino mester szakállát rezegtette: én a beszédet nem hallottam, csak olvastam az újságban, de a szakáll rezgését, túl a Karszt sziklás hegyein, látom azért, mint a kirakatok üvegje mögött ama kedves automata úriembereknél látható, akik cilinderral a fejükön, kezükben cédulával, hangtalan torokkal, de mozgó állkapoccsal hirdetik, hogy a Gáspár-féle bajuszkötő az élet minden

nehézségeit tűrhetővé teszi. Az »események logikájára« hivatkoznak mostanában mindazok, akik ki akarják számítani, hogy csak úgy lehet béke, ha az és az, így és úgy, ettől és attól, ezért és azért, amúgy és emígy bekövetkezik — akik ravaszul hunyorgatva magyarázzák, hogy a pápa nem szólalhatott volna fel a béke mellett, ha előzőleg nem informálódott volna az eseményekről, melyek kilátásossá teszik a felszólalást — mint ahogy a Gáspár-féle diplomata, ott a kirakatban, nem mozgathatja az állkapcsát, ha előzőleg fel nem húzták szerkezetét az események.

Ha én húsz esztendővel ezelőtt középiskolai fizika-, vagy természettan- tanár lettem volna Rómában és Sonnino hozzám járt volna hatodikba, egyszerűen kihívtam volna őt óra után és elmagyaráztam volna neki, hogy mit kell érteni az »események logikája« alatt.

Tudja-e ön, kedves Sonnino, hogy mi az »események logikája«?

Az események logikája az, hogy ha az ember kiül a negyedik emeleten az ablakba és valaki hátulról meglöki, akkor az ember, a szerint, hogy melyik nehezebb, a fejére, vagy a fenekére esik. Az események logikája az, hogy a kő elsüllyed a vízben, a fa pedig úszik rajta.

Az események logikája az, hogy a béka következetesen bekapja a legyet, a gólya pedig következetesen bekapja a békát. Az események logikáját úgy hívjuk, hogy: természet — gondolkodott már ön a természet logikáján? Tudja-e ön, hogy a természet logikája szerint önnek már régen nem szabadna élni, mert a természet logikája az, hogy mihelyt egy élő egyén elvégezte dolgát a fajjal szemben, sürgősen el kell pusztulnia? A természetnek semmi szüksége nincs a mi éle-

tünkre, a természet a minél gyorsabb elintézések barátja. Láttá ön már azt a lázas, éjjel-nappal folyó keserves munkát, amivel a ronda hernyó dolgozik és töri magát, hogy minél előbb gubó legyen belőle és a gubóból lepke — pompás, színes lepke, napsugárban csapongó? íme, szól a költő, a lázas munka sikerrel járt: szárnyakat kapott a ronda hernyó, hogy boldog mámorban élhessen ezután. De az események logikája füttyül a költőre — a pompás lepkének eszébe sincs, hogy életét boldog mámorban töltsen ezután: levelet keres, ahová gyorsan leszállhasson és keserves kínok között lerakhassa petéit, melyekből újra ronda kis hernyók másznak elő, míg ő két-három óra alatt szárnyastul, színestül, siet elpusztulni. Hogy a természet tőlünk pontosan ugyanezt akarj ci j ciz nyilvánvaló: az élet mohó vágya és Ösztöne, ami bennünk természetes és logikus, a tudós szemében, aki látja a tendenciát, nyomorult, keserves kényszer, amivel a természet lökdös bennünket, kifelé az életből, hogy gyorsan elvégezzük kis dolgunkat, aztán tűnjünk el a világból. De vágyon és ösztönön, »események logikáján« túl van bennünk valami, vagy kellene lenni, amit Kant egyenrangúnak tartott a csillagos éggel, az egész mindenséggel körülöttünk és fölöttünk. Ez a valami az akarat és belátás — erről a valamiről a természet nem tud, ez a valami túl van az ő logikáján, ez a logika nem függ az eseményektől. Es önt, kedves államférfi úr, felelős politikus, Fekete Szakáll, nem azzal bíztuk meg, hogy az eseményeket ellenőrizze és figyelje, mert ezt elvégzi ön helyett a tudós és kutató — öntől azt várjuk, hogy belássa az események logikáját és próbálja őket *megváltoztatni*, ha tudja. Mi a *belátó akaratot* várjuk öntől, a *saját* logikáját, szemben az

események logikájával, melyről bölcsen tudjuk, hova vezet — a pusztulásba vezet, a romlásba vezet, új népvándorlás felé, Európa összeomlása felé vezet. Ahhoz, hogy az események logikáját bevárjuk, nincs nekünk önre szükségünk — az bekövetkeznék ön nélkül is, magától: mi éppen azért adtunk hatalmat az ön kezébe, kürtöt a szája elé, dobogót a lába alá, hogy a mi akaratunkat képviselje, a mi belátásunkat — mert mi ismerjük az események logikáját és félünk tőle és elejét akarjuk venni. A mi számunkra a mi akaratunk és az ön akarata az esemény, mely hivatva van, hogy minden természetes eseményt megfordítson, úgy alakítson, ahogy *nekünk* kell — nem ahogy Esemény öméltósága vezeti, bután, értelem és gondolat és akarat nélkül, a fekete semmibe. Jól tudjuk, ismétlem, hogy az események logikája szerint a kő elsüllyed a vízben és a fa úszik rajta — de ön azért ember és akarat, hogy egy személyben kő és fa is lehessen, hogy belátása szerint elhatározhassa, ússzék-e, vagy merüljön alá, — hogy *választhasson* jó és rossz között és akarhassa a jobbat. Az akarat független az eseményektől, az akarat attól is független, hogy érvényt tudok-e rieki szerezni vagy nem, az akarat nem szabad és nem korlátolt — az akarat éppen olyan pozitív erő, eredmény és eredő, mint azok, amelyek az eseményekből alakulnak.

De mikor jön el az idő, mikor a történelem folyását nem úgy nézzük majd és nem úgy mérjük, mint a leeső kőnek útját a levegőben? Mikor belátjuk, hogy a történelem mi vagyunk, én, te, ő, mindnyájan, akiknek választásunk van két lehetőség között? Mikor egy ember szavát, a pápáét, akárkiét nem abból a szempontból mérlegeljük, hogy vájjon kapott-e információkat arra, hogy a

békéről szóló gondolatát kifejezze — hanem egyes-egyedül abból, vajjon akarom-e, amit ő akar, vagy nem?

Egyelőre legyünk legalább azzal tisztában, hogy az államférfinak semmi köze az események logikájához — mert mi az ő logikájára vagyunk kíváncsiak, ha van neki. Az államférfi nem jós és nem vátesz — mi nem azt várjuk tőle, hogy megjövendölje, hanem azt, hogy előidézze a jövődőt.

Eszmék alkonya.

— Bűnösnek érzem magam, de csak annyiban, amennyiben minden katona vagy tiszt bűnös, aki öl, vagy ölésre parancsot ad.

Ez volt a védekezése Adler Frigyesnek, akinek halálos büntetését ma engedte el a királyi kegyelem. A rajongó és korlátolt pacifista röptiben kapja el az effajta nyilatkozatot s rikácsolva csap le rá: halljátok, hogy beszél a mártír? Nem szabad embert ölni akár háború, akár béke — embertársainkat megölni semmiféle okból vagy ürügyei nem szabad: ez a természet törvénye!

A gondolkodót egy kötőszó állítja meg a fenti szavak közt. Adler »csak annyiban« érzi magát bűnösnek, hogy embert ölt. Ebből az következik, hogy az ölésnél nagyobb bünt is el lehet gondolni, — s ha igen, akkor a háború a legfőbb rossz minden rosszak között, feltétlenül a nagyobb bűnnek jegyében történik.

Mi az a nagyobb bűn?!

Régóta nyugtalanul nézem és hallgatom a békepárti világszemlélet programját és érvelését, sajtóban, irodalomban, élőszóban, költészetben. Nyugtalanul, mert az igazságot keresem és nem a magam igazát — nyugtalanul, mert érzem,

hogy nekik van igazuk, és félek, hogy rosszul bizonyítják igazukat a hazugsággal szemben, s rossz védekezésükkel elvesztik a pert, melyben őket illetné a győzelem. A béke rajongóinak érvelése naiv indulattal, makacsul és gyermekesen tér vissza mindig egyetlen szempontra: hogy gyalázat a gyilkosság, akármilyen formában történik, hogy nem szabad megölni az embereket, tehát nem szabad háborúnak lenni. Ez a gondolattalan felháborodás tökéletesen fejezi ki korunknak »szellemét«, melynél földhözragadtabb, tartalmatlanabb korszellem soha nem volt még, mely csak azt tudja megérteni és érezni, amit a kezeivel megtapint és orrával megszagol. Hogy a háború nem jó dolog, azt akkor vette csak észre ez a korszellem, mikor a hullák bűze orrába csapott és a földön ragadós vér és velő kanyargott lába elé — akkor aztán ordítani és jajgatni kezdett, hogy ezt nem lehet kitartani — és ha a háborúban embereket ölnek, akkor ne legyen háború. Ez a kor, amelynek haditudósítói lelkes frázisokkal siettek a harctérre, hogy ott szintén elérzékenyedjenek egy szétloccsant fejű katona láttán s »színesen« megírva e képet, arra a következtetésre jussanak, hogy mégis csak borzasztó dolog élő embereket megölni s szemeik szép lámpását kioltani. . .

Nagyon érdekelne, mit szólnának ezek a békepártiak, akik egyesegyedül a »legyen vége az embermészárlásnak!« jeligével harcolnak az ellen, ami — ezt szeretném megértetni — *több*, mint embermészárlás; mit szólnának ahhoz, ha az örök háború pártja egyszer azt mondaná: jó, ha csak az emberöléssel van bajotok, hát mi megcsináljuk a háborút emberölés nélkül is. Majd találunk ki olyan páncélruhákat, amiket semmiféle robbantószer nem tehet tönkre — és kitalálunk olyan

fegyvereket, amik nem ölik meg az embereket, hanem, mondjuk, egy napra elaltatják és tökéletesen tehetetlenné teszik az ellenséget. Háborút, amiben *csak* foglyok lesznek, halottak nem. Hiszen a haditudomány egyre inkább ez ideál felé közeledik úgyis — meg lesztek elégedve végre, ha eléri, abbahagyjátok majd háborúsellenes óbégatásotokát?

Nem tudom, mit felelne erre a korszerű pacifista. A magam részéről, bármily paradoxonnak lássék, irtózáttal és mélységes aggodalommal látom a haditudománynak azt a tendenciáját, hogy »emberséges« akar lenni, hogy fokozatosan ki akarja küszöbölni az emberölést, az egyetlen jelenséget, ami az ostoba és korlátolt csőcseléknek mégis a szemébe szökik és észre véteti vele, hogy nem szabad háborúnak lenni. Ha ez nem lesz többé, mi marad, ami kézzelfoghatóan bizonyítja azoknak, akiknek csak kézzelfoghatóan lehet bizonyítani, hogy háborút nem szabad csinálni? Nem lesz, mibe kapaszkodják a pacifizmus, nem lesz jelszó, amire hivatkozzék — s ellenzéke nem lévén többé, intézménnyé válik a háború, az örök háború: — mert esküszöm, hogy az emberiség minden tudományával és technikájával ma az örök háború, nem az örök béke felé tart.

Új jelszó kell, elvtársaim — a »le az embermészárlással!«, kevés, bármilyen szépen hangzik. Más, jobb századokban, mikor nemcsak az emberrel, hanem az ő eszméivel is foglalkoztak, nem kellett volna magyarázni, hogy van, ami nagyobb bűn az ölésnél, van, ami rosszabb a halálnál: s ennek a neve *szolgaság!* a háború pedig szolgaságot jelent. Ha az ember természettől fogva örökké élne és nem ötven vagy hatvan évig, mint ameddig él, akkor igen, akkor a legnagyobb érték,

amit elvehetnek tőle, az élete volna s a legnagyobb bűn a gyilkolás — de így, mikor mindnyájan előbb vagy utóbb meghalunk, nagyobb bünt követ el az, aki az *életem tartalmát* veszi el, mint az, aki az életemet — az élet tartalma pedig a *szabadság*. Az emberi szabadság megrontója a háború, barátaim. A háború ellentéte nem a béke, hanem az eszmék forradalma.

Akim Akimics.

1916 május.

Mikor a vonat ajtaját bezárták mögötte, Romanov Miklós leült a fehér bársonyszékbe és, életében először, gondolkodni próbál.

Lássuk csak, hogy történt. Reggel még szemlét tartott, mereven álltak és mozogtak a téglalakú csapatok, kardok villantak a napfényben és mint valami óriási, kék katonasapka feszült a mező fölött az ég komor, változatlan harangja. Aztán vonatba ült, kígyózva futottak Pétervár felé a tág kocsik. Az egyik állomáson kiszállt reggelizni. A vonat előtt ott állt Akim Akimics, vagy száz példányban, letérdelt és homlokával érintette a földet. Jó reggelt, Akim Akimics, mondta ő és Akim Akimics rajongva felelt, jó reggelt atyuska. Aztán valami küldöttséget fogadott. Aztán levelet írt alá. És öt óra felé megjelent kocsijában ez a Gucskov és még néhányan. . . Ennek most három órája és az imént közölték vele, hogy őt Romanov Miklósnak hívják és egyelőre további intézkedésig, be fogják zárni az ajtót.

Lássuk csak, hogy történt. A dolog úgy látszik nem a szemlén kezdődött, hanem már valamivel előbb. Talán már otthon, Pétervárott, vagy még előbb, mikor ő még kicsike volt. Vagy talán

már az ő apja és nagyapja rontotta el a dolgot, csináltak valamit, amit nem fontoltak meg eléggé, nem is értették jól, csak csinálták — és most neki, Miklósnak, egy óra alatt meg kell érteni és el kell intézni valamit, amit azok pár száz éven keresztül nem értettek és nem intéztek el. Meg kell értenie, mégpedig azonnal, nem mintha változtatni tudna ezzel valamit, hanem azért, mert különben, úgy érzi, valami összezavarodik és valami megáll odabent, a homloka mögött — és ez még ennél is rosszabb volna, ennél, hogy itt ül és már nem atyuska, hanem egy vásott kisfiú megint, akire rácsukták az ajtót.

Lássuk csak, hogy történt. Pár száz éven keresztül Akim Akimics és az ő nagyapja és apja, meg ő, mindannyian, akik már a bölcsőben atyuskák voltak, olyan természetes és elválaszthatatlan viszonyban voltak egymással, mint egy embernek a kezei, meg a lábai a fejével. A fej parancsolt a lábnak és a kéznek és láb és kéz nem kérdezte meg a fejet, hova küldesz engem és miért tegyem ezt és ezt, jó lesz-e ez nekem. Amit atyuska mondott és a kormány, azt Akim Akimics nem azért tette, mert belátta, hogy így kell tennie — hanem mert atyuska mondta és a kormány — Akim Akimics szemében ez a dolgok olyan természetes rendje volt, mint az, hogy a földön járni kell, a vízben meg úszni, mivel ez másképpen nem lehet. Hogy atyuskának és a kormánynak engedelmessékednie kell, ez Akim Akimics számára olyan természeti törvény volt, mint az, hogy az eleresztett kőnek le kell esnie a földre. Hogy atyuska és a kormány okosabb és bölcsőbb nála, Akim Akimicsnél és jobban tudja, hogyan kell országot vezetni és csinálni, hogy mi az ország és állam és hogy mit jelentenek az emberek és emberi életek

— hogy mindezt atyuska és a kormány tudta legjobban, ez Akim Akimics számára olyan bizonyosság volt, mint az, hogy a búzamag jobban tudja nálunk, mikor kell kicsiráznia és kibújni a földből — mint az, hogy a halál jobban tudja, mikor kell eljönnie értünk, minálunk jobban. És ha atyuska azt mondta, hogy most meg kell halni, ez olyan volt, mintha a halál maga mondaná, akivel pedig vitázni nem lehet, mert ő a bölcsesség.

Lássuk csak, hogy történt. Egy időben nagyon sokan voltak már Akim Akimicsék, éhesek is voltak, tétlenül is tűnődve ödöngtek a pusztaságban és félni lehetett, hogy gondolkodni kezdenek. Az pedig baj volt, mert hamarosan rájöhettek volna, hogy atyuska és a kormány nem az élet és nem a halál, hanem csak bitorolja ezt a címet — és hogy atyuska talán még se tudja legjobban, hogyan kell boldog és elégedett országot csinálni, mert hiszen ők nem boldogok és nem elégedettek. Ekkor azt tanácsolták neki, adjon valami foglalkozást Akim Akimicsnek, hogy ne érjen rá gondolkodni — indítson háborút, hogy füstben és vérben újra és jobban érezze Akim Akimics, micsoda hatalom és bizonyosság atyuska és a kormány, ő már akkor érezte, hogy ezt megint nem fontolták meg eléggé és nem gondolták jól át — de viszont, első pillanatra, világosnak és észszerűnek látszott a megoldás. A háború valóban erősíti atyuska hatalmát — katonaruhában. Akim Akimics élete még inkább és tökéletesebben atyuska kezére kerül s Akim Akimics, a katona, még inkább végzetének érzi atyuskát. Háborúban fegyelem van és parancs és cenzúra van, háborúban még erőteljesebben lehet hirdetni, hogy atyuska és a kormány mindent a legjobban tud és mindent a legbölcsebben intéz.

Háborút izent hát és lőn fegyelem és parancs és cenzúra. De valamiről megfélekedezett atyuska. Megfélekedezett arról, hogy a háborúhoz, egyelőre, hadviselő felek is kellenek és hogy a hadviselő országoknak is van kormánya és királya. Ha háborút lehetne folytatni, csak úgy, ellenfelek nélkül, valami ismeretlen hatalom ellen, akkor e számítás gyönyörűen bevált volna. De hogy más országokat meg lehessen támadni, ahhoz el kellett hitetni Akim Akimicscel, hogy azok az országok gonoszak és gyűlöltre méltók. Ez pedig úgy lehetett csak, hogy azt kellett mondani — és itt kezdődött a baj — hogy azoknak az országoknak atyuskája és kormánya nem bölcs és nem derék, hanem gonosz és zsarnok, aki népét erőszakkal használja fel gonosz céljaira.

Itt kezdődött a baj. Akim Akimics, aki eddig annyit tudott csak, hogy Atyuska és a kormány a világ végső rendje — aki Atyuskát és a kormányt elvont fogalomnak hitte, egyszerre csak azt hallotta mindenfelől, Atyuska szájából és hivatalos nyilatkozatokból, hogy vannak gonosz és zsarnok és ostoba atyuskák és kormányok. A cenzúra és fegyelem, mely egyfelől még fokozottabban tette lehetetlenné, hogy atyuskát és kormányát bírálni próbálja Akim Akimics — másfelől felszabadított és szükségből ösztönzött minden bírálatot, ami az ellenséges kormányokat elítélhette. Amiről eddig szó se lehetett, nyíltan és szabadon bírálni, elítélni, felbecsülni valamit, amit kormánynak és államnak neveznek — az most felszabadult, lehetővé vált, ha ellenséges országról volt szó.

Akim Akimics azt hallotta Atyuska szájából, hogy vannak gonosz és zsarnok atyuskák és kormányok — és Akim Akimicsnek lehetetlen volt rá nem jönni, hogy *vannak* — ez azt jelenti: *lehet-*

nek. Már pedig erre még nem gondolt Akim Akimics. Amikor a háború érdekében megengedték neki, hogy más kormányok és államok szerkezetét szabadon boncolja, bírálja, elítélje — megfeledeztek róla, hogy ha valamely kormányt és államformát boncolunk, bírálunk és elítélünk, akkor egy kicsit A Kormányt és Az Államformát ismerjük meg. Attól a bevallott, sőt hirdetett gondolattól, hogy *vannak* gonosz és ostoba és zsarnok kormányok, egy lépés ez a gondolat: ha vannak, hát lehetnek — még egy lépés: ha lehetnek, akkor talán . . .

Lássuk csak, úgy látszik, így történt. Nem szabadott volna más kormányokat szidni és rágalmazni Akim Akimics előtt — mert Akim Akimics hite megrendült az Örök Atyuska intézményének elvont jelképében: a rágalom visszaszállt a rágalmazóra. Lássuk csak, tűnődik Romanov Miklós, *így* történt. Megengedték neki, hogy más kormányokat bíráljon — és ő megismerte A Kormányt — már pedig A Kormány én is vagyok. Megismerte és már nem félt tőle és elkergette. De mit tehettem? Háborút viselni nem lehet másképpen — akkor hát ott kezdődött a hiba, mikor háborút indítottam, kétélű fegyver az — egyfelől elnyomja, másfelől összesűriti az igazságot: az összesűritett igazság, íme, felrobbant és szétvetette palotámat.

A hazugság fegyvere az erőszak. Jaj annak a hazugságnak, ha kétségbeesett helyzetében az igazság fegyverét kéri kölcsön — az ő kezében hátrafelé sül el ez a fegyver, amelynek neve: Megismerés.

Hetedik nagyhatalom.

Na, kedves Komám, Journal du Peuple, odaát, hetedhét Óperencián, még a német fronton is túl — hát hogy smakkol? Hallom, bajok vannak nálad is, a rotációs enni kér, aszongya, szép, szép az a sok eszme meg gondolat, de mire nyomjam? Levegőre?

Ne vedd zokon bizalmas megszólítását egy nyomorult boche-nak — de hiszen valamikor mi, úgy rémlik, összetartoztunk. Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy ország — hogy is hívták? Úgy hívták, hogy Sajtó. Szent Gutenberg alapította, első uralkodója Szent Gondolat volt, második uralkodója (rövid ideig) Igazság, azután IV. Kíváncsiság következett a trónon. Ebben az időben Sajtó szerény államocska volt még, természetes határai a Tisztesség-hegylánc, az Önzetlenség-folyó és a Szabadgondolat-fennsík védték meg külső ellenségeitől. IV. Kíváncsiság után azonban X. vagy nagy hasú Tőke vette át az uralmat, akinek uralkodása alatt ez az ország óriási fejlődésnek indult — minden jel arra vallott, hogy véglegesen: ebben az időben neveztek el bennünket hetedik nagyhatalomnak.

Emlékszel még ezekre a szép napokra, kedves komám, Journal du Peuple? Ha emlékszel is, na-

gyon homályosan emlékszel. Feljajdulásodban, amit a papírhíannyal kapcsolatban a mai lapokban olvasok, szó sincs már nagyhatalmi ambíciókról, fegyvercsörgetésről, a sajtónak, mint szellemi arisztokráciának jogairól. Szánalmas nyöszörgés hőrög mellbeteg szavaidban. »Párizs újságok nélkül, ez annyit jelentene, mint Franciaország hátgerinc nélkül és százezer munkás kenyér nélkül.« Nem arra hivatkozol, hogy sajtó nélkül nem lehet el a világ, mert a sajtó az emberiség élethez való jogát, a nyilvánosságnak, az abszolút és örök többségnek bírói székét jelenti, ahonnan ellenőrizhetjük és elítélhetjük a zsarnokot, a beteg vagy gonosz törekvéseket, amik az emberiség pusztítására szövetkeztek. Nem hivatkozol arra az erőre, amivel az elfojtott Igazság feszíti szét láncait. Nem, te méltányosságért siránkozol csak és meg akarod hatni a hatalmasságot — csak nem hagy éhenveszni százezer embert, aki abból él, hogy újságot csinál? Mintha a művirág- vagy játéklegező-készítők egyesülete tisztelegne a szakelőadó előtt, hogy ne szüntesse meg a nagyságos kormány úr az üzemet, mert akkor nekik nincs miből élni, pedig többnyire családos emberek. Szerényen és bölcs önismerettel nevezed magad Franciaország hátgerincének (dehogy is agyvelő, dehogy), tetszésünkre bízva, hogy a hátgerinc melyik részére gondoljunk, a felsőre vagy az alsóra.

Ó francia sajtó, minden sajtók söpredéke — jut-e még eszedbe a régi világ? Talán mégis jobb lett volna, *akkor* tudod már, mikor a többi nagyhatalom összekapott: elgondolkodni egy pillanatra, magadba szállani, körülnézni, megmérni erőid? Egy kis méltóság a kellő pillanatban, egy kis hatalmi önérzet talán mégis többet ért volna, mint

az a gyáva mohóság, amivel leraktad fegyvereid és kiszolgáltattad nekik, remegve életedért?

A hetedik nagyhatalom léte vagy nemléte a háború első napjaiban dőlt el. Ha akkor megbízik magában, őrzi erejét és méltóságát, igazán azzá lehetett volna, aminek nevezte magát. Ehhez egy kis összetartás kellett volna, egy kis higgadtság, annak felismerése, hogy nem százezer ember áll mögöttünk, akiknek kenyér kell — hanem sok millió, akiknek élet és igazság kell, akik hallgatnak ránk és hisznek bennünk és jönnek velünk, ha kölcsönkapott részeg riadók, rosszhiszemű frázisok helyett azt adjuk nekik, ami épp olyan fegyverünk és erősségünk nekünk, mint a gépfegyver és az ágyú — azt adjuk nekik, amit tőlük kaptunk, hogy sűrítsük össze és kovácsoljunk belőle hatalmat és erőt és adjuk vissza nekik fegyverül: a tömeg akaratát és hitét.

De ehhez nem szabadott volna »boche«-t ugatni, kedves Journal du Peuple, még mielőtt a tömeg ugatott, abban a reményben, hogy az a nagyhatalom, amelyiknek éppen szüksége volt ugatásodra, majd hálás lesz neked ezért és biztosítja életedet. Jaj a legyőzöttnek — aki alamizsnát kér, nem biztos, hogy megkapja — de szegénységét biztosan elárulta. A hetedik nagyhatalom elesett és megveretett a háború első napjaiban, mert uralkodóját, a Tőkét akarta megmenteni: egyébre nem gondolt. És kitörte »hátgerincét«: nagyon könnyen törte ki, mint akinek hátgerincsorvadása van.

Szellemi hadseregszállítók.

1916 július.

Egy német könyv került a kezembe, a címe: »Selbsterziehung zum Tod fürs Vaterland«, magyarul: »Önnevelés a hazáért való halálra«. Még nem olvastam el, csak a címét, nincs róla különösebb véleményem, csak éppen szerényen és csendesen azt mondom: no-no. A német békejegyzék emberi és őszinte vallomása után, mely végre is elismerte, hogy a háború nem az elképzelhető legjobb jótéteménye az emberiségnek, úgy érezzük, felszabadult néhányunkban, akik három év alatt nem tudtunk megfeledkezni arról, hogy egy nemzetközi birodalomnak, a gondolat birodalmának polgárai is volnánk egy kicsit, — felszabadult valami csendes, de intenzív undor némely író társunk iránt, akik egészen hivatlanul és kéretlenül ajánlották fel lelki cókmojkukat a hadseregnek és nagy buzgalmukban Heródesebbek akartak lenni a Heródesnél. Bátran lehet beszélni róluk, mert hiszen a hadvezetőségnek, mely a maga dolgát maga végezte el, semmi szüksége nem volt a szellemi hadseregszállítókra. Most már lehet és kell is mosolyogni a derék riporteren, aki egyik cikkében még a háború elején, a csatatéren megőrült katonákról írván — pontosan emlékszem rá — így

lelkesedik egy helyen: ». . . ezután egy másik katonát mutattak be nekem, aki a harctéren megőrült, azonkívül beszélőképességét is elvesztette és így csak jelekkel tudja az orvosok tudtára adni, hogy mennyire szeretne visszatérni a harctérre . . .« Mert ilyeneket olvastunk és egyebeket, egy német haditudósító valamelyik könyvében például azt írta, hogy a katonák miután négy napig lelkesen és lángoló hazaszeretettel dideregtek a jeges esőben, egészen elszomorodtak, mikor negyednapra kisütött a nap, és ők már nem szenvedhettek tovább a hazáért.

Meg vagyunk győződve róla, hogy a hadvezetőség, ha észrevette őket, éppen úgy undorodott e szegény stréberektől, mint a jóízű tanár, mikor az iskolai dolgozatok közt, amit az osztálynak feladott, a szorgalmas jótanulóé kerül a kezébe, aki nem elégszik meg azzal, hogy tárgyát alaposan kimerítse, hanem a sorok közt néhány hízelgő jelzöt kockáztat meg, ilyenfélét, »mint ahogy nagyrabecsült tanár urunk olyan gyönyörűen elmagyarázta nekünk a múlt órán. . .«

Kicsiny osztályunknak, azok közösségének, akik abból és azért élnek, vagy kellene, hogy éljenek, hogy a világról való gondolataikat és érzéseiket elmondják, e »jó tanulói«, kik a nagy vizsgán feleltek helyettünk és kéretlenül köszöntötték fel nevünkben a tanár urat: — ezek a túl-buzgó író urak hallgassanak most már el és ne »tolmácsolják« tovább »az osztály érzelmeit«. Mi többiek, akik hallgattunk és tanultunk, majd csak elmondjuk érzelmeinket, ha a rettenetes vizsga lezajlott s az élet számonkéri tőlünk, amiért elhívott bennünket: az érett férfilelek elmével átgondolt és szívvel megérzett igazságát.

Színház.

1915 november.

Vivere non necesse, navigare necesse est. . .
Ebben a fogalmazásban persze igaztalanul és lázítóan hat ránk az angol admirális kurta világbölcselete, úgy rémlik azonban, nem annyira az élet kevésre, mint a hajókázás túlbecsülése miatt. Hogy az életnél vannak fontosabb dolgok, mingyárt észrevenné az ember, ha a fenti mondást aktuálisan így fogalmazná: élni nem muszáj, de színházba járni igen. Ha az élethez való jogát olyan felháborodott energiával követelte volna az emberiség, mint amilyenel a színházak megnyitását követeltük és kikényszerítettük — ha özvegyek és árvák jajgatása, lovak nyerítése, haldoklók hörgeése, üres, kipusztult falvak füstölgő, elhagyott háza hatna olyan mélyen kedélyünkre, mint az üres és bezárt színház — már régen béke volna és élne az élet, ahogy jólesik neki. De az élet, csodálatosképpen nem önmagát akarja és igenli, hanem a tükörképét — az a tükör, a művészet, úgy látszik, túl akarja élni az életet. A nagyszerű Szent Ágoston — éppen most olvasom vallomásait — egy helyen csodálkozva vallja be, hogy ifjú korában, mikor még bűnös, rosszindulatú, önző és kegyetlen volt, más bánatával nem törődött; a

karthágói színház egy-egy érzelmes szellemi történetét hallgatva, könnyekre fakadt a darab hőseinek képzelt balsorsán. De ki nem látott még szőrösszívű uzsorást hangosan bőgni a »Szegény ifjú történeté«-n? Egy szép asszony páholyába épp akkor nyitottam be, közölni vele, hogy operálni kell a kis fiát, akit lázasan és betegen hagyott magára, hogy a színházba jöhessen — mikor éppen könnyekben fuldoklott Gautier Margit egy jelenete fölött, ahol Margit azt panaszolja, hogy az ég nem áldotta őt meg gyermekekkel. Nagyon rossz pszichológus az a szegény katona, aki a sturm után elkeseredve káromkodik: a keserveességét annak a Lloyd Georgenak, annak a Wilsonnak, ide gyűjjön, ezt nézze meg, aztán beszéljen a háborúról. Mert Wilson és Lloyd George elmenne és megnézné a haldoklókkal borított csataterét és hazamenne és tovább beszélne a háborúról. Én inkább azt mondom: írjatok színdarabot, legyen benne egy katona, akit kedvese nem kaphat meg, mert háborúba ment, hervadjon el benne a boldogtalan kedves: — adjátok a szerepet jó színésznő kezébe és hívjátok meg a premierre Wilsont és Lloyd George-ot.

Valami csodálatos ösztön dolgozik az emberi nemből, homályos, öntudatlan törekvés, hogy önmagát képben és kőben és szavakban lerögzítse, rekonstruálja, fölöslegessé tegye az eredetét. Ki ne emlékeznék a felhördülésre, mely a reimsi dóm bombázását követte? Kép és szobor többet ér nekünk, mint az ember, akit ábrázol — és drágább nekünk a színész, mint a hős, akinek álarcát arcára vette.

Hogy az emberiség élni akar, arra nincs annyi bizonyítékunk, mint arra, hogy nyomokat akar hagyni magáról, halála után. A fáraók egész éle-

tüket arra szentelték, hogy sírkövet állítsanak maguknak — és mi folytatjuk ezt a munkát. Csoválatos dolog ez. A hazaszeretet utódokról beszél, úgy rémlik, a halottnak egyetlen utódja van csak: az emlék. Pusztulunk és veszünk és nem törődünk vele, — de homályos, görcsös ösztönnel gyűjtjük magunkról az adatokat, képben, kőben, színdarabban, versben, — gyűjtjük, mint a tenger nyomorult férgé, a korall, a drága és ritka fővenyt, amiből valamikor hatalmas szikla lesz, mikor a fajta régen kipusztult már. Kinek? Minek? Talán egy istent várunk, aki eljön majd a földre, ha az élet fájó nyüzsgése elmúlt? Százezer év múlva, ha egy marsbeli kiköt majd a föld partjain s megindul, hogy élő keressen, halálos csend és némaság fogadja őt. Élő embert nem talál sehol, azok megölték és elpusztították egymást, — de égbemeredő paloták és oszlopok meredeznek feléje — és szobrokat talál majd, nagyszerű műveket, óriási körképeket — és telt könyvtárakat talál és mindez az emberről, az emberről, az emberről beszél majd, az ember életéről, szerelméről, indulatairól, szándékairól, eszméiről, nagyszerű vágyairól, isteni akarásáról és tele lesz a föld az ember hangos szavával, az erdőben örökmozgó fonográf énekel majd emberi hangon, a felhőkre örökmozgó gép mozgóképet vetít, Shakespeare-drámát az emberről és tele lesz a föld az ember képével — és az ember nem lesz sehol.

Nem igaz, hogy a háború, a nagy realitás kinyitja szemünket s kifűjja belőle az irreális világ kísérteljeit. Hol látjátok ti a nagy realitást, — a halálban talán, mely a legnagyobb? Megfoghatatlan? Sőt inkább: minden eltávolodott önmagától és a valóságtól és minden köddé és képzeletté olvadt. A paraszt, ki békén ölelte otthon feleségét,

évek óta nem látja immár és kemény, csikorgó értelmét rá kell kényszerítenie, hogy *elképzelje* őt — elképzelje és idealizálja. Amit soha nem tett: *levelet ír neki* és írás közben szembetalálja magát azzal, amit nem lehet megfogni, megmarkolni, mint asszonya testét: a szavakkal, amik csak képek és szimbólumok. A népek eltávolodtak egymástól, nem érintkeznek és nem látják egymást: most kénytelenek *gondolni egymásra* és kénytelenek megérteni egymást.

Nyíljanak hát ki a színházak: jöjjön az új romantika. Jogát követeli az ember, hogy megfeledkezzen önmagáról, megfeledkezzék arról a kettőről, amiről Schopenhauer azt mondja: »Úgy látszik, nem érdemlünk jobbat: élet és halál.«

Olvasókönyv.

1915 február.

Az én olvasókönyvem első oldalán a szorgalmas méhecskéről volt egy kedves kis elbeszélés — utána Lafontaine verse következett, a hangyáról, aki árut halmoz fel és drágít — akarom mondani, takarékoskodik. A tizedik oldalon a jóságos nagybácsiról volt szó. Ezután egy vers következett, ami, emlékszem, különösképpen megragadta a figyelmemet. Biztosan emlékeznek rá önök is: a címe »Balázs vitéz« volt. A költemény előadta, hogy egy Kubát nevű török bukkan fel az ütközetben és hencegve hadonászik handsárjával. Egy Balázs nevű magyar vitéz azonban szó nélkül kirántja pallosát és úgy fejbevágja, hogy Kubát elvtárs — szintén szó nélkül — rögtön összeesik. A vers utolsó két sora így hangzott:

*»S amint lábához omlanak a rettentő tagok,
Kedvtelve így szól a vitéz: Én meg Balázs vagyok.«*

A versben főként a »kedvtelve« kifejezés tett nekem nagyon már akkor is: láthatóan fejezi ki a nemes lovag arcát, alakját, a lélekemelő cselekedet pillanatában.

A következő elbeszélés a kis koldusfiúról szólt, aki karácsony éjszakáján megfagy, de Krisztus magához veszi lelkét és felszáll vele a mennybe.

Majd a hegyi beszéd következett, hogy aszongya, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, szeresd ellenségedet, jót tégy azzal, aki megátkoz, aki kővel dob, dobd vissza kenyérrel. Ez is nagyon szép volt. Utána jött egy tüzes elevenséggel megírt történelmi beszély, mely Kinizsi Pált, a nemzeti hőst dicsőítette, abban a percben, mikor fogaiban egy, két kezében egy-egy és füleire rakva szintén megfelelő számú török holttesttel némi palotás táncot jár a dicsőséges emlékezetű Kenyérmezőn. Ez az olvasmány a huszonkilencedik oldalon ért véget; úgy, hogy ha az ember lapozott, a harmincadik oldal *»Óra-óra falióra, hallod-e, hogy int a jóra«*. kezdetű versike sorain keresztül tisztán ki lehetett venni Kinizsi Pál, tisztelt barátom, jólsikerült portréját. Az »óra-óra« után jött még egy kedves kis karcolat, Dugonics Tituszról, végre pedig, záróversül, finom kis esti imádság, amelyben a tanuló lelkét a szeretet és jószág istenének ajánlja, kérve őt, tartsa meg kedves szüleit és testvéreit, nemkülönben minden embertársát egészségben és békességben, boldogságban, ámen.

Az én olvasókönyvem ilyen volt, úgy látszik, nem ártott meg — de némi aggodalom fog el, ha arra gondolok, milyen lesz a kis fiamé, aki idestova iskolába kerül, milyen lesz, ha a pedagógia lépést akar tartani az eseményekkel. Balázs vitéz, Kinizsi Pál és Dugonics Titusz hazafias alakja egy kicsit elhalványul a felrobbanó akna tüzeiben — a hősi csaták és győzelmek krónikását, ha effajta olvasókönyvet akar írni, kell, hogy »embarras de richesses« fogja el; hol kezdje, mivel ábrázolja a zsenge gyermeklélek előtt a harci dicsőség magasztos gondolatát? Írjon a mazuri tavakról, ahová negyvenezer embert fojtott be egy nap alatt a hadvezéri lángész? A gázbombáról írjon,

melytől legyenek módjára hullott el az ádáz ellenség — vagy a repülőgépről, ahonnan tűzeső zuhogott alá? Micsoda vézna szabólegényke Kinizsi barátunk ahhoz a sápadt, nyugodt kis hadnagyhoz képest, aki finom ujjának egy nyomásával egész falvakat levegőbe röpít — mi az a négy, vagy öt török ahhoz a száz meg száz fejhez és lábhoz és karhoz képest, ami ott a levegőbe kalimpál?

Beszélni szeretnék azzal az úrral, aki kis fiam számára már írja valahol az olvasókönyvet. Beszélni és vitatkozni vele, meghallgatni a szempontjait, megtudni, végiggondolta-e, amit csinálni akar. Ha oktatni és tanítani akar, nem szabad hazudnia — az életét feláldozó modern hős figurája pedig hazugság, ha nem abba a háttérbe állítja, amibe mi láttuk; ha nem rajzol melléje kövér hadseregszállítót, árdrágító kofát, hazug politikust, uszító spekulánst. Persze, ez a háttér nem gyerekek való látvány, nem szívnemesítő példa — de mit tegyünk? A hazugság, a hamis romantika, a rosszhiszemű eszményítés talán többet ér ennél? Egy ötvenpercentes indítványom volna: ne írjunk egyikről se, se a hősről, se a spekulánsról. Ne zúduljatok fel e szóra, ó pedagógusok és moralisták: hát az egyéni bátorság és önfeláldozás erénye hol marad akkor? Mivel idomítsuk a fogékony lelket, ha nem a küzdelemben dicsőséges és győzelmes férfi példájával? Ó ti rajongók, hát *csak* olyan küzdelmet tudtok elképzelni, amelyben ember embertársát akarja megölni — csak olyan győzelmet, amely egy másik gyalázatát jelenti? A repülő ember dicsősége vájjon igazán ott kezdődik-e, mikor bombákat dobál a városokra: nem előbb-e, valamivel, akkor, mikor a ravasz és alatomos ellenséget, a híg levegőt, legyőzte és nyakába ült?

Az egész élettelen világ, melyet Természetnek nevezünk, kemény föld, sikamló víz, sziszegő lángnyelv: hallgatagon és makacsul és fenyegetően néz farkaszemet évezredek óta ősi ellenségével, az Emberrel. Beszéljetez hát az én gyermekemnek a hősről, aki szembeszáll vele, életét kockáztatva, bátran és önfeláldozóan. Beszéljetez neki a tudósról, a gondolkodóról, a költőről, a pilótáról — beszéljetez a forradalmárról, aki embertársaiban nem az embert, hanem a gonosz természet sárkányát kaszabolja és ő meg fogja tudni, mi a bátorság, erő, férfiasság, vitézség. Ha pedig a háborúról is akartok beszélni: rajzolja le neki az én főhadnagy barátomat, aki négy vitézségi éremmel a mellén idegsokkal jött meg a harctérről: egy ütközetben, véletlenül, saját katonáját lőtte le, amint az egy bokorból előugrott — azóta egyre rázza a fejét, szüntelenül, megállás nélkül, rázza már hat hónapja éjjel és nappal és rázni fogja halála percéig, mintha azt mondaná folyton, nem, nem, nem ezt akartam, nem ezt akartam . . .

Jelenések.

A színházi rovaton és a híreken és a harctéri jelentéseken túl egy apró betűkkel szedett közgazdasági cikk. Arról van benne szó szelíden és röviden, hogy bizony kérem krumpli az volna éppen, de az a baj, hogy a gazdák nem adják el, mert maximálva van, hanem inkább meg hagyják rohadni, a rohadt krumpliért a szeszgyár többet fizet, mint amennyit a jó krumpliért kapnának. Ugyanez az oka a nagy zsírdrágaságnak is, — a romlott zsír, tekintettel a szappanspekulációra, többet ér mint a friss és így sokan elrontják és megbüdosítik inkább — olyanféle gazdasági jelenés ez, kéremalássan, mint mikor — tetszenek emlékezni rá — egyszerre csak eltűnt az aprópénz a forgalomból, egyszerűen azért, mert a rézkrajcárban levő réz, a rézspekuláció következtében, többet ért, mint egy krajcár.

Olvasom — és egyszerre elsötétül a világ előttem. A fülemben valami különös döngicsélés — aztán távoli dübörgést hallok. A következő pillanatban ott ülök Paphus szigetén mint János apostol, tágrameresztett szemmel, égfelé lobogó hajakkal és előttem az Irás-Apokalipsis, a jelenések könyve. A mazuri tó, a gorlicei áttörés, a marne-i ütközet, a soissons-i pergőtűz — bizony

mondom néktek, mindez nem ihlette volna meg a Vátest, hogy meglássa és megírja a poklot, a világ összeomlását a pusztulásba rohanó emberiséget: de ha elmondjátok neki ezt az »érdekes közgazdasági jelenséget« barátaim, feláll vala az ő fekhelyéről és kifordult szemgolyókkal, elfehéredett szájjal dadogni kezdi rettenetes látomásait.

... és láték ottan bíborba öltözött Gonosz Állatot, hét szarván hét pecsétetes könyvvel és láték Parázna Asszonyt, kezében az ő Undokságának Edényével. . .

... és hét Angyalt, tárogatóval, kik kiáltoznak: jaj, jaj, jaj, a bűnös és elveszett Városnak . . .

... és a patakok vize bűzös kénné vált vala, hogy mindenek, akik isznak belőle, elpusztulának — és a folyóban vér folyt és a levegőben dög-halál . . .

Nem tehetek róla, nem tudok értelmesen beszélni róla, levezetni a következtetéseket, végiggondolni a tünetek jelentőségét, kifejtetni, honnan származik és hová vezet. A torkom elszorul, zavaros rémület fog el — nem, nem, ezt nem akarom megérteni, megmagyarázni — ez már sok. Szeretnék felállni és hangosan sírni a Gyülekezet előtt és kezemet tördelve könyörögni: embertársaim, a Krisztus irgalmára, tudjátok-e, mit tesztek? Ne szóljatok nekem spekulációról, valutáról, értékekről. Mi éhezünk és enni akarunk — naiv reménnyel és sóvár szemmel nézzük a földet, mikor dugja ki zöld csiráit, amiből élet lesz, — bizakodva nézzük, hogy gyűl garmadába a barna burgonya és kinyújtott kézzel nyújtjuk oda a pénzt, verejtékes munkánk jelképét: a gyümölcs megérett, ízes és jóillatú, hadd együnk belőle, megdolgoztunk érte.

Tudjátok-e, mit jelent, hogy megrohasztják a krumplit és a barackot és megrontják a zsírt, mert romlottan többet ad érte a Töke, amely nem ételt, pénzt eszik? Tudjátok-e, mit jelent, hogy emiatt éhezünk? Tudjátok-e, mit jelent, hogy ez *lehetséges*, hogy ezt nem lehet megakadályozni, hogy nem is akarják?

Nem egyszerű értékhullámvás, gazdasági epizód ez. Korszellem ez, ennek a gyalázatos századnak lelke és vallása — ennek a századnak, melynél embertelenebb nem volt még soha, ennek a századnak, mely önmagában és másokban a föld piszkát és sarát többre becsülte, mint az embert — mely az emberi élet értékével és jelentőségével annyit nem törődött, mint a mocskos tengeri férgek, mely petéit kiszórja és széthányja a vízbe, az ő utódaival. E korban a rohadt krumpli és a bűdös zsír többet ér a jó krumplinál és a jó zsírnál — mert e korban a halott és megrohadt ember is többet ér az élőnél: — a krumplit és zsírt nem adják oda az éhezőknek, mert többet kapnak érte a kalmártól, aki szent és pépet és pénzt csinál belőle, akinek rohadtan és bűdösen is jó, sőt csakis úgy jó — az élő embert pedig akkor veszik csak emberszámba, akkor adnak rá valamit, ha előbb bebizonyította, hogy meg tud halni és hivatkozni lehet rá, hogy meghalt. És így lehetséges, hogy eladják az ételt, amiből élnem kellene, szesznek és trágyanak: — eladják, mindenestül, a gyomromat és a beleimet és a szívemet, eladják az agyamat, eladják a Gondolatot, mely megválthatná a világot — eladják a születendő gyermeket, az »utódot«, akiért harcolunk, — eladják rohadtan és romlottan, mert üdén és frissen és élvezhetően senkinek se kell.

Egyszer azt mondtam, a kor jelképes nagy

emlékszobrát óriási nagy békának képzelem, ezzel a felirattal: »Ez volt az a béka, amit Európa meg-evett a huszadik század elején«. Ma gyengének érzem ezt a tréfás szimbólumot. *Hiénát* ábrázoljatok helyette, képfaragók, a legocsmányabb állatot, mely a friss, párolgó hússal nem tud mit kezdeni, nem szereti: elássa a földbe és megvárja, míg tönkremegy, megromlik, orrfacsaró bűzt áraszt. Ez az állat fejezi ki legjobban korunkat és hirdeti a jövőnek, hogy ha egyebet nem, spekulálni tudunk — in specula speculorum.

Csatadal.

Húzd —, de mégse! hagyj békét a húnak
Lesz még egyszer ünnep a világon —
Majd ha elfáradt a sors haragja
S a viszály kiégett a csatákon . . .

Vörösmarty.

Egy nagyon rokonszenves, tehetséges fiatal költő halálának hírére hozta e héten orosz fogságból a posta, a költőnek egyik, sokat vitatott nevezetessége hogy talán az utolsó volt a Körnerek fajtájából: úgynevezett »lelkesítő« verseket írt, csatadalokat, mámoros harci indulót a hazájáért küzdő hős buzdítására és dicsőítésére.

Aki, megértvén a művészet valódi jelentőségét, tud élvezni műveket anélkül, hogy a művész életét ismerné, kinek számára tehát a művész eszköz csak a mű szolgálatában: annak mellékes lehet a különben meghatározható és nemes harmónia, hogy ez a költő maga is hős volt, végigszenvedte a csatákat és fogságban pusztult el, távol a föld porától. Nem is erről van szó, hanem arról, hogy a csatadal, mint költői műfaj, úgy látszik, maga is elesett a világháborúban, melyre annyira vágyakozott: elesett vagy talán fogságba került, vagy éhen halt, nem tudta kivárni a végét. A csatadal, mint neve is mutatja, rövidlélekzetű tettek és indulatok ihletéből született: nem bír ki egy egész háborút — abból a korból származik, mikor a hadjáratok sorsát valóban néhány lendületes ütközet intézte el. Rekvizítumai, amik nélkül épp úgy nem

lehet el, mint ahogy a színház nem lehet el díszletek és kulisszák és színes lámpák nélkül: a villogó kard, a lobogó zászló, a bátorság mámorától szárguló roham, a vad, győzelmes kiáltás — nos, mindezekkel egy kis baj van. A háború elején tapasztalatlan öreg tábornokok rendeztek még néhány effajta hejehujját, »csak nem bújunk el az ellenség elől« kiáltással mellőzték a derék lövészárkot és egyéb óvintézkedést — de azóta némiképp megváltozott a helyzet. A 48-as őrnagy úr legalább is csodálkoznék, ha frontra érve, először is azon kezdenék, hogy a kardját például hagyja a szekereken, vagy dugja el jól a cókókai közé, mert odakint tekintettel arra, hogy a gránátot nem lehet vele lekasabolni, ellenben az se kívánatos, hogy a »nap sugara hanyatt essék rajta« és fényjeleket írjon az ellenség felé — szóval odakint nem járnak az urak ilyennel. Ami a zászlót illeti, felvirágozva és szalagozva határozottan szép látvány, pláne, ha felirat van rajta, nem éppen Miasszonyunkról, de valamelyik boulevard-lap nevééről, amelynek kiadóhivatala önzetlenül és bérmentve engedte át a menetszázadnak, ama szerény kérelemmel, hogy legalábbbb a pályaudvarig vigyék el lehetőleg a körúton, ahol sokan látják a feliratot. De már például a csatakiáltás erősen módosult és a lehetőség szerint bizonyos kommandók helyreállítására szolgál.

Nem, mintha maga a csatadal anyaga és témája, a lelkierő emberfölötti mértékét sugárzó férfi, a hős típusa kiveszett volna e rideg és száraz, kegyetlen üzemből, amit háborúnak neveznek. Ma is találkoztam vele a kávéházban, egy zsidó ügyvéd éppen szabadságon van, egyébként tűzértiszt és nyolc kitüntetéssel van. A civiléletben szenvedélyes kártyás az illető és a barátai, akik

ott voltak, beszélnek, hogy mikor rettenetes, elviselhetetlen tűzben két napig tartotta állását, sok ezredet mentve meg a pusztulástól: az üteg figyelőhelyéről, ahonnan dirigálta a koncertet, a kártyaszobák tónusában és humorával adott le minden vezényszót. »Na, Weisz apám, még egyet abból a harminc és felesből — nem talált? Annyi baj legyen. Fogja kettővel rövidebbre, nekik legyen mondva. Úgy ni, na látja, ez talált. Kellett ez nekik, most már csak két ágyújuk van. Tök az ágyú. Na még kettőt a tatának — idelőnek, annyi baj legyen, mit vásárolnak rajta? Nem csinálók magának fejfájást. Majd még meggondolják, ahogy én őket ismerem«.

Nem tudom, Kinizsi Pál, a kenyérmezei hős milyen beosztást kapott volna hadseregünkben — annyi bizonyos, hogy fenti ügyvéd ismerősömnök nagyobb hasznát vette a hadvezetőség, mint Tinódy Lantos Sebestyén összegyűjtött műveinek. A hadvezetőség eleinte szívesen látta a csatadal szerzőjét, ma már el volt nélküle: rájöttek, hogy a katona, aki kötelességből, hogy úgy mondjam, hivatali becsületből végzi a dolgát, éppen olyan jól, vagy még jobban használható, mint a lelkesedés tüzetől hajtott hadiönkéntes. Sokaktól hallottam, hogy a gépfegyver kattogása, mikor először hallja meg az ember, száraz, egyhangú zajával inkább valami kijózanító, majdnem megnyugtató hatással van az ismeretlen félelemtől dobogó idegekre, — olyan ez a hang, mintha egy óriási gyártelep munkáját hallanád, mikor reggel üzembe kezd, hogy nyugodt, egyforma tempóban feldolgozza az anyagot. Ennek az óriási üzemnek komoly, egyszerű, nemes munkása a világháború katonája — illúziói nincsenek, nincs is szüksége rá: jól tudja, mit jelent ez az üzem, mely

önmagáért, önmagát éli fel — melyet támogatni kell, hogy elmúljon és vége szakadjon »ha a vi-
szály kiégett a csatákon«. A világháború katoná-
jának nem kellene olcsó szimbólumok — jól
tudja ő, hogy odaát a drótakadályokon túl is, ka-
tonák vannak, odaát is van költő és van csatadal,
amit odaát is éppen úgy csinál a naiv, lelkes költő,
tele csatazajjal és tűzzel és hittel az ő ügyük iga-
zában — holott mind a kettőnek nem lehet igaza:
igaza csak a *valóságnak* van, mely itt áll előtte,
szótlatlanul és színtelenül, de keményen és megmá-
síthatatlan erejében. Amit rábíznak, elvégzi be-
csülettel a munkát, végrehajtja, amit azok akar-
nak, akiket szolgál, mert nincs oka hinni, hogy
rosszat akarnak — de nem hiteti el magával gyer-
mekes, éretlen pózban, hogy eredetileg ő akarta
ezt. A világháború katonájának nincsen szüksége
rá, hogy a szükségből erényt csináljon.

Békeuszítók háborús apostolok.

1917 július.

Bonnar Law feláll és nyugalomra inti az alsóházat. Örömmel közölheti és közli is az egész művelt világgal, hogy nincs semmi ok aggodalomra, a már-már elfajult orosz forradalom visszatért medrébe, a szélső munkáspárt békeizgatásai nem érték el céljukat, közülük a háborúpárti *mérsékeltek* felfogása győzött és kerül kifejezésre a kormányzatban.

Á mérsékeltek! Ti késő unokák, kik e napok nyelvét tanuljátok régi papírokon — ti ókor kísértetei, kik visszatértek közénk, hogy lássátok, mi lett unokátokból, Szent Gibbon-majom, ősapám és ti, távoli csillagok, ahonnan figyelnek ránk — hadd ordítsak felétek, térben és időben, a szélrózsa minden irányában, hogy ezt megértsetek és elhigyjétek: *a mérsékeltek!* Európa népei, tisztelt Ház, vagy hogy nevezzelek, kérlek alássan — most már mondd meg egészen őszintén, én bolondultam meg, vagy te? A háborúpárti mérsékeltek felfogása győzött Oroszországban, a rend és nyugalom helyreállt; a gyermekes, szilaj szélsőség rajongóit, akik halálmegvető düh-

hel békét, békét követelnek — nyugalomra intik az érett, megfontolt öregek, a mérsékeltek, a Rend és Fegyelem jó atyja, a háborút viselő kormány. Es megnyugvással, formás levélben közli, hogy hálaistennek, sikerült helyreállítani a rendet, a felbomlott egyensúlyt, melyet már-már összeomlással fenyegettek ezek a vademberek, ezek az anarkisták, ezek a vérszopó békeuszítók.

Kinek magyarázom, hogy mondjam el, milyen nyelven, vagy milyen hangszerezen fuvolázom, vagy zongorázom el, hogy mit kell ma mérsékelt alatt érteni: Európában? Kedves asztal, amin írok, mélyen tisztelt tinta, főtisztelendő papír úr, mérsékelt alatt értendő az olyan ember, aki óhajtja, hogy a világot ne rázzák fel, ne zavarják össze, hogy az ágyúk szép nyugodtan és rendesen kilőjjék magukból a golyót, hogy az emberek annak rendje és módja szerint végezzék dolgukat, verjék be egymás fejét, szúrják keresztül egymás beleit, szakítsák be egymás koponyáját, gyűjtsák fel egymás házát, kaparják ki egymás szemét, fojtsák meg egymást és ne hallgassanak lelketlen és lelkiismeretlen uszítókra, akik mindenféle gonosz és embertelen szörnyűséget hirdetnek, tudniillik békét kívánnak. Kerenszki, az orosz igazságügyminiszter kétségbeesve jajdul fel kiáltványában, mit csináltak, szerencsétlenek? mit tesznek sátáni vadállatok, elsüllyesztitek a hadihajókat, a helyett, hogy torpedót lőnétek ki belőle az ellenség matrózai felé?

Ha pedig azt kérdezitek, hogy mit kell érteni ma Európában lázító és uszító alatt, azt is megmondom. Azt a vadállatot kell érteni, azt a romboló, destruktív elemét a bölcs államrendnek, aki megrázza a társadalom fundamentumát és fel akarja lázítani a népet, aki, egyszóval, azt akarja,

hogy az emberek menjenek haza a házukba, üljenek le, ebédeljenek meg, ebéd után menjenek ki a földekre, szántsanak és arassanak. Mert igen, mondjuk ki nyíltan és bátran, férfiasan az igazságot: *ezt*, igenis *ezt* akarták ezek a vérengző forradalmárok, erre köszöriülték ármányos késeiket, erre esküdtek össze földalatti kazamatákban. Szegény, békés orosz kereskedő, az államhatalom hűs árnyékában, képzeld és borzadj össze: a mi szép, egyforma nyugalmas világunk ellen esküdtek össze, a maximált árak ellen, a formás hadijelentések ellen, a hősi halál nemes romantikája ellen — ezek a gyalázatosak, már azt a kis hősi halált is irigylik a szegény embertől, mikor egyebe sincsen, ezek a tehetségtelen, irigy fráterek, akik az egészséget valószínűleg azért csinálták, mert irigylik D'Annunziót és Rostandot, amiért olyan gyönyörű lelkesítő verseket írtak a háborúról és most szeretnék őket lejártni, hogy a szerkesztő úr rájuk fanyalodjon, tőlük kérjen verset. De abból nem esznek! a kormány tudni fogja kötelességét népével szemben és meg fogja védeni tudni szeretett polgárait, helyreállítja a rendet, leveri a lázadást.

Rend . . . állam . . . lázadás . . . uszító . . . mérsékel . . . radikális . . . apostol . . . forradalom . . . szocializmus . . . nemzeti szocializmus . . . progresszív demokrácia . . . Tetszik ismerni azt, mikor az ember álmában franciául beszél? Egyszerre csak elkezd az ember franciául beszélni, egy franciával, aki egyszer csak ott van — az ember beszél, egyre folyékonyabban és hangosabban és magában meglepett örömmel azt mondja, nini, hisz ez nagyszerű, én milyen tökéletesen és folyékonyan beszélek franciául, ezt nem is tudtam és még hozzá milyen szépen, mint egy szónok, mert pél-

dául azt mondom neki franciául, »valóban, uram, én lelkem mélyéből imádom a mákosrétest. . .« mire pont ennél a szónál felébred az ember és még hallja a saját szavát és meglepetve veszi észre, hogy »én lelkem mélyéből szeretem a mákosrétest«, azt ő úgy mondta, hogy »vigye el az ördög a sárga meszelőt!«

Európa — ébredj!

Kezek és lábak.

1916. március.

Olvasom:

Egy francia orvos fertőtlenítő szert talált ki, mely fölöslegessé teszi a végtagok eltávolítását olyan esetekben is, ahol eddig nem lehetett másképpen megmenteni a sebesültet. A fertőzött seb megtisztul, gyógyulásnak indul, az orvos teljes épségben adja vissza betegét a társadalomnak . . .

Olvasom és két perc múlva csodálkozva valom be magamnak, hogy nem örülök, sőt valami zavart nyugtalanság van bennem, kellemetlen íz, levert érzés, mintha . . . igen, tudom már, mintha új robbanószer felfedezéséről lenne szó, ami nagyobb területen rombol és öl.

Épségben adja vissza a társadalomnak . . .

De mi ez, hát én komisz és erkölcstelen vagyok, nem örülök annak, hogy embertársaimat megmenti a diadalmas tudomány? Lássuk csak, hiszen jó embernek ismertem magam. Nem is arról van szó, úgy látszik, hogy megmentik őt, az rendben volna. Csak a »társadalomnak való visszaadás« körül van egy kis baj.

Emlékszem, a román háború kitörése előtt volt egy ehhez hasonló nyugtalan érzésem. Hír jelent meg valamelyik román lapban, hogy előkelő hölgyek védnöksége alatt megalakult a román vöröskereszt, serényen munkához lát, kórházakat épít. Még szó se volt hadüzenetről, ulti-

mátumról, a követek barátságosan diskuráltak, »fogadja nagyméltóságod legmélyebb . . .« írták egymásnak, »biztosíthatom nagyméltóságodat kormányunk legbarátságosabb . . .« ezt írták, de a jótékony-ság, a csontos könyökű vén kisasszony már készülődött, fehérneműt varrt, tépést gombolyított, operáló-asztalt sikált, vetette az ágyakat katonáknak, akik még egészségesen és sértetlenül járkáltak akkor, de a jótékony-ság előrelátó szeme már látta rajtuk a tátongó és véres lyukakat. A Háború aludt még, szuszogva és mélyen, de a jótékony-ság ott sürgölődött már körülötte, keményen kopogó papucsban, késeket zörgetett, csörömpölt a tányérok-kal — most már fölél-bredhet, mondta hangos önér-zettel, készen várom őt, a szoba ki van takarítva. Mint a régi vicc-ben a két utazó-ügynök, úgy ülnek egymással szemben Jótékony-ság és Szerencsétlenség és a Jótékony-ság így szolt: Fogadjunk tíz forintba, hogy én tudom, mit akar maga. Halált akar és jajgatást, rettentő sebeket akar, levágott lábakat, felhasított beleket. És a Szerencsétlenség átadta a tíz forintot, »eltalálni ugyan nem találta el, de egy jó ideát adott.«

Vannak igazságok, amiket csak egy hazugsággal lehet megközelíteni. És vannak gonosz-ságok, amiket az erkölcs és önzetlenség tesz lehetővé: a naiv erkölcs és önzetlenség, mely rajongva és lelkesen megy előre, utat tör, fáklyát visz s nem veszi észre, hogy a gonosz-ság számára taposott ösvényt, gyújtott világosságot, hogy benne garázdálkodjék.

Ó bölcs, nagyszerű tudomány, ki az igazságot és életet keresed és a szemed a messze csillagokba lát, ó messzelátó tudomány, nézz magad körül, tekints a lábad elé, vigyázz! Ó rajongó

francia orvos, kinek kezében boldog izgalomtól remeg a csodatevő szer, amit felfedeztél — állj meg egy percre, mielőtt a kórházba rohansz, hogy elkiáltsd: »kegyelem a szegény lábnek és kéznek! Boldogtalan sebesült, állj fel és járj és élj!« Mert a kéz és láb feltámad és megindul: de a fej s benne a gonosz indulat kiragadja a kezedből és viszi őt vissza a pokol dühébe, hogy most már fejestül bukjon a kaszabörtönbe, amit magának ásott. És visszakapod őt, most már holtan — és a rajongó, vak tudomány dolgozni kezd újra és talán kitalál egy új szert, amivel feltámasztja őt halottaiból. Feltámasztja a kezét és a lábat és a fejet és a fejben a gonoszságot és ostobaságot és az egész bolond gép zakatolni és száguldani kezd újra és visszaroohan a halálba.

Rajongó tudomány, az a baj, hogy te csak kezét és lábat és fejet láatsz és nem látod az egész embert. Meg tudod mondani, mire valók a testrészek, de nem tudod megmondani, mire való az egész ember.

Ne a kezét és ne a lábat mentsd meg: mentsd meg az embert, ó tudomány! Jöjjön már a Te országod, embernek fia, aki talán mégis csak visszatérsz mihozzánk végre, szerényen és egyszerűen, nem kérkedve azzal, hogy Názáretből jössz, akármilyen néven, akármilyen formában: talán valami szerény és szorgalmas tudós ruhájába öltözve, aki a tömegelektan fontosságára hívja fel a figyelmünket. Jöjj el és fedezz fel valami szert, ami fertőtleníti a beteg és pusztuló lelket: értesd meg velünk, hogy vannak kóresetek, ahol ki kell szűrni az egyik szemet, hogy a másik szem látni tanuljon — és le kell vágni a lábat és kezét, hogy egészben maradjon az, amit magunkban embernek nevezünk.

Didergő gyerek az uccán.

1915 december.

Felséges Úr!

Felséges Isten! vagy Végzet, vagy Természet, vagy Örök Rendelés! Első Atom! vagy hogy nevezzelek, ó Szükségszerűség!

Felséges Törvény! Mit mondjak neked? Isten, isten! Hogy hívnak mostanában? Lloyd George? Woodrow Wilson? Imádkozni akarok hozzád, hallod-e, mondd meg a neved, felség! Hallod-e, szólok hozzád — nem jajveszékelve, kétségbeesve verdesve öklöm a konok és hideg éghez: nézd, szelíden beszélek, csendesen és egyszerűen — mint a vándor, ki szembejön, kérlek egy pillanatra, állj meg, ha ráérsz. Emlékszel még reám, régen nem szóltam hozzád, ó Bölcs Rendelés, Világ Folyása, Életnek Célja, Szántszándék!

Felséges úr: ki a világot teremtetted, mégpedig bűnösnek teremtetted, mert különben hol marad a bűnhődés, — ki létrehozta a Földet, hogy legyen mit vízözönbe fojtani, — ki a koldus egy dénárját elvette, hogy annak add, akinek ezer van, ó bölcs kamatláb — ki báránykát és özikét nevelsz a mezőcskében, enni adsz neki és felruházod őt, hogy élne és sokasodna — és

közben az erdón farkaskát és tigriskét is nevelsz, hogy az is éljen és sokasodjon, mégpedig úgy, hogy felfalja a báránykát és az őzecskét; — ő felséges úr — ki a hetedik napon embert is teremtette], hogy lássa a napot, örüljön és ujjongjon, értse meg életét, aztán dögölgjön meg kínok közt; — te, ki a szenvedést bünteted s az örömet megjutalmazod — te felséges, tébolyult grimasz, aki most a világot kormányzod — egy szóra, az istenért!

Állj meg — egy szóra csak! nem akarlak meggyőzni és nem akarlak meghatni. Nyugodtan nézem már játékaidat és méltányolni is tudom. Te, ki a szenvedést nem, csak az unalmat ismered, úgy veszem észre, a halál kedvéért csinálsz mindent, mivel szórakoztat téged a rémület és kétségbeesés. Játsszol velünk, mint jóllakott vadász a kutyájával — a rongyos létet, ezt a koncot, odadobod elénk s amikor beleharapunk, elrántod: aztán harsogva nevelsz, hogy acsarkodunk, felhúzott ínnyel, levegő után kapkodva. Te mulatsz ezen és én értelek — ha nem születtem volna embernek, hanem isten lennék, mint te, valószínűleg engem is mulattatna, ötéves koromban, mikor még nem tudtam, hogy nekem is meg kell halnom, emlékszem, élvezettel tépdestem ki a legyek lábát: a Halálfélelem mutatta be aztán elválthatatlan, haszontalan koldus barátomat, a Részvétet.

Én meg tudlak téged érteni, felséges úr, a szenvedés és gyötrelem, a haldoklónak kétségbeesett kapaszkodása és hörgése nagyon mulatságos látvány lehet. És ha most mégis megállítalak téged, e gyermek előtt, ki itt az uccán didereg, mert az iskolában nem fűtenek és otthon nincs szén — nem azért teszem ezt, hogy részvétet

keltsek a szívedben. Ó, kérlek szépen, csak azt kérdem tőled: mit akarsz *ettől*? Felséges kedvedhez méltatlan játék ez, igazán — hadd ezt, keress méltóbb ingert magadnak, menj a kórházakba, nézd meg a katonákat, tombolj, vigadj! De mit akarsz *ettől elvenni*, akinek semmije sincs? Ez még nem örült és nem szenvedett. Nem ért téged és nem haragszik rád — ez nem rontott el semmit, ez nem fél senkitől, — ez nem veszélyeztette az európai egyensúlyt túlságos fegyverkezéssel, ez nem akarja kiéheztetni Németországot, ez nem akarja elzárni a Dardanellákat. Ez nem sértette meg a semlegeseket, ez a japánokkal jóba van, ez a hágai egyezményt nem hágta át, — ez nem szegte meg a szövetségi esküt, a kereskedelmi szerződést nem bontotta fel — ez nem mozgósított tárgyalás közben, ez nem utasított vissza békejegyzéket. Nézd, ez egy kis fiú, akinek azt mondták, hogy most nincs iskola és ő tűnődve áll az uccán és didereg. Mit akarsz elvenni tőle, mit vehetnél el tőle? A kis lovát, ami a sarokban áll törött lábakkal és kopott szemekkel? A kis eget, amit az ablakon keresztül látott, vagy azt az éles, boldog kis sikoltást, egyszer, mikor jókedve volt — vagy azt a két szót, amit megtanult, vagy azt a kis kutyát, akivel egyszer játszott s aznap éjjel álmából felnevetve hívta — vagy a kis kabátját, vagy kezének rebbenését, ahogy meg akarta simítani a bársonyt a kabát szegélyén? Vagy az életét? Hiszen nem is ragaszkodik hozzá, nem jajveszékel és nem őrjöng — és ha eléje állnál és vérbenforgó szemekkel kiáltanál rá: add ide az életed: — ő csodálkozó és komoly szemekkel rád nézne és — szótlanul és engedelmesen, mert megtanulta, hogy szépen, illedelmesen szót kell fogadni — oda-

adná neked az életét, úgy, ahogy a labdáját odaadta, mikor egy rossz fiú elkérte tőle és elfutott vele — ő meg utánanézett a fiúnak és az üres kezét nézegette tűnődve. Vagy ha azt mondanád neki — idegen bácsi — »most jöjj velem!« — ő szótlánul kezébe tenné a kezét és megindulna veled — és azon tűnődne, vajjon merre mentek most.

Felsőges Háború — majd így nevezlek — mit akarsz tőle? Ő fázik és nem érti ezt az egészet — szeretne már valami mást játszani — ő menne is már innen, ebből a furcsa világból, amelynek ajtaján nem dörömbölt, nem erőszakoskodott, ő csöndesen és nyugodtan aludt, egy-két éve még, odaát, a semmiben — ekkor nagy hangon kiáltottak rá, hívták, idézték — és ő, aki nem kérte a életet, nem vágyott rá, engedelmesen megjelent. Már rengett és zakatolt a világ akkor is, — vér folyt és haldokló hörgött — de nekifeszülve, csikorgó fogakkal jártuk a táncot mindannyian, mert a felsőges háború így szólt, elváltoztatva hangját: meg kell lennie a jövő érdekében!

Hát most itt az utód, főtisztelendő Háború: itt áll előtted az uccán és tágrameresztett szemmel kérdi: mi tetszik, kérem? itt vagyok. Ha jól értettem, rólam volt szó, engem hívtatok. Apám elesett, mert azt mondták neki, hogy ezzel jobb dolgom lesz majd e világon, — anyám meghalt, mikor én születtem, feláldozták őt ezek az új orvosok, akik nehéz szülésnél, kezükben a késsel, a messzi jövőbe néznek s ihletett szájjal kiáltják — hadd pusztuljon el ez a nemzedék, csak a következő legyen boldog és nagy és elégedett!

— Ó, ti bölcs orvosai e világnak, ó, ti rajongó bábák, milyen nagyszerűek és önzetlenek vagytok, ha nem a ti bőrötökről van szó. Hát

most itt áll a következő nemzedék, — itt áll az uccák sarkán, Berlinben, Párizsban, Londonban, mindenütt. Csodálkozva néz szét — hol van hát az a Kánaán? Vagy nagyon is sietve jöttünk, várhattunk volna még? Hja, persze, talán nem *rólunk* volt még szó — majd az unokáink! De honnan vegyük az unokákat? Meglesz az is, ha parancsoljátok, de kérünk valami rendeletet, vagy törvényt, hogy három és négyéves korunkban apák és anyák lehessünk: tovább nem nagyon bírjuk ki ebben a paradicsomban, amit Európa szerencsésen kiverekedett magának. Nagyon fázunk, Háború bácsi, kérem szépen.

Felséges Háború — nem szégyenled magad?

Pesti nyelven.

1917 május.

Hogy vagy, kedves tata, kedves kortársam Pesten, ezerkilencszáztizenhétben, remélem, rosszul. Én köszönöm, százezer koronával még lehetne segíteni rajtam. Ha eleget aláztad már a mamuskákat itt a korzón, jere be egy fagyira a hangliba, dumálni, mint ahogy okos gyerekekhez illik.

Hogy ez itt mi a kezemben? Ez fiam, Madách szerkesztő úrtól »Az ember tragédiája« népszínmű, harminc felvonásban, nem tudom, hogy került hozzám, unalmamban bevettem az egészszet és most azon vagyok, nem lehetne-e mozit csinálni belőle, persze rendes dolgot, link alapon. Nem emlékszel már rá, miről szól? Hát kérlek alássan, egy Ádám nevű pitiáner a főgyerek benne, akivel végig mindenféle pech történik. Ez először a Paradicsom lokálban van szerződve, — csak röviden mondom el — jön az angyal, hogy mindent lehet, de a tudás fája, meg a bölcsesség fája fiatalra van állítva. Ádám nem bánná, de a mamuska murgázni kezd, hogy ő pont arra pali. Lucifer, aki szintén bukik rá, hogy minél nagyobb zrí legyen a dologból, bedumál nekik, hogy csak egyenek belőle.

Már most csak hagyják magukat falhoz állítani, a tatát, mamuskával együtt kiteszik a lokálból, mire kezdődik az egész világtörténelem.

Mégpedig szóba kerül, hogy az egyiptomi fáraók idején a népnek piramisokat kell építeni, amitől örült murisak lesznek, de nem mernek hangosan murgálni, mert a zsarnokság minden lázadást fiatalra állít. Ellenben Pitiáner úr főzve van attól, hogy ezeket fel kellene szabadítani, választójogot kellene adni, hogy ne csak a tutista éljen jól. Meg is adja nekik, de pechje van, pár száz év múlva kiderül, hogy a nép nem egy okos gyerek, nem egy link fiú, mire Demosthenes tata elhatározza, hogy vízbe hagyja az egész politikát, elköltözik vidékre.

Nahát, aztán rájön, hogy ez se volt egy link ötlet, fiam, mivelhogy nem érzi jól magát a raamuskák közt, mint római tutista, most megint valami eszmére, valami hitre, valami élettartalomra volna pálkó, valamire, amiért az ember akár az életét is fiatalra állítaná, csak legyen valami, amibe hinni tudjon. Erre a szerkesztő úr bedől Pál apostolnak, elmegy Palesztinába, a lövészárókba, ahol a vitézséggel szemben tanúsított ellenséges magatartásért plecsnit is kap, de itt is pechje van, az emberek nem buknak a dumára, Ádámról le akarják kapcsolni a mamuskát, Évát.

Most megint attól lesz főzve, hogy nem érdemes az emberiségért se élni, se meghalni, hogy minden közügy fiatal, hogy joggal éppen olyan pitiáner az ember, mint jog nélkül, hogy a tömeget mindig, minden korban huszonnyolcra vették, ha murgázott, elküldték túróért, ha bajba volt, vízbe hagyták.

Szóval, én már nem tudom, miket dumál még, elég az hozzá, hogy most mindenféle tudományokban kezd utazni, talán ott csinál valami haupttreffert. Közben nyugodtan folyik Doktor Háború, mindenki front dienstes, nem lehet a szenvedések előtt meglógni, Grey lefújja a békét, ellenben kenyér meg zsír fiatal.

Hát egyszerre csak hallja, hogy valahol éppen a Marseillaise megy, táblás házzal, az emberek kezdenek megint murizni, doktor Lajos király nagy gőzbe van, Danton főszerkesztő úr fiatalra állítja az egész régi rendet, papuska és mamuska örülten murizik, hogy neki joga van az élethez, a kenyérhez — szóval, doktor Egyenlőség. Az okos gyerekekből egyszerre csupa szacsmáler lesz, beverik az ablakokat, mindenki élni kezd, az élet, az öröm és boldogság minden nagy-szerű lehetősége, az egyéni szabadság örök eszméje kint van a vízből, doktor Szabadgondolatból link fiú lesz egyszerre és tiszapista a legnagyobb gólebenben van.

Tovább még nem olvastam, de mint okos gyerek, már most tutira veszem, hogy Doktor Embernek most is pechje lesz, akár megcsinálja a forradalmat, akár nem — a forradalom épp úgy vízbe hagyja, mint doktor Abszolutizmus, akár-hogy főzve van tőle, mivelhogy ő egy peches pitiáner, akiből sose lesz tutista, bis hundert Jahr.

Ennek következtében tehát mi ketten, kedves tata, örüljünk neki, hogy mi ketten okos gyerekek és link fiúk vagyunk és hogy ha Madách főszerkesztő úr erről a korról is megírta volna a maga nemtudomhányadik felvonását, doktor Világháborúról és doktor Békéről és doktor Világátalakulásról és doktor Forradalomról — ebben

a felvonásban te, kedves tata, kedves kortársam Pesten, ezerkilencszáztizenhétben, bizonyosan nem te képviselnéd Ádámot és nem én képviselném Lucifert és Évát se képviselné az a mamuska ott, a korzón, a harmadik széken, az új hadicipőkben — hanem egészen más valaki, aki nem okos gyerek és nem link fiú és nem link mamuska.

Háborús kereskedelem.

1914 december.

Egy kereskedő barátom meséli a következő unalmas történetet, melyet mégis érdemes elolvasni a tanulságos poent kedvéért.

Kérlek szépen, vettem egy vagon szappant, kilóját kilencven fillérért. Még mielőtt a szállítmány megérkezett, tüzetesebben megvizsgáltam a mintát és keveseltem a zsírtartalmát, de különben is elment a kedvem az egész üzlettől, szerettem volna hamarosan túladni a szappanon.

Találkoztam Singerrel, mondom neki, nézd, kérlek, ezt a szappant (és megmutattam neki a levágott darab mintát) olcsón eladnám, van egy vaggonnal, kérlek szépen, nem volna-e kedved hozzá.

Nekem, mondja a Singer, éppen nincsen, de add ide ezt a szappant, majd megpróbálom, hátha el tudnám helyezni.

Odaadtam neki a szappant, én meg másnap bementem a börzére, beszéltem egypár emberrel, nézem a kurzusokat, mit lehetne csinálni. Hazamentem, levettem a felöltőmet, olyan szép idő volt, csavarogtam egy kicsit a Dunaparton, néztem a nőket és olyan furcsa hangulatom volt:

eszembe jutott, mikor én huszonkét éves voltam, Istenem, itt szembe laktam és fehér firniszt közvetítettem, — jaj, Istenem, akkor minden más volt, milyen üde, milyen ruganyos voltam én akkor, egyszer egy délelőtt tíz vagonra csináltam sluszt és másnap eladtam az egészet. Egészen meg voltam hatva ezektől az emlékektől és felvillanyozva füttyörészttem, — olyan fiatalnak, erősnek éreztem magam megint és elhatároztam, hogy még ma felmegyek Bleyerhez és megcsinálom vele az üzletet a marhabelsőrészszel, amitől úgy fáztam még tegnap, mert sok baj van vele és veszély.

Fel is mentem, megbeszéltük az ügyet, jó kedvem volt, tele erővel, tervekkel, bíztam a jövőben, mely napsugárral ragyogott felém. De négy felé beborult, megint rossz kedvem lett, úgy elszorult a szívem, magam se tudtam megmagyarázni magamnak, mi bajom, csak olyan bús voltam. . . íme, mondtam magamnak, jól mondja a költő, a világ csak hangulat. . . Lám, milyen friss voltál délelőtt, most meg mintha felhő lebegne a lelkedben is, valld be, hogy már nem bízol a marhabelsőrészbe, balsejtelmeid vannak, nyugtalan vagy . . .

Balsejtelmeimet igazolta a valóság. Négykor bementem a központba, ahol megtudtam, hogy néhány napon belül maximálni fogják a marhabelsőrészt. Egész valómban megrázott a hír, de aztán magamhoz tértem és elhatároztam, hogy férfiasan viselem a csapást és utána nézek, hogy valami módon regresszáljam magamat.

Öt felé Schalek félrehívott és bizalmasan figyelmeztetett, hogy a szappanban nagy emelkedés várható. Na, hát ismeri magát az ember? Az én csapongó, pillangó lelkemben egyszerre

megint megmozdult valami és mohó vágy fogott el, hogy ismét visszatérjek a szappanhoz, a marhabelsőrésszel való hűtlen kacérkodás után. Istenem, minek tagadjam, az emberi szív ingatag, rabja a pillanat szeszélyeinek! . . .

De ez csak olyan ábrándozás volt egyelőre. Hanem félhétkor a Hangliban találkoztam Nemecekkel aki futólag megjegyezte, hogy volna nekem üzlete. Mi az? — kérdeztem. Szappan, aszongya. Nekem megdobbant a szívem. Félreültem vele.

— Nézze, — aszongya — van nekem egy vagon szappanom, de nekem el kellene utaznom. Átadnám magának, egy korona húszért, mert sietnem kell, maga már holnap túladhat rajta korona negyvenért, esetleg ötvenért. Na?

Mondok, szeretném látni azt a szappant. Azt lehet, mondja ő, itt van a minta. Megnézem a mintát, egy kicsit elcsodálkoztam. Kérdem, hol van az a vagon? Aszongya, még nem küldték el, de a sluszt azért meg lehet csinálni.

Micsináljak? A kurzus kedvező volt: megvettem korona húszért a saját szappanomot, (a görbepengéjű késem vágásáról ismertem meg a mintát, amit reggel Singernek átadtam), a szappanomot, amit reggel kilencven fillérért kínáltam. Mindegy, mégis nyerek rajta húsz fillért különként.

Történelem és gondolat.

1914 szeptember.

Fegyverben hallgatnak a múzsák — és ha az emberi eszme útját múzsák irányítanák, nagyon szomorú volna az a tanulság, amit a művészetnek le kellene vonni ebből a tételből. Hála Istennek, itt az ideje, hogy bizonyosságát kapjuk annak, amit már a béke alkonyán sokan éreztünk, hogy az irodalom többet jelent művészetnél és többet jelent a múzsáknál: jelenti az emberi gondolkodás, emberi akarat összességét, — jelenti magát az embert, derült ég alatt és viharban egyként s viharban még inkább: hiszen a legnagyobb gondolkodók egyike ismerte fel, hogy a gondolkodás oka és forrása éppen nem az öröm és nyugalom, — hanem sokkal inkább, sőt talán egyedül a szenvedés és a halál.

Az első rémület percében kiesett kezünkből a könyv — mi értelme volna a holt betűknek, mondtuk — minek olvasni? Szemünk a határ felé fordult és szívünk együtt dobogott a dobogó léptekkel. Most, hogy elhelyezkedtek a csapatok s Európa begombolta s kisimította ruháját, amit csak az imént lázas sietséggel kapott magára, — itt az ideje, hogy magunkhoz térjünk, felvegyük

az elejtett könyvet s megértsük belőle, jobban, mint valaha, hogy ez a kék és piros ruha nem alkalmi öltözéke a világnak, hanem nappali, köznapi viselet, — s a lágy szövetek, mik eddig borították, a béke fehér és lila színeiben, pongyola volt csak és hálókabát.

Olvasni kell most, igenis, inkább, mint valaha. Nagy meglepetés éri, aki most igazi könyvet vesz kezébe, felebarátim: nemcsak, hogy nem veszítettek értékükből a gondolatok, de fokozott jelentőséget kaptak. Ami eddig szó volt csak és művészet, egy csinált, irreális világ, az élet fölöslege: most egyszerre megelevenedik. Ámulva vesszük észre: hiszen *rólunk* szól minden szó, és legvéresebb lényegünkről és érdekünkről, — csak mi nem tudtuk eddig, mi bennünk a lényeg s hogy mik vagyunk. A béke színes rakétái, ama »l'art pour l'art« színpepecselés, mely az irodalmat csak művészetnek s művészkedésnek hirdette, persze elhalványodik e napokban, — de a valóság ijesztő erejével s tömörségével világlanak fel egyszerre a sötétből a múlt nagy gondolatai: művek, amik az ember problémájával foglalkoztak, nem szép formák és művészi lehetőségek kedvéért, — de mindenről megfelelő, görcsös erőlködéssel, hogy az életet megértsék, s e művek közül, szomorú tanulságul, de megnyugtató elégtételként a minden korok legigazabb, legbecsületesebb világ-szemléletében: a pesszimizmusban fogantak világitanak soha nem érzett igazság fényében. Schopenhauer filozófiáját, Voltaire Candide-ját, Swift Gulliver-jét olvassátok most, — meg kell döbenni, mintha hályog esne le a szemről. Itt voltak köztünk, ismertük őket, tudtuk, hogy az emberi fajta reménytelen nyomorúságáról, ostoba és hiábavaló szenvedésekről szóltak, — de úgy

tekintettük, mintha a maguk, elmúlt, túlélte koráról szólnának — Jeremiás siralmi a babiloni vizeknél. Kandalló mellett, színház után, jó volt gondolni rá, hogy mennyi vérnek és könnynek kellett folyni, mennyi ostobaságot kellett legyőznie az okosságnak, míg ez a hasáb fa idekerülhetett tűzhelyemre, hogy melegítsen. Olvasmány volt a történelem — s a nagy gondolkodók munkái legfőbb művelődéstörténeti fontosságú, egykorú széljegyzetek a történelemtörténeti margójára. Olvasmány volt a történelem, — érdekes könyv, sok kötetben és sok fejezetben, néhol kicsit művésziellen, szinte ponyvás, mint a rémregények — és mi az utolsó fejezetet nyugodtan tettük le, odaképzelve az utolsó sor alá »vége a regénynek« — most pedig következik a valóság, a szép emberi élet, tele akarat s minden akarat szabad érvényesülésével. Micsoda ébredés, vagy inkább milyen borzasztó álom, — szemünket dörszöljük és riadtan nézünk körül: egy üres oldal volt csak, amit a könyv utolsó lapjának hittünk, s most jön a következő fejezet, ugyanabban a hangnemben, ugyanattól a szerzőtől, vér és vér — azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem mi olvassuk, hanem minket olvasnak, mi vagyunk a szereplők, süket és vak, tehetetlen regényfigurák, a nagy rémregényekben, akiket ezer tűzön és poklon ráncigál keresztül a kegyetlen szerző, egy ismeretlen befejezés felé, ami már nem rólunk szól majd, nem velünk foglalkozik. Bezzeg mást jelentenek most a széljegyzetek, amiket nagy gondolkodók jegyeztek fel s amik eddig csak szórakoztattak, — hiszen a saját bőrünkről szól: álljunk csak meg egy percre. Ezerszeresen drága most minden szavad, Candide, — hát el tudtuk felejteni?

A pesszimizmus, zárt és eltett, meddő rendszer eddig; most egyszerre praktikus életbölcseletté vált. Mintha álomból riadnánk, hol súlytalan, anyagtalan testtel lebegtünk az Akarat végtelen spáciumában. Ijedten, szorongva tapogatjuk meg a testünket, — lábak és kezek, sajgó derék, fájdalmas, piros nedvvel telt tömlő, mely viszolyog, kínban vonaglik, ha hozzá nyúlnak, rángatják, felmetélik. Almunkban nyaktól fölfelé láttuk csak magunkat, rajongó, anyagtalan fejnek, telve szépséggel és akarattal, — de hiszen hamis, hóbortos álom volt csak, hiszen éppen csak hogy nyaktól lefelé kezdődök és vagyok igazán: zakatóló, ijedt szív, éhes gyomor, kapkodó ujjak. Nem változott e testen semmi, mióta utoljára láttam, — e nyomorult, szenvedésre és állati küzdelemre alkotott test ugyanaz, mint az Eufrát és Ganges közt volt, mikor husángot ragadott, hogy szorongó kis életét elvitassa a medvétől és oroszlántól, — e testre szabta a római katona vaspáncélját, mikor gyilkolni és rabolni ment, — e testet pörkölte máglyán a gonoszság, mikor tehetetlen és védtelen volt, — e testet törte kerékbe az inkvizítor — ezek a kezek öltek embert, mert úgy voltak alkotva, hogy öljenek — és ezt a szívet szúrták, lötték keresztül, mert úgy volt alkotva, hogy keresztül lehessen szúrni és löni.

Rólam volt szó a széljegyzetekben — rólam gondolkodtak a gondolkodók — rólam szólnak a könyvek — nézzük hát, mi van a könyvekben?

Megverve a vággyal és a hittel, hogy jó a szép és szép a jó: az ember alkatánál fogva, arra születik csak, hogy keresztülhurcoltassék mindenben, ami csúnya és rossz. Valami kegyetlen isten oda-keverte sárból kavart testünkbe a szépség, öröm

és összhang fogalmának egy csipet aranyát, — s a sárban és piszokban ez a csöpp arany arra jó csak, hogy viszkessen, fájjon és sajogjon. Szívünk nagyon jól tudja, szemünk nagyon jól látja, mi volna jó, mi volna szép, — s iszonyodva nézi, hogy kezünk, amit azért nyújtottunk ki, hogy virágot szakítson: begörcbült ujjal, éles körömmel nem oda nyúl, ahová mi akarjuk, hanem embertársunk szívét szakítja ki, aztán a magunkét. Erdők, mezők, kék égbolt szépsége ringatja lelkünket, bolyonghatnánk a gazdag, napfényben, holdfényben, fürdő golyón, — de mi lukakat ásunk és onnan leskelődünk egymásra, a Másikra, aki szintén lukat ásott magának és leskelődik és várja, én támadom-e meg őt, vagy ő engem. Végre tele lesz apró lukakkal a föld s mindenütt emberfejek leskelődnek, — elfutok, hogy ne lássam, de mindig újabb vermek és csapdák, visszatérek, körülszaladgálok, egyre szűkebbek lesznek a körök, középen egy mély árok, — nyomnak, szorongatnak — nem bírom tovább, behunyom a szemem — akkor arccal löknek be a gödörbe, hogy ki se nyithassam többé. Az öröm, a boldogság, a nyugalom lehetősége megvan valahol, tudom: az öröm pozitív, erre tanít a vágy és a hit. Az ember szenvedésre, halálra született: a szenvedés negatív, erre tanít a történelem. De megismerni a szenvedést, ezt a negatívumot, s megnyugodni benne: erre tanít a gondolat, — s a gondolat pozitív, mint az öröm, — az ember egyetlen öröme a gondolat.

Jövendő.

A határokon háború, a városokban nyugtalan, zavart topogás, a sötétbe zárt gyerek zavart, éretlen fecsegése, mindenütt, a szellemi birodalom terén: beszélgetésekben, írásokban. Elszörnyedve néz körül a gondolkodó, világában, melyet hatalmasnak és mindenké fölötte lebegőnek, minden más birodalmat túlélőnek és minden egyéb világot lebírónak hitt: társai, a gondolkodók, akikben bízott, árulómódra szökдösnek ki ebből az országból, igen, a Gondolat Birodalmának kiválasztott polgárai elárulták királyukat, az elvont Igazságot és most franciának, angolnak, szerbnek, japánnak nevezik magukat (holott a gondolatnak nem lehet nemzetisége), fegyverükből, a *szavakból*, idegen érdeket szolgáló eszközt, *frázist* gyártanak és en gros szállítják a hadsereg használatára. Abból az agyonrémült, agyonrémített dadogásból, ami az egyetlen abszolút értéknek, a Gondolatnak álruhájában szaladgál mostanában vezércikkek, háborús értekezések ólombetűi közt: főleg egy jellemző motívum riszálja bántó zakatolással az egyszerűen és emberi módra gondolkodó ember fülét: az a sűrűn hallható frázis, hogy a háborúra szüksége van az emberiségnek, mert az készít elő utódainknak egy szebb jövőt.

Ehhez a frázishoz, ha komolyan vesszük és gondolatnak akarjuk tekinteni: a gyakorlati és

tapasztalati szemlélet szempontjából is sok szó fér. Hogy a háború nem viszi előre a társadalom és emberiség ügyét, arra, mellesleg mondva, éppen Magyarország a legjellemzőbb példa, hiszen megállapodtunk már abban, hogy bizonyos kultúrértékekben való elmaradottságunk okát hosszú és kimerítő harcainkban kell keresni, melyekben a fejlődő Európát kellett fedeznünk, romboló és visszamozdító barbár népvándorlások ellen.

Különben pedig az »emberiség jövője«, ez a fogalom tisztán csak spekulatív eszközökkel közelelíthető meg: az empiria legfeljebb azt az egy útbaigazítást adhatja, hogy azok a harcok, amik eddig fajtánk fejlődését előmozdították, soha nem *kultúráknak*, hanem a kultúrának és a nyers erőknek egymással való küzdelme volt: az embernek nem *ember*, hanem a természet ellen való csatája. A létért való harcban csak létünket biztosíthatjuk és nem jövőnket, — a létért való harc különben is kényszer és nem elhatározás, — nem lehet ideál se, mint ahogy sokan hiszik.

A jövő pedig ott kezdődik, ahol a jelenért, a létért való küzdelem diadalmasan befejeződött, mikor minden ember jogot váltott majd az életre egyszerűen azzal, hogy megszületett és nem kell önmagát életének minden percében újra megszülnie: testi harccal vitatva el életét a megsemmisüléstől. Az, amit történelemnek nevez a pedagógia s melynek részeit — jellemző módon — a háborúk és békék váltakozásával különbözteti meg: az Élet történetében futó, jelentéktelen epizódok, valószínűen beteges pillanata az életnek és goromba tévedés volna éppen ebből a rendellenes pillanatból tekintve határozni meg az egészet, a történelem törvényeiből következtetni az élet törvényeire.

Jövő, ez a szó egy metafizikai pont, amit kicsiny időmérésünk nem érhet utól. Beszélni, gondolkodni róla talán nem is szabad már, tökéletlen értelmünkkel, szavak és formális gondolatok helyett az ösztön kaotikus erőlködésével próbáljunk megfogni belőle valamit, amit az intuíció csak érez, de kifejezni nem tud. A jövő embere — embernek annyiban nevezném csak, amennyiben a másik irányból Darwin ősmajmát is embernek mondanám — a mi értelmünknek éppen olyan felfoghatatlan, mint mi voltunk amaz ősmajomnak. Hogy értelmét, gondolatait, erkölcsét, világszemléletét elképzelhessük, ahhoz Nietzsche fantáziája éppen olyan gyenge, mint az ősmajomé ahhoz, hogy Zarathustrát felfogja és megértse. Legföljebb külső megjelenésére kombinálhatunk és kombinálhatunk cselekedeteire, a matematika segítségével, ami a meglévőből a következőre következtetni megtanít.

A lehető és a lehetetlent vizsgálva, abból a szempontból, hogy a tiszta emberi intelligencia mennyire viheti a természetben: nem szabad elfelejteni, hogy egy végtelen áll rendelkezésünkre időben, ami körülbelül azt jelenti, hogy nincsen is lehetetlen: mint ahogy nem lehetetlen megtalálni egyetlen elkevert porszemet a Föld egész tömegében, csak időnk legyen a kereséshez. Bizonyos, hogy a ma emberfölöttinek látszó problémák megfejtése elvi akadályokba nem ütközik, csak időben: az elképzelhető kombinációkat kell csak végigvizsgálni, hogy a megfejtést megtalálja a tudomány: a puskaport egy véletlennek »köszönjük«, de a Salvarsant már tudományom módszerrel kereste Ehrlich tanár hatszázszor kombinálva a lehetőségeket.

Vonatkozik ez minden elképzelhető problé-

mára, illetőleg annak megfejtésére. A jövő életét elképzelni akaró következtetésnek itt nincs is más dolga, mint hogy feltegye a problémákat s azokat megoldottaknak tekintse, a »non possumus« és »ignorabimus«-ok helyébe azoknak ellenkezőjét képzelje el. Ma azt mondjuk: a szerves élet törvénye ismeretlen, létrejötte titok, — a jövő embere már ismeri ezt a titkot, közvetlenül tud életet teremteni, — az önmaga testét úgy és annyiszor teremti meg, ahányszor jónak látja saját használatára, nem a vak természet szeszélye szerint, mely hitvány testet ad gyakran a nagyszerű szellemnek, hogy mind a kettő elpusztuljon, és erőt és hatalmat a gonoszságnak és butaságnak, hogy nyomorúsággal, bűnnel, szenvedéssel termékenyítse meg a fajtát.

A gondolkodók eddig úgy tekintették a halált, mint valami törvényt, holott a halál tisztán csak tapasztalati tény, nincs semmi ami szükségszerűségét bizonyítaná, olyan értelemben, mint az axiómákét. A változásban kifejeződő fejlődés elve se törvényszerű, hiszen ahhoz, hogy tökéletesse legyen egy fajta, nem volna szükség a nemzedékek pusztulására, erre a lassú és pizmogó munkára, ha ezt a törvényt tudományos kísérleti úton meg tudnánk oldani. A jövő embere éppen úgy fölöslegessé teszi majd az egyén halálát, mint a szegényes természet egyetlen módszerét, ami a fajta életét biztosítja; mint ahogy fölöslegessé tettük a lábakat, gőszekeret alkotva és repülőgépet, mint ahogy fölöslegessé lett más most is számtalan intézkedése a természetnek, amik nélkül nem tudta valamikor fenntartani az életet.

A természet tendenciája nyilvánvaló, csak meg kell hogy értsük őt; önmagánál tökéletesebb szervet akar alkotni magának az emberben, aki az

életet nála tökéletesebben tudja megoldani s vállalni meri érte a felelősséget. A mai ember még igen távol van attól, amit a természet elgondolt magának: nemcsak hogy mestere nem tud lenni, de sok esetben még tanítványnak is gyenge. Ám a nagy szobrász rendületlenül bízik és dolgozik tovább a művén: minden nemzedék egy újabb kísérlet, hátha ez lesz az? Minden nemzedéket, minden embert dédelgetve és gyengéden hív életre a természet, mert minden születésnél azt gondolja magában: hátha ez lesz az, akinek már nem kell meghalni ahhoz, hogy tökéletesebb következék utána? A halál a természet elszontyolodása, kiábrándulása, íme, még nem ez az, a kísérlet nem sikerült. A szobrász összecsapja a félig kész művet, visszakeveri a masszába, kezdi előlről. Egyszer majd sikerül!

Ebben az évben, azt hiszem, nagyon haragszik ránk a nagy szobrász. Merőben félreértve szándékát, nem abban utánozzuk, amire tanítani akar, a halál rossz szokását majmoljuk le róla, holott a halál nála is csak egy tévedés felismerése, amit szegyei és nem szeret. Anyaga, amiből faragni akar, összecsuklik, önmagát emészti, a szokottnál hamarabb kezdi megérteni, hogy ez a nemzedék már megint nem az igazi és maga is kezd már hozzájárulni, hogy minél hamarabb pusztuljon, ha már pusztulni akar. Járványok, földrengés kísérik a háború útját...

Uborkaszezon.

1917 július.

Ezt Kóbor Tamás mondta nekünk a háború kitörésekor. Most pedig, mondta egyszerűen, tegyék le a tollat, írók és újságírók: kezdődik a nagy uborkaszezon. Az uccán böszült tömeg üvöltött és ágyúk dübörögtek és szívek szakadtak — soha nem látott sokaság, soha nem hallott események, rekedt, lelkendező kiáltás, rendkívüli szám, káosz. Hitetlenül és értetlenül néztem a kedves és okos arcra, nyugodt kezére, amivel kissé félretartotta szivarját és nem értettem, mit gondol—tréfál, vagy komolyan beszél?

Ma már értem. íme, itt ülök, hogy sokak nevében beszéljek, hirdessek valamit, holnap vasárnap és a krónikás végignézz hat napon, hogy a hetediken megnyugodjon. Emlékszem, valamikor milyen egyszerű feladat volt ez, mennyi minden történt egy héten, amiről szombaton elmélkedni lehet. Letartóztattak egy csalót, de milyen csalót! az ember a nyelvével csettintett hozzá és a nyála összefolyt. Megölte magát egy politikus — párbajban leszúrtak egy másikat. Új szert fedeztek fel, ó Istenem, valami betegség ellen — új könyvet írtak a szerelemről, valaki azt vitatta, hogy férfi és

nő közt nem lehet őszinte barátság. Mennyi fordulat, árnyék, finom különbségek, mennyi szempont, amit végig lehetett vizsgálni. Fejszámoló lovat mutattak be a cirkuszban — micsoda szédítő téma, Maeterlinck tollára való: correspondencia ember és állat között, végtelen lehetőség, amit találgatni, rejteni, előidézni lehet, ha van szíved és képzeleted hozzá. Ház égett le, ablakból ugráltak asszonyok — vájjon milyenek voltak, mikor még éltek? Mit gondoltak utolsó percükben, milyen lehet a halál? Próbáljuk eltalálni. Jön az ősz, nyílnak az iskolák — hogyan kellene segíteni a bajokon, mit lehetne tenni, hogy több virág nőljön a sétatereken? Ki az igazi nőismerő: aki egy asszonyt szeretett csak, vagy aki mind végigszerette?

Hol vagytok szép régi témák, színes, nyájas karácsonyfák, amikre szóképeket és gondolatláncokat és szellemsziporkákat aggattunk? Nézzük, miről írok ma, miről tűnődjek, miről próbáljak képet adni, miből vonjak le tanulságot, minek jelentőségére hívjam fel az olvasó figyelmét?

Oroszország . . . Kornilov Kerenszki ellen . . . polgárháború, mégpedig olyan, amilyen még nem volt a világon . . . amihez képest a francia forradalom gimnazista-sztrájk volt... mi van még? Rigát elfoglalták . . . Japán fegyverkezik ... a pápa békéért sikolt. . . Kína hadat üzen . . . népvándorlás van, küszöbön a népvándorlás, amitől ezeréves országok omlanak össze. Rángatózik a Föld, barátim s]megindul az élet körforgása Kelet-től Nyugatra, az örök keringés, amiről Copernicus megfeledkezett. . . Odaát reszket a világ és tűzfelhők gomolyognak, egy új északi fény: a világtörténelem legnagyobb ütközete! A világtörténelem legnagyobb ütközete és a világtörténelem

legnagyobb forradalma és a világtörténelem legnagyobb hadvezére és a legtöbb hősi halál, mióta fennáll a világ és a legnagyobb ágyú és a legiszonyúbb detonáció és a legnagyobb diplomáciai per, mióta áll a világ és a legeslegóriásibb tömegmozgalom és a legnagyobb esemény, mióta események vannak a világon — egyszóval minden, ami eddig volt szenzációkban, eseményben, rémületben, halálban, életben, felfokozva, együtt, a legmagasabb hatványon, a legnagyobb mértékben, csupa rikord, csupa trompf, adú és megint adú — esemény, eseményebb, legeseményebb!

És mindezekután alázattal kérdem, olvasó, a te alázatos szolgád: miről írok, ami érdekeljen? Mert, hogy téged mindezek nem érdekelnek, azt magamról tudom, mert nem érdekel engem se, hiába, nem érdekel: mint ahogy nem érdekli a Niagara lakóját a világ legrettenetesebb robaja, hanem az érdekli, hogy ugyanakkor a bútor ropant egyet a sötét éjszakában, vagy a kis gyerek felsírt bölcsőjén — mint ahogy a csillagos ég nem érdekel, hanem érdekel a gyertya lángja, amit ugyanakkor kezvedben tartasz, mint ahogy nem érdekel, hogy a Föld százmillió mérföldes őrjöngő sebességgel száguld a Nap körül és a Nappal együtt ezermillió mérföldes sebességgel vágat az ismeretlen Alcione csillagzat felé, az Úr ismeretlen és sötét mélyébe és te vele száguldasz ezermillió mérföldes sebességgel — hanem az érdekel, hogy ugyanakkor az egyik lábad teszed a másik elé félméteres sebességgel, mivel el akarsz jutni valahová,

Mivelhogy úgy száguldunk mostanában valamerre, bizony mondom, engem most például a világháborúnak nem a legnagyobb, hanem a legkisebb csatája érdekelne igen nagyon és szeretném, ha valaki kikeresné valami lexikonból, hogy az

milyen volt és hol vívták? És például nagyon szeretném tudni, hogy ki volt a legkisebb hadvezér a világon és mikor halt meg a legkedvesebb ember és melyik volt a legkisebb robaj, amit lőpor elkövetett és hogy a hangyák milyen házakat építenek és hogy ki volt a leggyávább ember a világon? Mindezekről érdekes dolgokat tudnék gondolni és hirdetni: de hol vannak ezek a dolgok, ki ad hírt róluk, ki törődik velük? A szegény újságolvasó pedig, e rettenetes uborkaszegzon idején, kiéhezve és eltikkadtan veszi kezébe reggel a lapot és mohón lapozza végig: van-e végre valami szenzáció? Végiglapozza és fáradtan legyint a kezével: a világtörténelem legnagyobb csatája, aszongya, kétmillió ember . . . nyolcszázezer tonna ... a legnagyobb forradalom, mióta a világ áll... ötvenezer ember elesett. . . húszezer ember bentégett a felrobbantott hajóban ... a kozákok kilencezer embert lándsával leszúrtak . . . jól van, na és?

Ki emlékszik rá, micsoda éhes mohósággal vetették rá magukat az emberek a derék Kiss Béla bádoghordóira? No végre, szakadt ki belőlük, az öntudat mélyéről, végre gyilkosság! végre megöltek valakit! végre lehet megint szörnyűködni, rémüldözni, iszonyodni egy kicsit! Hogy falták a méteres tudósításokat, hogy álltak borzongva a kiadóhivatalok előtt, ahol fényképeken lehetett látni a cinkotai bádogos dolgozószobáját! Emlékszem egy plakátra, óriási betűkkel: kibontották a hetedik hordót és hullát találtak benne», amint kieresztették az ablakon és eltakarták vele a hadijelentést, mely aznap éppen így végződött: »állásaink előtt hullák ezrei hevernek.«

És aki eltűnődik ezen, kérdezze meg az emberi vágyak és érdeklődések legnagyobb ismerőjének, az írás és koncepció legnagyobb művésze-

nek, Tolsztoj Leónak szellemét: miért írta meg Karenina Annának, a férjétől elvált szeszélyes, szerelmes asszonynak történetét ugyanakkora, vagy még nagyobb lelkesedéssel, ugyanakkora, vagy még nagyobb ambícióval és áhítattal és fáradtsággal, ugyanakkora, vagy még nagyobb terjedelemben, mint a Háború és Béké-t, egy nemzet, egy földrész, az egész világ történetét?

Gulliver utazásaiból.

Tizedik fejezet.

. . . Brobduingnagból a fejedelem jóindulatú ajánlólevelével Abrakadabrába hajóztam, hogy kimondhatatlanul szeretett Angliánk ismereteit mint egyszerű, de becsületes polgára a világ legdicsőbb nemzetének, szerény tapasztalataimmal gyarapítsam.

Ebben az országban a felicák, vagyis magukat szerencséseeknek nevező bennszülöttek laknak, akiknek sajátos szokásait és erkölceit, úgy tudom, még nem jegyezte fel az utazó e sorok szerény írója előtt.

Dicső nemzetem olvasói bizonyára szánakozó csodálkozással hallják tőlem e szomorú és barbár ország sajátos államformáit és törvényeit; de meg kell gondolniok azoknak, kik a kultúra és a civilizáció legtökéletesebb államéletének áldásait élvezik otthon, drága Angliánkban, hogy egy ilyen nyomorult, kis nemzetől, mely távol Európától tesped a gyermeki fejletlenség posványában, igazán nem lehet egyebet várni.

Talán el se hiszik nekem hazám nagy tudású férfiai, hogy ennek a szegény kis nemzetnek még történelme sincsen, — mert hiszen csak nem lehet történelemnek nevezni az egyhangú jólétnek és

buta megelégedésnek azt a hagyományát, mely ezer esztendő alatt egyetlen háborút tud csak felmutatni. A felicák hagyományai szerint a nemzetnek ezt a balsorsát, hogy még tisztességes háborújuk sem volt, egy szerencsétlen törvénykönyvnek kell tulajdonítani, amit ötszáz év előtt, a nagy háborúban alkotott Sapilus, az akkori uralkodó, s mely azóta is érvényben maradt.

E sajtóságos törvénykönyv, melyet hitetlenkedő mosollyal és szánalommal olvashat csak épeszű angol alattvaló, a leglehetőlenebb és minden emberi értelmet és erkölcsöt tótágast állító gyermekes magán- és közjogi rendelkezéseket tartalmazza, melyek közül kuriózumképpen csak egyet ragadok ki.

E törvény a kimondott és leírott szóra vonatkozó rendeletekkel foglalkozik, tehát olyanféle koncepció, mint nálunk a sajtó- és szólásszabadságról szóló törvény. Példátlan szigora és hülyesége teszi említésreméltóvá.

E törvény szerint ugyanis halálbüntetéssel sújtandó rangra és állásra való minden tekintet nélkül az olyan államférfi, aki valóságos dolgokról és állapotokról beszélve, vagy írva, képekben fejezi ki magát, vagy hasonlatokkal magyaráz meg valamely közérdekű kérdést, vagy követendő eljárást. A törvény indokolása kifejti, hogy Felicia egyetlen háborúját és a vele járó nagy vérontást egy akkori államférfiúnak az a hasonlata okozta, amely szerint a háború olyan, mint egy tisztító zivatar és hogy mindnyájunk lelkében ég a vágy. A törvény szerint azóta államférfiúnak halálbüntetés terhe alatt tilos átvitt értelmű szavakat használni: csak számokban és konkrét főnevekből alkotott tömondatokban szabad kifejeznie magát.

De még ennél is furcsább és nevetségesebb a

törvénynek egy kiegészítő szakasza, mely szerint kötéláltali halállal büntetendő minden olyan leírt vagy kimondott mondat szerzője, amelyben a többszám első személyének névmása átvitt értelemben használtatik és nem jelenti szigorúan és szószerint azt, hogy az állítmányban jelzett cselekvés a »mi« szócskában inkluzíve foglalt »én«-re is szószerint vonatkozik. Például, ha valaki, akár magánember akár államférfi így fejezi ki magát: »mi szívesen vérezünk«, anélkül, hogy míg ez kimondja, tényleg vérezne; vagy »mi utolsó csepp vérünkig hajlandók vagyunk«, a nélkül, hogy a saját csepp vérét felmutatná; vagy »mi inkább minden szenvedést és kimondhatatlan nyomorúságot elviselünk«, a nélkül, hogy az illetőnek a karja, vagy a szeme, vagy a lába, vagy a fél tüdeje hiányoznék, vagy »mi nem félünk az ördögtől se«, a nélkül, hogy az illető azonnal be nem bizonyítaná, hogy ő tényleg nem fél.

E szerencsétlen ország felszabadulása egyelőre kilátástalan, mert az örületes és embertelen törvény ellen nem lehet forradalmat csinálni, — legalább eddig nem akadt ember, aki ki merte volna mondani, hogy »mi inkább meghalunk, semhogy ezt tűrjük« és vállalta volna a törvény következményeit.

Bűn és bűnhődés.

1915

Ezek zavaros és dadogó laikus-ötletek csak — de a szakembert, aki szereti hivatását, mindig érdekelték a naiv és friss szemmel jelentkező laikus hozzászólások: a tájékozott tudós fantáziáját elnyomja a sok *ignorabimus* és *non possumus*, felismerése a korlátoknak — a tudatlan alkimista, aranyat keresve, gyakran fedez fel puskaport (mindnyájunk nagy örömére).

Arról volt, úgy-e, szó, hogy a háború óta meglepően szigorú ítéletekben dühöng a büntető igazságszolgáltatás. Lényegében nem módosult és szellemében nem változott meg, csak abban a kegyetlen alaposságban, amellyel Önmagát alkalmazza. A háromévi és négyévi és tízévi börtönnel úgy dobálóznak a bírák, mintha az ember tulajdonképpen börtönlaki állat volna, mint a vakondok, aki a föld alatt él, amivel szemben az emberi szabadság csak feltételes valami, ideiglenes felmentés a börtönbüntetés alól, amit bármely percben, vissza lehet vonni, mihelyt a törvény kivételes engedelméből szabadlábbon született és kivételesen szabadságban élő polgár valami illetlenséget követett el.

Nem akarok, nem is tudnék a büntetés sokféle céljáról beszélni — a »példaadás«, »javítás«, »elszigetelés« elméletekben ma már senki se hisz komolyan, úgy, ahogy azokat a modern jogtudomány fogalmazza. Csak egy jelenségre szeretném a hozzáértő figyelmét felhívni — arra az aránytalanságra, ami ma bűn és bűnhődés között fennáll, hol a bűn, hol pedig a büntetés szempontjából. Ma a megtorlásnak egyetlen eszköze van: a szabadságvesztés, aminek következtében a sokféle erénynek is egyetlen jutalma lehet csak: a szabadság. A büntetés minőségileg mindig ugyanaz, mennyiségileg méri csak fel a bűnt — holott a bűn minőségileg is százféle. Méterrel mérjük az időt és a teret órával. Ha mérgemben vagy rosszakaratból kiverem a fogát felebarátomnak, ugyanazt a büntetést kapom, mintha a zsebóráját loptam volna el.

Akárhogy csűrjük-csavarjuk a dolgot, a büntetés célja mégis csak az, úgy-e, hogy a bűnözésre való hajlamot elnyomja az emberekben. A lélektan nagyszerű fellendülésének századában kell, hogy az arravaló eszközök differenciálódjanak és felhasználják a lélektan eredményeit. Eszemágában sincs ezzel valami Lombroso-féle büntetőjogra gondolni, mely a bűnöst tébolydába csukja — sőt inkább annak a felismerése volna kívánatos, hogy a bűnözésre való hajlam, bár káros és destruktív, de tagadhatatlanul velünk született, normális tartozéka az emberi léleknek, csökevény, mint a vakbél, amit ki kell vágni.

Fogjuk a dolgot rövidebbre. A kizárólagosan szabadságvesztésre alapozott megtorló igazságszolgáltatás, most, mikor a harctereken egészen másképpen osztják az igazságot, legalább is módosításra szorul. A katona, aki az ellenség bűnét

rögtöni halálbüntetéssel sújtja s hosszú éveken át megszokta ezt a radikális megtorlást, nagyon is elszokott már attól, hogy kocsmai verekedés miatt három hónapra lecsukják. Valami újabb és természetesebb és emberibb féket kell alkalmazni, olyan természeteset és emberit, mint amilyen a háború. Legalább ennyi tanulsága legyen a nagy kísérletnek.

Van szerencsém tehát, szíves továbbítást kérve, a következő törvényjavaslatot előterjeszteni.

A büntető igazságszolgáltatást reformálni kell, mégpedig a »szemet-szemért«, »fogat-fogért« principium alapján. Aki bűnt követ el, bűnhődjék azzal a szenvedéssel, amit bűnével másoknak okozott: ez az egyetlen mód arra, hogy a bűnössel megértessük a bűn jelentőségét. Hiába csukod be évekre a gyújtogató piromániákust, soha nem fogja megérteni, mit követett el, — vidd őt az égő házhoz és égesd meg a kezét és ő meg fogja ismerni a tüzet és óvakodni fog tőle.

Vissza kell hozni a botbüntetést — a régiek jobban ismerték az emberi természetet. Aki megverte embertársát, azt meg kell verni. Ha becsukod őt, átkozódní fog börtönében, vad keserűség gyúlik fel benne, oktalan, baromi *góg*; íme, elzárták őt, mert erősebb volt a másiknál, erősebb volt bírójánál, — becsukták, mert félnek tőle. Verjétek meg és alázatos lesz — ha valaki a fejével nem érti meg, hogy másokkal nem teheti, amit magának nem kíván, értessétek meg azzal a testrészével, amelyik a túlsó oldalon van. Kellő tanítással szemben nagyon értelmes testrész ez, mindenki emlékszik rá gyermekkorából. Azt a gyógyulási folyamatot, amit gondolok, az orvostudomány *beidegzésnek* nevezi, — kell hogy

az emberek ne csak ágyúkkal, hanem egész testükkel, kezükkel és lábukkal beidegezzék az igazságot és emberséget. A bűnös nem beteg és nem forradalmár — a bűnös egyszerűen gyermek, fejletlen lény, éretlen állat, aki nem ismerte még fel, hogy énje nem a világ közepe és hogy a többi ember, akik közt él, nem álmok és káprázat, amivel tetszés szerint játszhatnak. A fiatal Weininger mondja valahol, hogy bűn és tökéletlenség egy és ugyanaz; a bűnösöket alsórendű lényeknek tekinti. Hiába csukod be azt, aki embertársát megverte — ha elfutja agyát a vér s gyengébbet lát maga előtt, megint csak felemelkedik az ökle — de koppints a körmére úgy, hogy felordít: a lelke örök emlékül elteszi ezt az ütést s átadja az idegeknek; s ha máskor ismét kinyújtja kezét, hogy üssön, a kéz félúton megáll majd, mert az emléke *élni kezd* benne, ugyanannak a fájdalomnak érzésében, amit okozni akart. Mert a bűn csak tudatlanság.

Meg kell verni, aki mást megvert, — s aki elvett valamit mástól jogtalanul, attól el kell venni, amije van, hadd érezze, mit követett el. Aki pedig kegyetlenségből és rosszaságból, kényszerűség nélkül embert ölt, azt meg kell ölni, mert az igazságtól oly távol áll a gyilkos, hogy élete úgyszólván kevés volna ahhoz, hogy eljusson odáig. Meg kell őt ölni szegényt, mert az ember igazság és igazságra való törekvés nélkül másoknak és önmagának haszontalan, fájdalmas nyomorék, elvetélt élet, koraszülött, rossz álm, lidércnyomás, jajgató és ásító lyuk az élet testén.

Egyetlen célja lehet a büntetésnek: meggyőzni az embereket, hogy a bűn haszontalan és céltalan dolog, agyrém, örültség, ostobaság, kísértet: nem létező dolog, képtelenség, — hogy

a rosszaság rossz és a jóság jó. A hosszú börtön-
évek arra valók csak, hogy tanács és gyámolítás
nélkül elferdüljön és megromoljon a bűnös világ-
szemlélete, mint a tudatlan remetéé s elszokjon
az élettől, mely a rosszaságot úgy bünteti, mint
a betegséget s úgy is irtja ki magából. Rá kell
szoktatni az embereket, meg kell értetni velük,
hogy a bűnt ne csak erkölcsi, hanem filozófiai
alapon kerüljék, mint valamit, ami logikátlan és
értelmetlen. A biblia így szól: a te szavad legyen
úgy: úgy — nem: nem; valami ezen felül esik,
a gonosztól vagyon. Ti pedig toldjátok meg:
a gonosztól, akinek neve Ostobaság.

A rémület.

Kezdetben volt a köd és a káosz a térben és az Úr aludt e ködben. Egyszer pedig felébredt és nyújtózkodva ásított és hangosan kiáltott »Aoi-á!«, már mint ahogy az ébredő, még álmos lélek kiált, mikor ásítva, de jókedvűen magához tér.

A köd pedig idegesen összerándult és megijedt ettől a hangtól, és az Úr, mulattatva e gyermekes ijedség felett, tréfásan elkiáltotta magát: »mú-ú!«, mint ahogy a csacsi gyereket ijesztgeti az ember.

A köd pedig rettenetesen megrémült és reszketni kezdett egész testében, mint a tó, melybe kavicsot dobtak. A ködben gyűrűk és gombócok keletkeztek e reszketéstől, csomókba folyt össze, némelyütt golyók lettek, melyek reszketve a rémülettől, forongtak és keringtek egymás körül.

A forgástól kitüzesedett egy nagy, reszkető golyó, tovább rengett és reszketett, puffogott és bugyborékolott és egy nagy bugyborékolásnál kiköpte magából a Földet.

A Föld pedig, ijedt, dobogó, tüzes szív, keringeni kezdett a nagy golyó, a Nap körül, keringeni kezdett, s belsejében a forró folyadék, a Föld vére, tovább reszketett és rengett az eredendő, nagy Rémülettől.

Nem is maradt sima és szép teke, mint a nyugalmas, önérzetes billiárdgolyók, s a diplomaták kerek és kopasz koponyája, — a belső reszketés tüzeket és izzó folyadékot puffogatott ki a reszketéstől megrepedt kérgen, rengett és zakatolt a Föld, hegyek és völgyek gyűrődtek, gyüremlettek és a lecsapolódott víz remegve, hullámokba verődve, szaladgált a völgyek mélyedése közt.

S az egyik folyó, még melegen és bugyborékolva a rengéstől és reszketéstől, egy napon kilökte magából az embert, a reszkető Rémület fiát.

Dobogva és remegve indult meg útjára az ember, sokasodott és szaporodott a Földön, mely lassanként megnyugodott és elpihent és megkeményedett, arcán viselve fiatal éveinek, rémült, kicsapongó életének ráncait és redőit: a hegyláncokat.

Az eredendő rémület azonban ott reszketett tovább a Föld fiában, az emberben — házakat és városokat épített, hogy elrejtse bennük vonagló, ijedt, reszkető szívét a külső világ és embertársa elől.

De még mindig oly nagy volt a rémület az emberben, hogy nem bízott meg a falban, melylyel körülvette magát, — attól remegett, hogy reszkető rémületében a másik ember lerontja majd ezt a falat és megöli őt, hogy ne kelljen tovább félnie tőle.

Rettenetes fegyvereket talált ki tehát, borzalmas szereket és anyagokat, melyek ha felrobbannak, oly szörnyű rengést és robbanást idéznek elő, mely túlrengi, túlreszketi a másik ember remegését s az nem tudja elpusztítani őt rémületében.

S kitört a háború, s ijesztő pukkanással rob-

bant fel a lópor, a Föld teste hosszan rengett és remegett utána. Emberek táncoltak a felvert lég-hullámokon, aztán visszaestek a Földre.

Ezek közt volt az én Demeter barátom, három év előtt a kávéházban ültünk együtt; — és most itt ülünk megint, itt ül mellettem a rugós pamlagon, őrmesteri rangja van és vitézségi érme, de már nem katona, kiszuperálták, idegsokk miatt. Egy gránát felvetette és azóta ritmikusan, egyenletesen és szabályosan reng és remeg az egész teste. Itt ül mellettem, beszél hozzám s én a papír fölé hajolok. Az arcát nem látom, de érzem őt, — a ritmikus reszketést átadja teste a pamlagnak, s a pamlag reszketteti és rengeti az én egész testemet; a májam és vesém reszketni kezd — és reszketni kezd a szívem s a szíveimtől agyam is reszketni kezd s megrezzen kezemben a toll — megrezzen és futni kezd a papíron.

És tollam, e ritka szeizmográf, most távoli, távoli földrengést jelez az Időben, — a Föld keletkezésén, az Ember születésén, a háborún, a gránát robbanásán, barátom reszketésén keresztül megérzi a rémület reszketését, melyet az Úr tréfás hangja riasztott fel a nyugodt és békés káoszból.

Brutus áldozata.

Schwarcz Endre, alsóista, a kereskedelmiből, a történelem-órán beszekundázott, öt perccel később, szegény, föltétlenül jelest kapott volna tornából, úgy ugrott ki a másodikemeleti ablakból, hogy a fiúk állítása szerint — az ablak deszkáját sem érintette.

Brutus, a kérlelhetetlen moralista, keresztbefont karokkal áll e holttest előtt. A történelem-tanár azt kérdezte szegény Banditól, hogy ki is volt az első római császár, mire ő Július Caesart nevezte meg — s én, aki »temetni jöttem Bandit és nem dicsérni«, csak a tárgyilagosság kedvéért említem meg, bármennyire késő is e vigasztalás, hogy a nagy Caesarnak is ezért kellett meghalnia: Caesar is úgy tudta, ama nevezetes capitoliumi ülésen, hogy ő az. S ha Brutus késik egy órát s nem szúrja le nevelőapját, mielőtt a koronát fejére teszik — akkor Bandinak igaza van s most valamelyik cukrászdában ünnepli a jó kalkululus örömét.

De Bandi a világháború gyermeke volt s mi-
kor a végzetes kérdés elhangzott, valami nagy és történelmi jelentőségű nevet keresett hevenyében. »Történelmi idöket élünk«, hallotta Bandi három év óta és ő tudta, mit jelent ez: rettenetes háborúkat, népek csatáját, országok összeomlását.

A galliai hadjárat jutott eszébe talán, ahol Caesar ezer férfi karját vágatta le — aztán Pompejus, a nagy afrikai demarche. Mindezeket Caesar csinálta és ha a történelem feljegyezte nevét, ezekért jegyezte fel. ő csinálta az első nagy háborúkat, tehát nyilván ő volt az első császár, gondolta Bandi — honnan jutott volna eszébe a szelíd Augustus, aki békében élt, színészeket és írókat látott vendégül, cirkuszokat építtetett és csatornát fúratott.

Különben pedig, ismétlem, Bandi a világháború gyermeke volt. ő szemtől-szembe látta a történelmet, az uccán és a téren és otthon, az ebédnél és a vacsoránál — olyan történelmet, amihez képest az egész ókor laufméta és füleslabda. ő nem *tanult* a történelemből, hanem *készült* rá — arra készült, amit számára a történelem jelent, amiben részt kell vennie, amit személyesen le kell vonnia, mint konzekvenciát, a történelemből — arra készült, hogy majd katona lesz, harcolni fog, az erők kíméletlen összecsapására készült, a menetelésekre és rohamokra, amikben az marad felül, aki testileg ügyesebb és erősebb és szívósabb — Bandi jeles tornász volt és azt hitte, ennyi egyelőre elég. ő a történelmet közelről látta, olyan közelről, ahonnan nem látni át korszakokat, csak napokat látni és órákat — ő császárokat nem látott, csak a bátyját, aki szakaszvezető volt és nem császár — és Bandi tudta, hogy ő belőle is szakaszvezető lesz: tudta és erre készült.

Miért kellett Bandinak történelmet tanulnia, ha már tornából jelese volt? Bandi tanulta a történelmet, eltűnődött és nem értette, mi célja ennek a stúdiumnak. Véges-végig, hosszú századokon át, háború és hadjárat és népvándorlás és hadüzenet és ostromok és öldöklések. Egyik csá-

szár jön, másik császár megy, az egyik átveszi, a másik folytatja — a háború, öldöklés pedig tart egyre, egyébről sincs szó, az egész történelem csupa háború és békekötés — ami békekötés és háború között van, azt a történelem átugorja, mint fölöslegest és érdektelent. De hát miért kell azt megtanulni, amire íme, a jelen jobban megtaní? Mi célja annak, hogy mindenki, külön-külön megtanulja, mennyi ostobaságot és gonoszságot követtek el az emberek egymással? Van-e, volt-e haszna annak valaha, hogy az emberek belátták a múlt szörnyű tévedéseit?

Mert pozitív értelme akkor volna csak a történelemtudásnak, ha azt célozná és eredményezné, hogy megtanuljuk belőle: mit *nem* kell tenni, mi volt rossz és pusztító — hogy levonjuk a történelem tanulságát és javuljunk meg e példán. De megjavult-e a világ azzal, hogy megismerte szörnyű történetét? Megismerése és belátása a tévelygések szörnyű történetének szükségtelenné tette-e számunkra, hogy tornából elkészüljünk?

Vagy a tornát, vagy a történelmet törölni kellene a tanrendből, uraim. Az egyik fölösleges.

Királyfi.

Édes kicsi fiam, ma valami egészen szépet mesél neked apuka, kárpótlásul, amiért olyan korán kelt fel és reggel nem csókolt meg. Budán volt, ahol igen nagy karácsony volt ma délelőtt, igen cifra és tarka, sok bácsi és néni, pirosba, kékbe, zöldbe, sárgába, — gyönyörű szép sok lovak is voltak, édes kis fiam, meg ekkora nagy kocsik, meg ekkora sok virágok, — hogy kutyikák voltak-e? Biztosan azok is voltak, csak nem látta apuka a nagy ragyogástól, — zsiráfok? azt nem tudja apuka, nem emlékszik, zsiráfok meg elefántok, azok az állatkertben vannak, fiacskám, most ne beszélj, mert most apuka mesél. Nem a sok bácsiról meg néniről beszél most neked apuka, hanem tudod-e, mit látott apuka? És attól fogva, hogy látta, nem tudott többé másra gondolni, a szíve egyszerre tele lett és egyre azt várta, hogy vége legyen az egésznek és hazajöhessen, hogy az ő kis fiacskájának elmesélje. Kis királyfit látott apuka: bizony, nagyon nagy vörös meg arany kocsiba négy éves kis fiút, a fején ilyen magas kócsagos kalappal, aranyos mentében, kicsi kis lábán aranysarkantyús csizmácskával. A kis királyfi egyenesen ült a nagy vörös kocsiba, így, látod-e, bizony így, az édes,

jó mamája mellett — és összecücsörített, büszke kis szájjal bólogatott jobbra-balra az emberek felé, akik azt kiabálták: »éljen!« »éljen!«, édes kicsi fiú, kis Ottó, mert úgy hívják őt, Ottó. Közben pedig mentek a bokrétás lovak és sok-sok cifra bácsi és ágyúk dörögtek, bumm, bumm, és harangok zúgtak, gingalang és az emberek hangoosan kiabáltak.

És ahogy a kicsi királyfi nagykomolyan bólogatott jobbra és balra, ahogy az édesmamájától látta és biztosan arra gondolt, hogy ő egy nagyon jó kis Ottó és nagyon ügyes és kedves és őt mindenki dicsérni fogja, hogy nem kiabált és nem akart szaladgálni, hanem okosan és illedelmesen ült és köszönt ennek a sok népnek, — akkor apuka nem tudom mit adott volna érte, ha fölkaphatta volna, hogy össze-vissza csókolja a komoly és okos kis arcát, amiért olyan szép és kedves, úgy tesz, mintha ő nagyon jól tudná, hogy miről van szó . . . összecsókolni és nagyon megdicsérni és elmondani neki, hogy nekem is van ám egy ilyen kis fiacskám. . .

Igen, bizony édes kis fiam... hja, azt kérded . . . mit mondsz? hogy miért nem hozza el apuka? már mint a kis királyfit? Hát tudod, az egy kicsit. . . hogy mondjam csak ... az egy kicsit bajos ... na igen, szó sincs róla, abban nem kételkedem, hogy ami őt illeti, ő szívesen eljönne hozzád látogatóba . . . Biztosan eljönne és komolyan bólintana és azt mondaná »Jó napot!« És te odamennél és azt mondanád »Jó napot, kis fiú! Nekem van lovam, meg mackóm, gyere be, Ottóka játszik Gabikával!« és kézen fognád és nagyon büszke volnál, rá, hogy milyen jó és nagy-lelkű vagy, az idegen kisfiút engedted játszani a mackóval, esetleg a trombitával is, de fújni már

nem igen engednéd: és ha apuka rádszólna, hogy mindent meg kell engedni ennek a kis fiúnak, elkezdenél pityeregni és apuka nem tudná neked megmagyarázni, hogy miről van szó — és a kis királyfi se értené, amit apuka beszél és inkább hajlandó volna neked adni igazat, mivelhogy te is egy kisfiú vagy és azok jobban tudják, mit akarnak egymástól. Mivelhogy ti valami különös, más világban éltek és ha én magyaráznám neked, hogy a kis Ottó nem jöhet el hozzánk látogatóba és kifejteném az okokat, te csodálkozva és nagy szemekkel néznél rám és azt kérdenéd: »miért?« — és én egyszerre elakadnék és csodálkozva jönnék rá, hogy ahogy te nem értesz engem, én se értelek tégedet és nem tudok neked felelni — és ha a kis Ottónak megmagyarázná az ő apukája, hogy ő nem jöhet el hozzánk, ő ugyanazzal a szemmel és ugyanolyan hangon kérdené »miért?« mint ahogy te kérdezed.

És megint csak az jönne ki, itt valami van, valami él közöttünk, egy nagy-nagy ország, a négy évesek birodalma, egy nagy köztársaság, egészen egyforma, kékszemű, fürtöshajú emberkékből, akiknek más nyelvük, más erkölceik vannak — és egészen másforma világnézetük . . . Ebben az országban nincs háború és nincs politika és nincsenek szavak, amik mást jelentenek, mint amit az ember gondol, — ebben az országban tegeznek és szeretnek egymást, ebben az országban, ha valaki éhes, azt mondja, éhes vagyok, — ha valaki haragszik, azt mondja, haragszom. . . ebben az országban nincsenek vezetéknevek, csak keresztnevek vannak, minek következtében ebben az országban nem ismerik a bemutatkozást, hanem ha ketten találkoznak, örülnek egymásnak, megölelik és megcsókolják egymást, mivelhogy

ebben az országban fölösleges meghatározni, hogy ez meg ez kicsoda, hiszen teljesen elég az, aminek látszik: édes, okos, őszinte, szőke vagy barna kis fiúnak, aki nem tervez senkivel semmit, örül hogy ő boldog, mert ő játszik és mert süt a nap és a másik is örül, hogy együtt játszhatnak.

Kicsi fiúk, mondjátok el nekem, hogy csináljátok ezt? Hol van törvénykönyvetek, mely e bölcs, legbölcsebb törvényeket tartalmazza, — hol parlamentetek, ahol, úgy tetszik nekem, csupa olyan határozatot hoznak, ami mindenki számára jót és szépet jelent, életet, örömet, mindent, amire élő ember vágyik és amit nem tud elérni, mert maga előtt keresi, valahol a jövőben, — holott vissza kellene fordulnia, mert mögötte virul, a ti egyetlenül igaz, egyetlenül szép, egyetlenül emberi lényhez méltó országotokban, ahová mi belépni nem fogunk soha többé.

Édes kicsi királyfi!

Édes kicsi fiam!

Kuplé.

*Ej de kutya jó kedvem van
Taramtaram-tam-tam . . .*

Nini, milyen hamar sötétedik . . . négy óra és mingyárt este lesz. Menjünk haza, magamhoz kell vennem azt a könyvet. . . Aztán . . . aztán ... aztán majd vacsorázni mék . . . aztán benézek valahová.

Ej de kutya jó kedvem van . . .

Milyen borzasztó ez az üres dúdolás, hol szedtem fel? Lám csak, valami verkli keverte belé a fejembe imént, hogy ott eljöttem, a sötét kapu előtt, amibe benéztem és egy kutya vonított. . . Szóval, miről is van szó . . . vacsora után . . .

Ej de kutya jó kedvem van. . .

Mikor láttam én már ezt a kaput — ehhez, tudom, valami fűződik, — egy régi hangulat, persze .. . Három vagy négy évvel ezelőtt jártam erre, amikor azt a nagy könyvet akartam csinálni. Hogy is lett volna csak? »A felelős ember.« Valamiről szó volt benne — úgy ám — az emberiség — a jövő — hogy is volt csak! Felelős ember ... az ember felelős a természetért. . . az ostoba természetért. . . mely nem tud értelmet önteni a dolgokba és mindent összezavar... Ostoba természet. . . állatokat teremt, hogy a füvek-ből éljenek ... és ragadozókat, hogy az állatokat megegyék... és rohasztó gombákat, hogy mindent

felfaljanak, fűevőt, húsevőt. . . Ostoba természet .. . nem lehet rábízni az életünket. De hát akkor kire bízunk rá... no igen. Hiszen éppen erről lett volna szó. Nem rossz, becsületemre, nem rossz. Hogy is mondja Polonius? »Bóbás királyné« az nem rossz. Hát hová is megyünk vacsora után?

Ej de kutya jó kedvem van . . .

Az úgy volt, már tudom — valami tanulmány-útat akartam akkor csinálni — Berlin—Hamburg, Párizs—London — miről is volt szó? Hja, igen, a tömegek lélektanát megismerni... a fajták fejlődésképesége — az egyén lehetőségei a társadalomban ... a társadalom titkos ösztönei a . . . micsodában is?. . . Taramtaram-tam-tam. Hol énekeltek ezt a kupiét? Talán oda lehetne bemenni. Vagy egy moziba.

Ej de kutya jó kedvem van . . .

Persze, hiszen nekem akkor valami találmányom is volt, vagy mi a csoda. A nagy masina, amivel mindenféle hangon lehet muzsikálni... aha. Szenzációs, mondta a mérnök-barátom . . . átalakító hatással lesz a jövő művészetére . . . Aztán a szem ... a szem ... a hátulról átvilágított szem, amivel ki lehet vetíteni a térbe a lélek kísértéit ... a lelket... a múltat... a jövőt... A rettenetes, napnál erősebb fényforrás, amitől minden világosabb lesz . . . Hol is volt szó róla a napokban? Hja igen . . . annak a főhadnagynak a találmánya ... az újrendszerű reflektor, amivel az egész belőtt területet látni lehet. . . Taramtaram-tam-tam . . . Hát hová is lehetne menni? A Tivoliban új műsor van. Vagy egyszerűen beülni, egy kis zenét hallgatni, inni valamit.

Ej de kutya jó kedvem van . . .

Nini. . . emlékszel még rá? A nagy eposzra, amit írni akartál... a századról. . . nem, nem ar-

ról — az évszázadot gondoltam. A nagy invokáció. — Hütten Ulriknak ajánlva. . . Ó század! .. minden felpezsdül. . . minden újra kezdődik! . . . mindent újra megértünk!... micsoda lendület!... Egy pár strófa már készen is volt belőle — egy-két sora — milyen furcsa — itt motoszkál még bennem. . . kinek a halott agyából maradt meg? Arról volt szó, hogy miket láttam századomban ... A strófa utolsó sora így hangzott: »S láttam Paulhant a vészes fellegek közt. . .« Éppen a nagy repülőversenyről jöttem akkor, mikor ezt írtam, emlékszem . . . oda voltam . . . suhogó szárnyak csapkodtak köröttem . . . Paulhan . . . Paulhan.., Hol is lehet? — Ah, persze, hiszen azt lelőtték . . . Taramtaram-tam-tam. — Legjobb lenne itt a körúton, valahol, mingyárt beülni, haza se menni. Minek menjek haza?

Ej de kutya jó kedvem van . . .

Aztán a filozófia új iránya. . . Realizmus . . . neoimpresszionizmus . . . radikalizmus . . . revizionizmus . . . voluntarizmus . . . utilitarizmus ... mi is volt még akkoriban? . . . Höhöhö ...

Juj de kutya jó kedvem van . . .

Népek öröme.

— Gyerünk, gyerekek, gyerünk mulatni, a napi munka meggyötört, kikaptuk érte a nap-számot, nagyságos gazdánk, a Tőke, eleresztett estére, gyerünk örülni, szórakozni. Bolond nap-szám, ostoba garasok, te ördögös portéka, furcsa növény, ami magától elfogy, ha kicsike, — ha meg sok, magától több lesz belőle — no mit kapok érted, te rongy, amit nem vehetnek el tőlem? Kinek adjam?

Így szól a munkás és a Tőke, aki számított erre a hangulatra, közben sietve átöltözködik, — leveti szemüvegét, tintás ujját letörli, bezárja az irodát. Estére elkészült a mozi, az orfeum, a park, a panoptikum, — a ravasz Tőke befesti az arcát, bohócruhát ölt, bolondsipkát tesz a fejére és kiáll a kapu elé. Itt vagyok, édesem, jöjj, add csak ide — kapsz érte örömet és mulatságot, amit nem vesz el senki tőled, — én feláldozom érted magamat, látod, elfogadom rongyos pénzedet, ami magában, jól tudod, nem boldogít. Hogy nekem minek, mit csinálok vele? Tudja isten, úgy gyűjtöm, gyűjtögetem. Ez a szenvedélyem, magam se tudom, minek, ilyen kis bolond vagyok. Rossz szokás, nem tudok leszokni róla, bárhogy irigyellek téged, aki nem vagy rabja.

No de nem arról van szó, — azt mondtad, mulatni akarsz. Mit parancsolsz, kérlek? Az ajtó nyitva, a zene szól, bármely percben be lehet lépni. Mozit akarsz? Van, amennyi kell, olyan, hogy a fejed elkábul. Most készült el éppen, két-

ezer ember számára van benne hely, a nyáron harminc filmet csináltunk, beütött a konjunktúra, csupa ezerméteres sláger, óriási attrakció, egy millióba került darabja. Melyiket parancsolod, a »Má-moros éjszakák« vagy a »Bűnös szerelmem« vagy a »Női párdúc« címűt? Csupa mámor és gyönyörűség és holdfény és eszeveszett csók az egész, — a sötétben démoni szemek csillognak, fehér keblek pihegnek — nesze, neked csináltam, neked adom mind, nem sajnálom tőled, nekem nem kell. Én már ilyen bolond vagyok.

Vagy jobb szereted a panoptikumot? Most nyílt meg, költséget nem kímélve, száz lóerős villanygépekkel, büffével, külön-termekkel. Mozgó viaszfigurák, külön borzalom-kamra, élethű gyilkosságok, hajmeresztő helyzetek. Már Búzás József viaszfigurája is megvan, — azonkívül itt látható Kis Béla, a magyar kékszakáll, az ő eredeti cinkhordóival. Megvan az a jelenet, amint a gyilkost elfogják a detektívek, látható továbbá az apa rémtette és a gyermekgyilkos anya. Képzelted, mibe került ez nekem, most, a háborúba! De nem kíméltük a pénzt.

Avagy inkább a parkot szereted? Megnyílt a park is, olyan újdonságokkal, amik nálunk láthatók először, — hát igen, sikerült beszerezni, dacára a gazdasági krízisnek, éhségnek, pénzügyi válságnak, — tudja isten hogyan, sikerült úgy megcsinálni, ahogy a békében, gazdasági krízis, éhség és pénzügyi válság nélkül, tudja isten, soha se sikerült volna. Most itt van az amerikai körvasút, amibe ha beülsz, fejjel lefelé lógsz öt percig, aztán egy nagy kerék úgy megforgat, hogy a beled felszalad a tüdődbe és viszont. Úgy-e mulatságos? Itt van az Amazoni Körhinta és Csodabarlang, amibe, csekély húsz fillérért, ha

bemész, egyszerre elsötétedik a szoba, a padló fel-szalad a tetőre, miközben a sötétben egy látha-tatlan kéz kétszer pofonvág téged, de mire ma-gadhoz térsz, két torzítótükör körül forogsz, mint a motolla és a végén egy ajtó kiröpít. Hát nem nagyszerű? Vagy inkább a Hadijátékot nézed meg? Igazi vízen úsznak igazi hadihajók, ágyú-lövés, rakéta. Katonák zuhannak a vízbe, lövész-árok is látható, mindez zenével és frissítőkkal.

De leginkább, azt hiszem, a cirkusz érdekel. Olyan a műsor, amilyen még soha nem volt.

Ezer koronát fizetek esténként csak az első számért: a két Brothers fivér, aki csak a kezén jár és a lábával eszik.

Továbbá látható a szakállas nő és a Loreley-hajú férfi.

Továbbá látható a szárazföldön sétáló hal és a víz alatt élő gépirókisasszony.

Továbbá látható a nubiai párduc, amint ép-pen egy gyáva nyulat szül.

Továbbá látható a világ legnagyobb törpéje és a világ legkisebb óriása. (Két rendes ember.)

Továbbá látható egy zongoraművész, kinek nincsenek kezei: a lábaival zongorázik.

Továbbá látható egy festőművész, aki a ha-jával fest és az orrával rajzol.

Továbbá látható egy hegedűművész, aki a fe-jén két hordóval, szájában egy asztallal, elhege-düli a »Mesterdalnokok« nyitányát.

Továbbá egy szobrász, aki a fülén engedi ki a füstöt.

Nem kíméljük a pénzt: első a művészet. A legközelebbi előadásra újabb attrakciók készül-nek: bevezetünk egy író, aki kezén-lábán meg-kötözve, darabot ír. És lesz egy költő, aki a harc-téren esett el.

Mese hároméves kisfiúknak.

Tedd félre a kis önműködő gépfegyvereket, kicsi fiam és a szürke hadi-autót és a katonákat és a negyvenkettes ágyút — vigyázz, ne akadj bele a drótakadályba, amivel telehálóztad a szobát, gyere ide, apuka mesélni szeretne. Tudom, apuka jobb szeret mesélni, mint te hallgatni a mesét — de apuka ehhez már hozzá van szokva, hivatásánál fogva. Nem, nem a gorlicei áttörésről mesélek ezúttal, se a vörös ördögökről, — ma egy egészen különös mesét mondok, tulajdonképpen nem is mese, hanem útleírás, kérlekalássan — én tudniillik fiatalkoromban sokat utazgattam és láttam egy-két vidéket.

Többek között például — és erről akarok beszélni neked — egyszer, mikor még te nem voltál a világon, hosszabb időt töltöttem egy országban, nem is ország volt, hanem egy egész földrész — nevezzük röviden Óperenciának.

Hát, kérlek alássan, ez egy nagyon különös ország volt, azt mondhatom neked. Isten bizony, nem hazudok, ebben az országban olyan repülőgépeket láttam, amikbe nem ült ember és nem lövöldözött lefelé, hanem a gép magától repült — ennek az országnak a különös nyelvén ezeket a repülőgépeket *madaraknak* nevezték. Az ég ott ugyanolyan kék volt, mint itt nálunk, de voltak rajta olyan kis pamacsok, olyan könnyű, dunyhaformájú bodorok — nem, dehogy, nem szétpatanó srappell volt az, Pistika, hanem úgynevezett

felhő, tudod könnyű felhő, olyan könnyű, mint a hab, — hogy mi az, hogy hab? Ja, persze, ezt nem érted. Hát kérek, az olyan friss, könnyű micsoda, amit Óperenciában a kávéra tettek az emberek és kiflivel mártogatták — hogy mi az, hogy kifli?

Na jó, akkor majd mást mondok, amit megértesz. Sok csodálatos dolgot láttam ám Operenciában, elhiheted?

Ebben az országban egészen különös fantasztikus emberek élnek, olyanfélék, amilyenekről például a Gulliver utazásaiban meséltem neked.

Akár hiszed, akár nem, ebben az országban — ne nevesd ki apukát! — láttam például egy szerbet, aki nem volt összeesküvő és nem akarta meggyilkolni más országok uralkodóit.

Továbbá láttam ott egy olyan angolt, aki nem volt perfid és nem akarta szétdarabolni Németországot.

Továbbá láttam ott egy oroszot, aki nem szított évek óta gyűlöletet és nem fúrt aknát, hogy megtámadja a monarkiát.

Továbbá láttam ott egy olyan franciát, aki nem szövetkezett régi és természetes ellenségeivel, Anglia nyomása alatt és kiszolgáltatva Amerikának, hogy Németországot tönkretégye.

Továbbá — ezt hallgasd meg! — láttam ott egy olyan olaszt, aki nem árulta el a szövetséget és nem tört rá gyanútlan államokra.

Továbbá láttam ott egy olyan románt, aki nem köszörült kést, hogy titokban hátbatámadja az ezer sebből vérző monarkiát.

Szóval a legfantasztikusabb állatok és növények hemzsegték egymáson ebben az országban. Mit mondjak neked, ott például össze lehetett téveszteni egy oroszot meg egy magyart, mert volt

olyan magyar, amelyiken orosz ruha volt és olyan orosz, amelyen magyar. Egyszer például — úgy-e furcsa? — láttam egy franciát meg egy németet egyforma ruhákban, — egészen jól emlékszem rá, egy magas szőke német volt, meg egy kis fekete francia.

Kérlek szépen, ez egy egészen különös világ. A hegyek, meg a völgyek, meg az erdők, meg egyebek, egészen olyanok, mint nálunk, — de az a furcsa, hogy sehol nem lehet észrevenni, hogy egy országnak vége van és kezdődik egy másik ország — nincsen az egyik pirosra festve, a másik meg zöldre, hanem a hegy, ami az egyik országban kezdődik, folytatódik a másik országban, úgy hogy át lehet menni, gyalog^ egyikből a másikba és észre se veszi az ember. Ügy-e, milyen furcsa, mintha azt mesélném, hogy a falon keresztül lehet menni. Továbbá ott a házakat alulról fölfelé építik és nem felülről lefelé rombolják le.

Sokáig nem lakott ebben a világban apuka, nem neki való világ volt. Nagyon vad és műveletlen emberek éltek ottan, abban az időben — még most is végig megy a hideg a hátamon, ha rágondolok. Tudod milyen vakmerő stiklikben llették a kedvüket? Ilyen kis fiúknak, mint te, tulajdonképpen nem is szabadna még effajta idegrázó rémtörténeteket hallani — de a halálmegvető bátorság példájául mégis elmesélem neked, hogy ebben a világban, ha két ország határán találkozott egymással két ember, egyik az egyik, másik a másik országból — nagyon gyakran megtörtént, hogy nem lötték le egymást, hanem kezefogtak és bátran eldiskuráltak egymással, akár egy óráig is, egymás szemébe néztek és mikor elváltak, anélkül, hogy bántották volna egymást, még a kalapjukat is le merték venni egymás előtt.

Álom.

1918 március.

Nem, ne tréfáljatok, ez már nem valóság, nem igaz, ami körülöttünk történik — ez nem az ok és okozat országa többé, a kanti törvény, hogy *van* valami, egyetlen, abszolút valóság, aminél nem ébredhet nagyobb valóságra az öntudat. Nem, ne tréfáljatok, ez nem az a világ, körülöttem, amelyre anyám méhéből születtem, amit ismertem, aminek tükre volt bennem, lélek és értelem, amibe megfogóztam, amire ráléptem, ahol meg tudtam mondani: ez itten víz, az meg ott levegő, ez igazság, az pedig hazugság. Hagyjátok abba, agyrémek, bohó álomfigurák, táncoló kísértetek — tudom, nem léteztek igazán, agyam játszik csak velem, ijesztget és tréfál — egy ideig, ó nagyon mélyen aludhattam — azt hittem, ébren vagyok, resteltem és szégyeltem, de most már rendben van minden, hálaistennek. Egy percig, két percig hadd nézzelek még, bolondos álomkarnevál, naiv panoptikum, gyermekes rémregény: aztán megcsípem a karom, kinyitom a szemem, mély lélekzetet veszek, vagy ordítok egy nagyot, vidámat: — és vesszen el, hulljon vissza a zűrzavaros mélybe minden röhögő rémkép, vi-

csorgó torz, fülsértő recsegés, minden, ami összefogott, hogy megőrijtse, elpusztítsa, belémfojtsa bennem azt, aminek nincs más célja e világon, hanem hogy megértse a világot. Múljon el, elég volt — elég volt ebből a viccből, ebből a bosszantó álomból, melyben az előzmény nem előzi meg a következést, a fény nem terjed egyenes irányban, a hangot nem veri vissza a fal, a tűz nem melegít és a kő nem süllyed el a vízben. Elég volt a rendeletekből, amikben komolyan és hivatalosan magyarázzák nekem, hogy legnagyobb érdekem és leghelyesebb életprogrammom az, ha nem eszem és nem iszom és nem lélekzem, — hogy a haláltól csak úgy menekülhetek, ha bedugom a fejem a föld alá és öt perccel tovább tartom ott, mint ameddig kibírom. Elég volt a receptekből, amelyek szerint nagyszerű tokajit lehet csinálni a mosogató léből, ha türelmesen kavaram és közben nem gondolok a vízipapra: — elég az elméletből, hogy tartós békét csak úgy érhetünk el, ha egy pillanatig se gondolunk rá, hogy azt akarunk elérni. Elég a békés katonákból és harcias diplomátákból, — elég a politizáló tábornokokból és elég a politikusból, akinek stratégiai szempontjai vannak. Elég volt a rémült köztársasági elnökből, aki könyörögve fordul a polgáraihoz, hogy mentsék meg a Rendet, ott kint a lövészárokban — elég a hóhérből, aki térdrehullva rimánkodik, hogy ne bántsam, mialatt a kötelet a nyakamba teszi.

Barátaim, gondolkodók, ti hárman vagy ti négyen, itt és túl a tengeren és még messzebb, a lövészárkon is túl, akikkel együtt álmodjuk ezt a hóbortos álmot: kezekkel hadonászva és szemmel hunyorgatva integetek felétek (mert szólni nem szabad): hagyjátok abba a gondolkodást! Ami itt történik, arról hiába gondolkodtok, abból hiába

vontok le tanulságot, törvényt — amit ebből tanulni lehet, annak semmi hasznát nem veszitek, odaát a Valóság világában. Ne gondolkodjatok és ne szóljatok immár, várjatok türelemmel. Hagyjátok abba a méltatlan szélmalomharcot, e karakteri küzdelmet, önmagatokkal, a többiekért — ezekért, akik nincsenek, akiknek nem hiszem el többé, hogy valóságos emberek: mert ami hazugság, az nincs. Ne vérezzetek és ne áldozzatok fel magatokat, vértanusággal, nem érdemes, komikus tréfa volna az is, mint az álmodó ébredése, aki azt álmodta, hogy meghalt. Hagyjátok abba eszevesztett harcokat a hazugság hidrájával; nem látjátok, hogy míg izzadva és lihegve vágjátok le egyik fejét, kettő nő ki újra a másik oldalon? Nem látjátok hogy Hisztériával vitatkoztok, akinek zokogása kéjt és kacagása gyötrelmet jelent? Úgy tesz, mintha figyelne rátok, komolyan bólogat s mikor azt hiszitek, meggyőztétek őt tévedéséről, a szív és értelem szavával: egyszerre vigyorgva kérdez valamit, ami nem tartozik a tárgyhoz, amiből kiderül, hogy ragaszkodik a tévedéshez, csak azért, mert ez tévedés. Mit akartok ezzel a tömeggel, melynek minden tagja külön-külön igent kiált, együttvéve pedig nem-et?

Es ti mind, akik szívetekből békét akartok és életet: ne szóljatok többé az ő érdekében. Igen, az Eszme már itt van közöttünk, őt nem kell már hívni hangos kiáltással — itt van már köztünk, imbolygó ködtesttel, láthatatlanul: most inkább hallgatni kell, hogy el ne riasszatok. Vigyázzatok, ó álmodók, az Eszme itt jár valahol, melletted áll talán vagy mellettem — csendben legyetek, ne mozduljatok, mert a hangos szótól elillan. Hagyjátok a szónokokat, akik e bolond álom bolond szótárából kölcsönzött nagyhangú szavakkal akarják

őt előidézni, elkeseredve vitáznak egymással és nem veszik észre, hogy ami itt fehér, az odaát fekete — ami itt hang, az odaát csend, ami itt szónoki remekmű, az odaát agyalágy dadogás. Ti várjatok és számoljátok szívetek verését és higygyetek benne: majd, ha egy pillanatra, fáradtan és lihegve elhallgat a sok szónoklat és sürgöny és szempont és beszéd, beszéd, beszéd, akkor egyszerre megjelenik az ő világos, nevető arca fejünk fölött és mi felébredünk.

TARTALOM.

	Olda
A zsarnok és a költő	5
Barabbás	10
A nyugodt és megfontolt ember	14
Értjük egymást	18
Együgyű monológ	23
Hazám és >>Hazám«	28
Mars és vidéke	35
Szemléletek	39
Agyrémek	43
Szavak	47
Jelszavak	51
Események logikája	55
Eszmék alkonya	60
Akim Akimics	64
Hetedik nagyhatalom	69
Szellemi hadseregszállítók	72
Színház	74
Olvasókönyv	78
Jelenések.....	82
Csatadal.....	86
Békeusztók háborús apostolok	90
Kezek és lábak.....	94
Didergő gyerek az uccán.....	97
Pesti nyelven	102

	Oldal
Háborús kereskedelem	106
Történelem és gondolat	109
Jövendő	114
Uborkaszezon	119.
Gulliver utazásaiból	124
Bűn és bűnhődés	127
A rémület	132
Brutus áldozata	135
Király	138
Kuplé	142
Népek öröme	145
Mese hároméves kisfiúknak	148
Álom	151